ZVON

3/4 • 2016

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNIK • Renato Podbersič ml.: **Bodi zdrava, domovina**

DOMOVINI • **Kuntner** • **Sitar**

SMER LITERATURA • **Felicijan** • **Bevc** • **Jelen**

IZ ZGODOVINE MOHORJEVE DRUŽBE • **Nemirna desetletja**

POGOVOR • **Milček Komelj**

ESEJ • **Jožef Muhovič** • **Jurij Dobravec** • **Ignacij Voje** • **Manfred Spitzer**

PORTRET • **Fran Saleški Finžgar**

PREDBRANJE • **Vloga nadškofa Šuštarja pri osamosvojitvi Slovenije** • **Schindlerjev seznam**
Primer Eduard Einstein • **Za vse življenje?** • **Dvorišče indumbe**

KULTURNI ODMEVI • Edvard Kovač: **O neumnosti, pribežnikih in svobodi izražanja**

UVODNI ESEJ

3 Mag. Renato Podbersič ml.: **Bodi zdrava, domovina**

DOMOVINI

8 Tone Kuntner: **Slovenska pomlad**

15 Špela Sitar, **pesmi**

SMER LITERATURA

18 Adriana Marlene Felicijan, **pesmi**

20 Filip Bevc, **pesmi**

22 Bernarda Jelen: **Ozračje zlate verige**

IZ ZGODOVINE MOHORJEVE DRUŽBE

27 Matija Remše: **Nemirna desetletja**

POGOVOR

37 Dr. Milček Komelj: **»Sprejemal sem stvari, kot so mi prihajale naproti ...«**

ESEJ

43 Dr. Jožef Muhovič: **Kultura, umetnost, vrednote in mi**

60 Jurij Dobravec: **Razmernostna etika in ekologija**

66 Prof. dr. Ignacij Voje: **Migracijski procesi na Balkanu v času turške oblasti**

74 Manfred Spitzer: **Digitalna demenca**

PORTRET

81 Cvetka Rezar: **Fran Saleški Finžgar (1871–1962)**

PREDBRANJE

86 Jernej Vrtovec: **Vloga nadškofa Šuštarja pri osamosvojitvi Slovenije**

90 Thomas Keneally: **Schindlerjev seznam**

95 Laurent Seksik: **Primer Eduard Einstein**

99 Wunibald Müller: **Za vse življenje?**

106 Miran Suša: **Dvorišče indumbe**

KNJIŽNE OCENE

110 Vanda Šega: **Nikogaršnja** / Mateja Gomboc

111 Stanko Sivec: **Skozi ogenj** / Lucija Tavčar

112 **Henohova knjiga** / Marijan Peklaj

113 Nives Meroi: **Ne pustim te čakati** / Špela Zupan

115 Gorazd Kocijančič: **O nekaterih drugih, štirje eseji o preobilju** / Urša Zabukovec

117 Virgil Gomizel: **Moje življenje** / Andrej Arko

KULTURNI ODMEVI

119 Dr. Edvard Kovač: **O neumnosti, pribežnikih in svobodi izražanja**

ZVON | Najstarejša slovenska revija za literaturo, kulturo in družbo

2016, številka 3/4, letnik XIX

UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
Marko Tavčar
Tadeja Petrovčič Jerina

OBLIKOVANJE
Pavla Bonča

LEKTORIRANJE
Špela Zupan

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Jože Planinšek CM in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Nazorjeva ul. 1, 1000 Ljubljana
T 01 244 36 70
urednistvo@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk, d. o. o.

NAKLADA
600 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Revijo sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Marko Pernhart (1824–1871): Triglav III, 58 × 70 cm
Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Markus_Pernhart_-_Triglav_III.jpg
Hrani Koroški deželni muzej v Celovcu (Landesmuseum für Kärnten, Klagenfurt)

ISSN 1408-645X

Alenka Veber, urednica
pri Celjski Mohorjevi družbi

To je moja domovina ...

... zorana, preorana in podorana. Še vedno ujeta v mladostne sanje, o katerem raju pod Triglavom so pisali veliki umi slovenskega naroda stoletje in več nazaj. Prav nič plahe niso bile besede pesnikov in pisateljev kot ne medle barve slikarskih čopičev. V svojih delih so vede ali nevede, preroško ali sanjavo, govorili tudi o simbolih, ki danes opredeljujejo našo državo.

Na Franceta Prešerna (1800–1849) je leta 1843 duhovnik in prvi učitelj slovenskih vinogradnikov Matija Vertovec (1784–1851) naslovil pobudo: »Tvojo čast, vinska terta! še dalej povikšovati, bom perviga pevca med nami, pevca ljubezni naprosil, de, kar meni ni mogoče, tvojo hvalo, k večnimu spominu, v lepo, vezane verze zloži.«

Prešeren se na Vertovčevo pobudo ni takoj odzval, prehitel ga je Vertovčev stanovski kolega in velik človekoljub Valentin Stanič (1774–1847) s pesmijo *Hvala vinske tertice.* Staniču *Novice* ode tedaj niso objavile, objavo je pesem doživela šele avgusta leta 1852.

Jeseni leta 1844 pa je izpod Prešernovega peresa nastala Zdravica – hvalnica vinski trti, še več, kot ugotavlja Jože Muhič v prispevku »Kultura, umetnost, vrednote in mi«: »Če pozorno prisluhnemo Prešernovi *Zdravljici,* ugotovimo, da je pravzaprav hvalnica določenim vrednotam *(vince sladkó; Bog; slovenski svet; edinost, sreča, sprava; Slovenke; mladenči; národi, ki hrepené dočakat dan).* To se zdi pomenljivo, saj je del te hvalnice izbran celo za državno himno, torej za hvalnico narodnih razsežnosti. Enako pomenljivo pa je, da za himno, v nasprotju s prvotno zamislijo, ni bila izbrana celotna pesnitev, se pravi vse vrednote, ki jih pesnik slavi, ampak samo tiste iz sedme kitice.«

Zdravica je prvič izšla v *Novicah* šele 26. aprila 1848, nekoliko popravljena in z novim naslovom *Zdravljica.* Dan izida pomeni rojstvo izvirnega besedila današnje slovenske himne.

Valentin Stanič izida Prešernove hvalnice ni dočakal, tako kot ni dočakal rojstva prve slovenske založbe leta 1851. Sta pa menda skupaj z bl. Antonom Martinom Slomškom (1800–1862) ob obisku Ogleja z vrha zvonika bazilike sv. Mohorja in sv. Fortunata načrtovala ustanovitev prve slovenske knjižne založbe, ki je tudi ime dobila po oglejskem zavetniku sv. Mohorju.

Slovenskemu narodu, njegovi omiki in jeziku je večkrat pretil propad: tudi mohorski knjigi. Njeno smrt je v črtici »Življenje in smrt Mohorske knjige« v *Mohorjevem koledarju* za leto 1908 napovedoval celo Fran Saleški Finžgar (1871–1962). Verjetno takrat ni slutil, kako močno bo zaslužen za ponovni razcvet Mohorjeve družbe, ki si že sto petinšestdeset let prizadeva za slovenstvo in narodovo kulturo: »Bogu na čast in domovini na slavo!«

~

Mag. Renato Podbersič ml.

Bodi zdrava, domovina

Pred praktično vsako bolj ali manj okroglo obletnico, povezano z rojstvom slovenske države, živimo tudi v znamenju razprav o naši prihodnosti. Samostojna Slovenija ni nastala naključno, zagotovo so na to vplivale ugodne mednarodne razmere, neurejene razmere v nedemokratični Jugoslaviji, postopna liberalizacija slovenske družbe in krepitev politične alternative. Hkrati pa je potrebno izpostaviti tudi kulturni vidik, to je obstoj ustrezne narodne zavesti in demokratične kulture, ki je omogočila sprejem teh sprememb pri ljudeh, ki so se v njih tudi aktivno in množično udejstvovali.

Zadnjih petindvajset let se vedno znova srečujemo z vprašanjem o pomenu in smislu obstoja samostojne Slovenije. Živimo v razmerah, ko pisana paleta posameznikov kar tekmuje, kdo bo napovedal temnejšo gospodarsko, politično in socialno prihodnost. Slovenci, kot številni drugi narodi, smo v zgodovini preživeli že toliko hudega, da nas to strašenje ne sme zmesti. Ob tem ne želim podcenjevati stvarnosti, še manj ekonomije. Resnično sočustvujem s tistimi našimi sodržavljani, ki težko živijo in se bojijo jutrišnjega dne. Toda hkrati se dobro zavedam, da nas kot narod to ne sme razorožiti.

Žal vse prevečkrat aktualne težave naše domovine omejimo na ekonomsko področje, medtem ko počela vsega hudega – poraznega stanja naše demografije – skoraj nihče ne omenja preveč glasno. Že bežen pogled na zemljevid Slovenije pokaže naravnost zastrašujočo stvarnost: v večini slovenskih občin več ljudi umre ali se jih izseli, kot se jih rodi ali priseli. Izjemo predstavljajo le kraji ob avtocestnem križu in v večjih mestih, kjer število prebivalcev narašča. Delež starejših v družbi narašča, mladi za kruhom odhajajo v tujino, razvojne priložnosti slovenskega gospodarstva so prevečkrat zamujene ali odrinjene.

Menim, da je pesimizem najhujši sovražnik vsakega posameznika in tudi naroda. Po drugi strani si pred tridesetimi leti praktično nihče ne bi upal staviti na podalpsko deželico znotraj večnarodne in takrat v svetu prepoznavne in na videz trdno zasidrane Jugoslavije.

Naši predniki niso začeli praktičnega slovenstva s politiko, ampak sredi 16. stoletja s knjigo v slovenskem jeziku, ki ostaja temelj naše kulture. Svojo prisotnost smo vedno izkazovali tudi z bogatim kulturnim delovanjem, zato še danes izdaja vsake slovenske knjige ostaja pravi mali praznik. Ob teh razmišljanjih se je treba še posebno spomniti deleža tistih prednikov, ki imajo velike zasluge za širjenje slovenske zavesti v najtežji, to je prvi fazi te politične misli sredi 19. stoletja. Takrat je lavantinski škof Slomšek na volilnem letaku jasno zapisal: »Kakor si boste postlali, tako boste ležali.«

Pred slabimi dvesto leti smo bili Slovenci glede narodne zavesti in samostojnosti na približno istem kot Bretonci, Baski, Katalonci in še nekateri drugi evropski narodi. Mi danes vendarle imamo svojo samostojno državo, vključeno v Evropsko unijo, prej imenovani pa o tem zaenkrat lahko le sanjajo.

V obdobju narodnega prebujanja v drugi polovici 19. stoletja je pesnik Jovan Vesel Koseski (1798–1884) v duhu pesniške svobode in vznesenosti zapisal: »Biti slovenske krvi, bodi Slovencu v ponos!« Kmalu je verz postal nekakšen moto slovenskih narodnostnih buditeljev. Danes se lahko vprašamo, kaj pomeni »imeti slovensko kri«. So razni športniki, znanstveniki, umetniki, gospodarstveniki, ki prihajajo »od drugod«, lahko Slovenci?! Kako naj v tem smislu obravnavamo številne (brezpravne) delavce, ki, pogosto za bedno plačilo, garajo po naših tovarnah, gradbiščih in poljih?! Sta torej nogometaša Samir Handanović in Milivoje Novaković lahko »polnopravna« Slovenca, gradbenik Alija pa ne? Kdo ima pravico o tem odločati in kaj danes sploh pomeni »biti Slovenec«? Je za to potrebno znanje in uporaba slovenskega jezika v vsakdanjem življenju? So potomci slovenskih izseljencev, predvsem v ZDA, ki ne govorijo več slovenščine, še lahko Slovenci? Genetska slika Slovencev je namreč danes izjemno raznolika, a naše slovenstvo kot kulturna in jezikovna zmes ni stvar genov! Je lahko rezultat primernega okolja in tudi stvar izbire, tako kot že večkrat v preteklosti.

Državljani Slovenije smo, navkljub generacijskim razlikam, hkrati tudi otroci 20. stoletja, za katerega bi želeli, da nam ostane v spominu kot stoletje gospodarske rasti, tehničnega napredka, premagovanja socialnih razlik in zmagoslavja demokracije. Žal prav dobro vemo, da to vselej ni bilo tako. Kajti 20. stoletje je bilo tudi čas množičnih umorov, koncentracijskih taborišč, montiranih procesov, množičnega kršenja človekovih pravic in zanikanja pravice do svobodnega izpovedovanja vere. Skratka stoletje, ki se prav v ničemer ni razlikovalo od preteklih časov. Le uporaba tehnike in različnih izboljšav je temu početju dodajala nekakšen vzvišen pogled na dogajanje.

Toda žrtve nas vedno znova opominjajo, kajti zavrženo je bilo njihovo človeško dostojanstvo, storilci so se jih hoteli znebiti kot nepotrebne smeti. Podobno kot danes, v civilizaciji, ravnamo z odpadki, samo da nam jih ni potrebno več gledati, da nam izginejo izpred oči.

Mnogi bi radi zožili vseslovensko dejavnost v preteklosti in na žalost tudi sedanjosti zgolj na ozemlje današnje slovenske države, prevečkrat le na nekdanjo deželo Kranjsko, prepogosto pravzaprav zgolj na širše ljubljansko območje. Kot da se slovenska država proti zahodu neha že na vrhniškem klancu, proti vzhodu pa na Trojanah. Mnoge velikane narodne zavesti, ki so delovali na narodnem obrobju, s(m)o izrinili iz narodove zavesti. Celo strokovne in od države plačane ustanove pri tem pogosto niso nobena izjema. Zame bo Slovenija prava, ne samo pravna država takrat, ko bo hvaležna svojim prednikom. Torej, ko bodo ulice in ceste po slovenskih mestih poimenovane po Matiji Majarju Ziljskem, Urbanu Jarniku, Antonu Mahniču, Ivanu Trinku Zamejskem, Francu Ivanóczyu, Janezu E.

Kreku, Angeli Boškin, Marici Bartol Nadlišek, Albertu Rejcu in drugih pozabljenih velikanih naše preteklosti. Prepogosto se jih vleče na plano zgolj pri dokazovanju njihove »zgrešene« zgodovinske vloge, kot je to primer pri goriškem profesorju in poznejšem škofu dr. Mahniču, ki naj bi bil kriv kar začetkov pregovorne razdeljenosti med Slovenci. Imeti tega človeka, ki je ob koncu 19. stoletja v Gorici izdajal vrhunsko intelektualno revijo Rimski katolik, za počelo vsega hudega in nekakšnega dežurnega krivca za revolucionarno dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem, je navadno sprenevedanje, nevredno resnega slovenskega razumnika.

Ob vsem povedanem igra pomembno vlogo tudi slovensko šolstvo. To potrjuje na videz suhoparen podatek, da slovenski šolar pri pouku zgodovine sliši skorajda pol manj t. i. narodne zgodovine, kot je to povprečje pri drugih vrstnikih v EU. Potem se ne smemo čuditi zatečenemu stanju. Ljubezen do domovine je postala skorajda psovka, stvar zaostalosti, v šolah o tem skorajda ne poučujejo. So izjeme, ki pa žal potrjujejo to pravilo.

Poleg tega predstavlja za velik del slovenskih šolnikov poučevanje vse preveč samo delovna obveznost in odločno premalo vzgojno poslanstvo. Kje so danes številni slovenski pedagoški delavci? Njihovi kolegi so v preteklih desetletjih predstavljali pomembno gibalo narodnega razvoja in oplemenitenja kulturne krajine, danes pa številni izmed njih samo čakajo na plačilo, ki vedno pride petega v mesecu.

Letos se torej Slovenci spominjamo četrt stoletja od nastanka svoje države. Pri nas pa smo obletnici samostojnosti takoj priključili praznovanje 75. obletnice nastanka Osvobodilne fronte. Torej, praznovanje nastanka narodne države, enkraten dogodek v zgodovini nekega naroda, smo porinili v isti koš s praznovanjem ustanovitve sicer širokega političnega gibanja iz leta 1941, ki pa ga je Komunistična partija izrabila za izpeljavo krvave revolucije v najtežjih pogojih narodne okupacije.

Naša slovenska država, naše slovenstvo je odvisno predvsem od nas, od naše vztrajnosti, od našega ponosa. Pri tem moramo biti še posebno pozorni do onih, ki živijo na slovenskem narodnem ozemlju izven slovenske države (Italija, Avstrija, Hrvaška, Madžarska) in na številne rojake po svetu. Pogosto namreč slišimo, da nas je Slovencev samo dva milijona. Hkrati pa se preveč brezbrižno odrekamo skoraj pol milijona rojakom v okoliških državah, v izseljenstvu in zdomstvu.

V teh dneh ponovno poslušamo razpredanja o tem, da so eden od vzrokov za premajhno spoštovanje slovenske samostojnosti relativno majhne žrtve, ki so jih zahtevali spopadi ob osamosvojitvi. Poglejmo na primer v sosednjo Italijo: v obdobju italijanskega narodnega boja za lastno državo oziroma t. i. Risorgimenta v letih 1848–1861 je umrlo »samo« okrog 7000 Italijanov. Če nekako primerjamo te številke in upoštevamo velikost obeh držav, potem smo z Italijani nekje blizu. Seveda nikomur v Italiji niti na kraj pameti ne pade, da bi zaradi dokaj majhnega števila žrtev zmanjševal pomen vojn za italijansko neodvisnost, kot se to žal pre-

večkrat počne pri nas zaradi »samo« desetdnevne osamosvojitvene vojne poleti 1991 in dokaj majhnega števila žrtev v njej.

Italijanske vojne za neodvisnost, ki so se po mnenju številnih zgodovinarjev končale šele s koncem prve svetovne vojne, so v Italiji prerasle v mit. Slednji velikokrat nima prav veliko skupnega s stvarnostjo. Podobno kot nima nič skupnega mit o Italijanih kot dedičih, če hočete, nosilcih tisočletne rimske civilizacije.

V času naglega gospodarskega in tehničnega razvoja ter novih varnostnih in političnih izzivov v svetu so take razprave pogosto brezplodne in tudi nepotrebne. Kot narod, ki se očitno svoje samostojne države ne zaveda prav dobro, pravzaprav pogosto ne ve, kaj bi z njo počel, bomo očitno sposobni preživeti le, če bomo uspeli najti kompas in določiti smer v prihodnost. Lahko si sicer vzamemo čas za premislek, toda ura neusmiljeno tiktaka!

V slovenstvu nenaklonjenem okolju nimamo svetle prihodnosti. Begunci, priseljenci in migranti se zanj ne bodo samoumevno odločali, tako kot v preteklosti, ko so se poznosrednjeveški tirolski, bavarski in frankovski kolonisti že pred stoletji prelevili v »prave« Slovence. Si upa kdo danes reči, da Torkarji v Baški grapi ali Pintarji na Sorškem polju ne spadajo v našo narodno skupnost, da torej niso – Slovenci?!

Torej, težava smo pravzaprav mi sami. Pravkar namreč stopa na bolj ali manj samostojno pot tudi prvi rod mladostnikov, ki so se rodili v svobodni in neodvisni slovenski državi. Istočasno s tega sveta odhajajo pripadniki starejše generacije, ki je izkusila tradicionalno kmečko življenje na vasi, težko fizično delo in vse tegobe minulih desetletij. Pravzaprav je odhajajoča generacija, ki ni poznala pasti globalizacije, v marsičem zaslužna, da smo kot narod obstali.

Ali smo sposobni danes ohraniti tisto narodno vitalnost in doseči renesanso na gospodarskem in kulturnem področju, ko naši rojaki ne bodo postavljeni pred dilemo izbire identitete? V Evropi ponovno dviguje glavo nacionalizem, prevečkrat žal tudi šovinizem. Izkazalo se je, da talilni lonec po ameriškem vzoru ni primeren za evropsko okolje, pri nas pa še kar vztrajamo na modelih multikulturalizma in zanikanja samih sebe. V duhu dobrih, a nesamozavestnih služabnikov se klanjamo vse povprek. Zadnji tak primer je predlog zakona vladajoče koalicije, ki bi počasi (a vztrajno) kot predmet poučevanja na slovenskih fakultetah uvajal kar angleščino. Zdi se, da spet prihaja v ospredje hlapčevski sram pred svojo majhnostjo, samo da bi bili čim bolj všečni gospodarjem, beri: večjim in močnejšim. Ali kot pravi star slovenski pregovor: »Neumen je tisti ptič, ki se sramuje svojega gnezda.«

Dvignimo torej pogled iznad računalnika, morda le za hip ugasnimo najnovejši iPad, se odmaknimo od televizorja … in obiščimo soseda ter mu voščimo lep dan. Naj tekmovalnost zamenja sodelovanje, zavist pa širokogrudnost. Nek drug naš pregovor, ki bi znal biti danes še kako aktualen, namreč pravi: »Kadar izgubiš, kar imaš, tega vrednost spoznaš.« ~

Slovenska knjiga
je vonj rodne zemlje,
klic bratske krvi,
duhovna vez, ki brate,
razsejane po svetu,
spominja na rodno
grudo in jih ohranja
zveste veri očetov
in slovenskemu
narodnemu občestvu.

(Rudolf Klinec)

Slovenska država praznuje 25 let.
Mladenka ...
... ki so jo rodila
stoletja klenosti slovenskega duha in moči
ukoreninjene slovenske besede,
neomajna vera ljudi,
sanje vseh naših trubarjev, slomškov, prešernov ...
in pogum pokončnih slovenskih osamosvojiteljev.

S hvaležnostjo, da nam je bila dana,
in s toplo mislijo na vse, ki so zanjo zaslužni,
ter na tiste, ki se je veselijo izven njenih meja,
bralcem Zvona ter vsem državljankam in državljanom
želimo ponosno praznovanje dneva državnosti
in veliko dobre volje v aktivnih prizadevanjih za:

vse najboljše, domovina!

Uredništvo Zvona in sodelavci
Celjske Mohorjeve družbe

Tone Kuntner

Slovenska pomlad

Praznična izdaja izbranih
pesmi Toneta Kuntnerja

Tone Kuntner: Slovenska pomlad
Izdala: Založba Karantanija
Format: 13 cm × 22 cm; obseg: 118 strani
Mehka vezava, s posebno srebrno obrezo
Cena: 29,90 EUR
Možnost naročila: Založba Karantanija, Savlje 38,
Ljubljana, www.zalozbakarantanija.si
Oblikovanje: Studio Breg, Harald Draušbaher in Matevž Vovk
Spremna beseda: Drago Jančar
Prevod v španščino: Alenka Gortan
Lektura: Pavlinka Korošec Kocmur

Domovini
ob 25. obletnici
njene državne samostojnosti
in vsem ji srčno predanim
in zvestim

Ta luč

Ta luč ni od včeraj
in ni samo moja.

Ta luč ne gori od danes do jutri,
gori in sveti iz davne preteklosti
v davno prihodnost.

Ta luč je spomin,
ta luč je upanje.

Nekdo jo je davno nekoč prižgal
in je svetila
kakor trstenka,
kot oljenka, sveča, kot petrolejka,
kakor karbidovka,
kot plamen, kot kres,
kot ogenj v strehi,
kot velik požar
in kakor žerjavica,
ki je velikokrat skoraj ugasnila.

A ni ugasnila,
ker jo varujemo kot luč svojih oči,
ker jo predajamo neugaslo,
preden ugasnejo naša življenja.

Brez te luči ne bi znali živeti.
Brez te luči bi bila tema.

Bo treba na njive

Bo treba na njive
orat in sejat,

globoko orat,
izbrano sejat,

podsekat koprive,
plevel in osat!

Prišla je, prišla je
tista pomlad,

ko zemlja ne kliče
le po imeti,

ampak predvsem
po imeti rad.

Jaz te imenujem mati

Jaz te imenujem mati,
ker sem tvoj sin
in ker imaš mehko srce kakor mati.

Jaz te imenujem mati,
ker imaš solzo za mojo žalost
in smeh za moje veselje.

Jaz te imenujem mati,
ker si moj dom
in ker mi daješ tolažbo ob hudih urah.

Jaz te imenujem mati,
ker imaš kruh za mojo lakoto
in posteljo za mojo bolezen.

Jaz te imenujem mati. –
Kako naj tebe imenujem,
domovina?

Slovenec biti

Slovenec biti, slovensko ljubiti, -
je pravzaprav nerazložljiva stvar,
ker je to stvar srca in biti.

Slovenec biti – ni drugega,
kakor: slovensko misliti,
slovensko peti in govoriti,

slovensko ljubiti, -
pa s srcem čutiti slovenski svet,
hiše, gozdove, polja, ljudi,
tako čutiti,
da ne moreš, ne moreš biti
brez njih.

Pa to ni tako,
kakor jesti in piti.
Ne moreš preveč
ne ljubiti,
ne biti.

Kdo je sanjal

Kdo je sanjal slovenske sanje,
ko niso bile dovoljene sanje?
Kdo jih je sanjal ponosno in smelo,
kdo se jih je sramoval?
Kdo jih je skrival, zatajeval,
kdo se jih bal priznati?
Kdo vanje dvomil, kdo veroval?
Kdo jih preziral, zasramoval,
kdo streljal vanje? –

In za vse prvo
in zadnje vprašanje:
kdo je zmagal,
ko so zmagale sanje? –

(Ko so zmagale sanje,
smo zmagali vsi!
Skupaj s sramotno poraženimi.)

A vsakdo se odpoveduje prihodnosti,
kdor zaničuje zmagoslavje sanj!

Kdor zida

Kdor zida zares
in z resnico,
kdor zida z ljubeznijo
in za ljubezen, -
ta ne zida le zase,
ta zida za vse
in zida
prihodnost.

Kdor zida z lažjo
in s prevaro,
kdor zida na temelju zla, -
ne zida, temveč podira.
In če le sebi podira,
dela brezumje,
če tudi drugim,
dela zločin.

Špela Sitar

V vonju lipe plapolaš.
Za naš narod.
Ponosna.
Tiha.
Zavedaš se,
da te še ne cenim dovolj.
Ne dojemam še popolnoma
tvojega bistva:
tvoje svobode, našega miru.

So leta sprala kri z vaših
zastrahovanih duš?
Je v tej zastajajoči vodi še
smrad trohnobe teles?
Hotela so cveteti, živeti.
Biti človek.
Moški,
razcefrani v zgodovini naroda.

Travnik. Popljuvan. Požgan.
Razvrednoten do morišča.

Zdaj je zeleno.
Jok so preglasile ptice.
V dnevih rožnika kresnice
mir osipajo.
Pomniš?
Moji ljudje,
moja kri.
Zemlja, iz katere sem.

Domovina

V tvojem pogledu je skrita
neizgovorljiva pripadnost.
V jeseni v nozdrvi zemlje pada listje,
v domovanje krasa,
v dom za molčeče krike.
Dežela poje o ničemer in o vsem,
o teku v svobodo,
o strahu pred krvavo temo.
Kaj je za očmi,
ko si teptan v nelogiki razuma?
Kaj je za očmi,
ko si ljubljen v raju zasneženih vrhov?
Kaj vdihneš, ko se
zaveš domovine?

Adriana Marlene Felicijan

Vlak

Želiš pod vlak.
Želiš za zmeraj pozabiti te ljudi.
Želiš končati probleme z enim skokom.
Želiš umreti.

Želim na vlak.
Želim videti nekaj novega.
Želim se soočiti s svojimi težavami.
Želim živeti.

Adriana Marlene Felicijan in Filip Bevc sta dijaka I. gimnazije v Celju, oba obiskujeta klasični oddelek. Adriana piše pesmi povsod, kjer jo spremlja navdih, Filipove pesmi nastajajo na robovih šolskih zvezkov. Oba sta člana gimnazijskega literarnega krožka, ki izdaja literarni list Fedra (Fedra je leta 2015 osvojila nagrado za najboljše slovensko literarno srednješolsko glasilo v celoti). Krožek vodita profesorici Klara Pavšer Stropnik in Bernarda Jelen.

Luč III.

Bila je tema in bila je luč.
Zdaj je tema in potem bo spet luč.
In potem bo spet tema.

Nočne prikazni pridejo in grejo.
Upanje sčasoma skopni.
Prijateljstva se začnejo in
enkrat tudi sprhnijo.

Ne išči v drugih,
lastno luč prižgi,
ti si svetilnik
sredi noči,
lastni kamin
sredi najhujše zime.

In vse, kar resnično imaš,
si ti.

Filip Bevc

Bu

Kaj vodi mojo roko?
Šepeta mi skrivnosti lastne duše.
Čakajoč moj klic,
stoji na obeh straneh megle.
Od koga zveš očetovo ime?
Brez pastirja nimaš mleka.
Ni očeta,
bratova pot se mi obeta.
Nezaveden,
neveden o vseprivlačenemu.

Privlači te vse,
a ne zadovolji te nihče.

Klada

Praznina, polna gnoja,
seno je treba hitro zamenjati.
Besede lastni rep lovijo
večno, srečno v trenutku.
A ko uri poči steklo
in zagledaš
kaotično vrtenje njenih kolesc,
se zaveš, da ne poznaš svojega časa.
Pobočje strmo pada.
Težja je klada, manj te teži
in zdaj si le srajca.

Bernarda Jelen

Ozračje zlate verige

Duša je lunina razdalja do polnosti.

1

Ko telo izrezljano obtiči v lesorezu,
gremo pod površje –
skrivaj pospravimo predale,
pristavimo pomanjšano skledo svojine h koritu.

Mehki, topli kot plastelin v otroških rokah
prosimo raztopljeni obod svetlobnih let,
da pazi na vrlino minljivosti.

Medcelične rane strahu
se namažejo z zdravilno projekcijo sanj,
s spretnostjo preskakovanj.

Žongliranje na ulicah barvnih tem razsodnosti
izčisti, izkašlja poteze sumničenj,
izriše linije starinskih lestencev
nad plesnim večerom.

Duša je dvojna.

2

Grešno tipanje v nemirni megli
stresa smejalne gube.
Mrmranje o božjepotnem sejalcu potrpežljivosti
podarja slutnjo brstenja.

Hodimo. Podplate sučemo
nad toplo jutranjo sapo.

Kristalno srečanje na prvi pogled
ne razburja okolice,
le bližnji sosedje radovedno pozdravljajo,
čakajo na dvig roke, preprostosti,
zlepljene s popkovino
mamine vrtne grede.

Lovski psi smo.
Sledimo pomladni utrujenosti,
sklanjamo vroče ustnice
nad veličino stisnjenosti
duše v prijazno telo.

3

Na potovanje se podajamo, faraonke,
v koloni zasegamo stolpnico bivanja;

privezana sidra zmeljejo spoznanja –
so celota, ki izrablja, sistematizira,
vklaplja v predanosti, lovi nadrejenost.

Strašni duh večnega miru
utripa nad izreki, uroki previdnosti.
Šape treznih zasukov
zalivajo vsakdanjo čarovitost.

Žive priče smo,
potrebujemo varstvo, azil za rdečico;
seka lice, srce, jamo hotenja v popku.

A njiva trsov le sladko zaziba veter,
ko, mimobežna kraljica, zapušča srečo.

Duša je mačka.
Ulovi norost, razcefra trdega Gospodarja,
ko na okensko polico odloži mišje breme.

4

Brezvetrje – dar srca, dragulj,
spoštljivo zasenči staromodne izlive,
časovno usklajenost.

Hvaležno vpija lesketanje,
z mičnim očesom Ljubimke
strjuje demonsko, nečimrno pomirjenost.
Medenjake mračnjaštva in pečine ječanja
obeša na obdrgnjene vrhove ponorelosti.

V rumeno in rdečo liso temena mazili ljubezen.
Razvija vezivni kalus za ranjeno steblo –
podarja osvit omame, poljub na pečilo vzdržnosti.

Duša je lunina razdalja do polnosti.

5

Nebogljeni drsimo s hribov
kot jutrnjik, hladen izbijač;

Izpodnebniki, zalisane smreke,
ob določenih urah se grapavo čvrstimo.

Z gmoto železnega ljubkovanja
zajemamo zemljo. Z rokami vesolja
goličimo v neskončnost.

Izbiserimo hrepenenje o rosi na čelu,
kapljice na školjkastem loku hrbta
naj ne ubežijo slani prežavosti.

Izsušimo žile v dišeče popke žbičevca,
Izcedimo smolino nestanovitnih nihanj.

Odtajamo ohišja ur,
prehlapimo vsa sočasna vršičkanja.

Duša, umetnina šepeta,
odpiraš pahljačo nečasovnosti.

Matija Remše

Nemirna desetletja

Selitev Mohorjeve na Prevalje

Če smo v prejšnjem prispevku spremljali razvoj celovške Mohorjeve družbe v desetletjih vsaj notranjega miru (če že zunanjepolitične okoliščine po stari človeški navadi niso bile nikoli povsem brez manjših ali večjih stresov), utrjevanja, rasti in razvoja do zavidljive razširjenosti med Slovenci doma in po svetu, se bomo v tem prebili skozi dokaj nemirne čase, ki so neizbrisno zaznamovali tudi življenje in razvoj častitljive Slomškove ustanove, prve in najstarejše slovenske ljudske knjižne založbe.

Ko je bila Družba na višku, je prišla prva svetovna vojna in ji prekrižala načrte. Mnogim sodelavcem je vzela pero iz rok, druge je poklicala iz tiskarne in knjigoveznice na bojišča, v tiskarni je pobrala mnogo črk, tako da je moral imenik že leta 1916 iziti v skrajšani obliki. Avtorju *Zgodovine slovenskega naroda,* **dr. Josipu Grudnu,** je bilo onemogočeno zbiranje gradiva, saj ni mogel svobodno popotovati, zato se je tudi izhajanje snopičev ustavilo. Avstro-Ogrska se je razsula. Družba že jeseni 1918 ni mogla razposlati svojih knjig. Obležale so v Celovcu, dokler ga ni junija 1919 zasedla jugoslovanska vojska. Šele potem jih je Družba razposlala tudi tistim, ki jim jih koroški poverjeniki niso mogli osebno razdeliti.

Politične razmere so Mohorjevi v Celovcu delo onemogočile, pronemške oblasti so tiskarno razglasile za vojaško podjetje in delo v njej ustavile. Zato je jugoslovansko vojaško poveljstvo, posebej naklonjen ji je bil g. Rudolf Maister, Mohorjevo opozorilo, naj se vsaj začasno izseli iz Celovca. **Vse premičnine pa tudi ravnatelj tiskarne, njen poslovodja, stavci in delavci pa bukovezni mojster s svojimi ljudmi so se na začetku julija 1919 z vlakom preselili na Prevalje,** od koder bi se v primeru ugodnih okoliščin lahko zopet hitro vrnili v Celovec. Upravne prostore je Družba dobila v nekdanji šoli na Fari, tiskarno pa naselila v Hencklovih barakah. Do zagona tiskarskih strojev v decembru je poteklo kar pet mesecev. Koledar za leto 1920 pa je bil kot prvi na Prevaljah natisnjen šele malo pred veliko nočjo.

Desetega oktobra 1920 je več kot 10.000 koroških Slovencev glasovalo za to, da ostanejo v Avstriji. Da ostane južna Koroška v Avstriji, se je zavzemal tudi duhovnik **Valentin Podgorc,** dolgoletni predsednik, tajnik in odbornik Mohorjeve družbe, vodja celovške Hranilnice in ustanovitelj slovenskih zadrug, ki je imel med slovenskim prebivalstvom na južnem Koroškem precej vpliva. Njegovo stališče se kaže tudi v izidu glasovanja.

Po plebiscitu se Mohorjeva s Prevalj ni več vrnila v Celovec

Leta 1921 sta si dopisovala ljubljanski **škof dr. Anton Bonaventura Jeglič** in celovški škof **Adam Hefter** glede morebitnih sprememb pravil Družbe zaradi novega položaja. Z odlokom celovškega ordinariata je bil postavljen poseben odbor, ki naj bi izdelal strokovno mnenje o preselitvi Mohorjeve na Prevalje. Odbor je ugotovil kontinuiteto Družbe kot cerkvene bratovščine krške škofije. Vendar je opozoril na dejstvo, da bo treba »upoštevati sedanji položaj. Zdi se, da bo potrebna sprememba pravil, morda celo dokončen prenos sedeža, da Družba dobi spet svojo enotnost in da zmore služiti spet prvotnemu namenu. Poverjeniki Družbe po dekanijah in farah v Jugoslaviji in na Koroškem menijo, da je Celovec za sedež tako velike družbe neprimeren in obstaja nevarnost, da pride do odpada in izstopa poverjenikov in udov.«

Da bi poenotili stališča, so se s pooblastilom celovškega škofa in na pobudo **dr. Lamberta Ehrlicha** in **Valentina Limpla,** prošta iz Podkrnosa, na Poljani pri Prevaljah sešli zastopniki celovške in prevaljske strani. V prijateljskem duhu so si prizadevali razjasniti in sporazumno urediti nastali položaj glede cerkvenopravnih in gmotnih razmerij.

Ustanovitev Goriške Mohorjeve

Ker je bila Goriška odcepljena od narodovega telesa in je ostala onstran državne meje v Italiji, so mohorske knjige do Slovencev v teh krajih prihajale le stežka ali pa sploh ne. Zato so **v Gorici slovenski duhovniki leta 1924 ustanovili Goriško Mohorjevo družbo,** prav tako cerkveno bratovščino po zgledu celovške, katere delo naj bi nadaljevala med slovenskim ljudstvom v Italiji. Postala je ena najpomembnejših versko kulturnih ustanov slovenske manjšine v Italiji. Med vse ljudske plasti širi še danes dober tisk, mohorjevke, pisane v krščanskem duhu, ki **»so vonj rodne zemlje, klic bratske krvi, duhovna vez, ki brate, razsejane po svetu, spominja na rodno grudo in jih ohranja zveste veri očetov in slovenskemu narodnemu občestvu,«** kakor je zapisal **Rudolf Klinec** v *Zgodovini Goriške Mohorjeve družbe* (h kateri se še povrnemo).

Selitev v Celje

Nastanitev na Prevaljah je bila le začasna. Čeprav so v postavitev tiskarne in ureditev upravnih prostorov vložili kar nekaj denarja, so odborniki ves čas razmišljali o trajni nastanitvi. Na vrnitev v Celovec ni bilo računati. Ogledovali so se po slovenskih mestih, Mariboru, Celju, Ljubljani. **Končno so 23. junija 1926 vložili prošnjo za tiskarsko koncesijo pri okrajnem glavarstvu v Celju, vendar jo je celjski mestni svet pod vlado Samostalne demokratske stranke sprva odklonil** in šele po letu dni prizadevanj in posredovanj in po pritožbi na velikega župana v Mariboru

je bila prošnja 5. aprila 1927 končno odobrena. Slikar **Hinko Smrekar** je dogajanje upodobil na karikaturi, ko celjski mestni policist z narokavnikom SDS prepoveduje vstop v mesto vlačugi, razbojniku ter sv. Mohorju, najstarejšemu slovenskemu kulturnemu delavcu.

Karikatura Hinka Smrekarja prikazuje kako so Celjani nasprotovali selitvi Mohorjeve

Družba je v Celju kupila hišo ter v njej uredila upravne prostore, na dvorišču pa po zamisli arhitekta **Jožeta Plečnika** in po načrtih **inž. Antona Suhadolca** postavila tiskarno. Skladno z jugoslovanskimi predpisi o zadrugah je organizirala podjetje v tiskovno zadrugo Mohorjeva tiskarna v Celju (23. marca 1927), ki je bila kot družba z omejeno zavezo, pravno ločena od bratovščine, Družbe sv. Mohorja. Selitev je potekala od konca oktobra do decembra leta 1927 pod vodstvom ravnatelja **Josipa Zeichna** in poslovodij **Ivana Kolenca** in **Mirka Mikelna.** Po selitvi v Celje sta ob vsakokratnem krškem škofu pokroviteljstvo nad Družbo prevzela tudi lavantinski in lju-

Upravna stavba in tiskarna Mohorjeve družbe v Celju pred drugo svetovno vojno

Osebje Mohorjeve tiskarne leta 1927

bljanski škof. **Leta 1928 so s Koledarjem za leto 1929 knjige prvič prišle iz Celja.**

Za mohorske ude na avstrijskem Koroškem so od leta 1929 do 1940 v Celju tiskali posebej koroško izdajo Koledarja, ki se skorajda ni razlikovala od celjske. Družba sv. Mohorja je ves čas ostajala enovita. Od preselitve Družbe na Prevalje in pozneje v Celje so bili v odborih Mohorjeve tudi koroški člani, ki so se udeleževali sej vse do Hitlerjeve zasedbe Avstrije 1938. Tega leta so se zastopniki z obeh strani državne meje dogovorili o skupnih pravilih, ki so bila le malenkostno različna. Za celovško stran jih je potrdil celovški škof (upravitelj) **dr. Rochracher,** za celjsko stran pa že nekaj let prej, 17. aprila 1935, lavantinski škof **Ivan Jožef Tomažič.** Mohorjevo opredeljujejo kot cerkveno družbo, ki ima značaj pobožne zveze vernikov. Določajo tesne stike med Celjem in Celovcem. Predsednika družbe imenujeta izmenoma krški in lavantinski škof izmed odbornikov družbe. Tudi nadzor poslovanja Družb naj bi bil skupen.

Že prej so na mesto predsednika **J. Vidoviča (Widowitz),** ki je ostal v Celovcu, izvolili **dr. Franca Cukala,** župnika na Guštanju (Ravne). Tajnik Valentin Podgorc je odložil službo; tajnikovanje ter upravljanje premoženja je v svoje roke prevzel ravnatelj, duhovnik **Jožef Zeichen,** ki je do svoje smrti 1939 nekako združeval vse Slovence pod Mohorjevo streho. Njegova smrt je bila znamenje, da je povezave konec, saj je 25. julija 1940 nacistična oblast v Celovcu prepovedala Družbo in leta 1943 celo vknjižila njeno premoženje kot lastnino nemškega rajha.

Ko je leta 1996 izšla skupna zgodovina Mohorjevih družb, na strani 42 pod naslovom *Odločitve v luči Božje previdnosti* o vseh teh premenah in peripetijah razmišlja takole:

»Postavlja se vprašanje, ali je bilo prav, da se je Mohorjeva leta 1919 preselila iz Celovca na Prevalje. Res je, da so bili koroški Slovenci ostali brez kulturne ustanove, ki bi tiskala in pošiljala med Slovence v okviru Avstrije vsakoletni knjižni dar. Je pa veliko vprašanje, kakšne možnosti za tovrstno delovanje bi imela Mohorjeva takoj po plebiscitu, ko je bilo ozračje v deželi skrajno zastrupljeno, število novih udov pa spričo novih mej majhno. Kakšni so stroški ob majhnih nakladah, vemo. Razpečavanje celovških mohorskih knjig v Sloveniji bi bilo v novih okoliščinah skrajno težavno. Poleg tega ne pozabimo, da so postale z ustanovitvijo ljubljanske univerze leta 1919 in z izgraditvijo slovenskega šolstva v vseh njegovih strukturah zahteve do slovenskih knjižnih ustanov večje. Šolstvo na Koroškem je bilo raznarodovalno, in še to je bilo deloma le na papirju. Poleg tega se je precej slovenskih izobražencev iz političnih vzrokov preselilo v Slovenijo. Sodelavcev za tako odgovorno delo, kot bi ga morala opravljati Mohorjeva v Celovcu, ne bi bilo. **Tako so sprejemali koroški Slovenci med obema vojnama vsaj delno vsakoletni knjižni dar iz Slovenije. /…/ Na vse, kar se je dogajalo z Mohorjevo družbo od njene ustanovitve do danes, moramo gledati v luči Božje previdnosti. Tako je bilo velikega pomena, da se je Mohorjeva družba leta 1919, v času mejnih bojev na Koroškem, preselila na Prevalje, leta 1927 pa v Celje, kjer se je cerkvenopravno in državnopravno osamosvojila. Če bi preselitve in osamosvojitve ne bilo, bi po letu 1945, ko se je znašel slovenski narod v čisto novih družbeno-političnih razmerah, Mohorjeva na področju Slovenije ne mogla obnoviti svoje dejavnosti, celovški Mohorjevi pa bi režim razpečavanje knjig v Sloveniji prepovedal.«**

F. S. Finžgar v svoji hiši na Pleteršnikovi (1937). Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Urednikovanje Frana Saleškega Finžgarja v tem času

V gornji okvir razumevanja življenja Mohorjeve z nekaj malega vere zlahka uvrstimo tudi dejstvo, da je za krmilo mohorske barke v septembru leta 1922 prijel tedaj že uveljavljeni odlični pisatelj, zgleden predstavnik ljudskega pripovedništva in pozneje (od leta 1938) redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, narodno kulturni delavec **Fran Saleški Finžgar.** V utrinkih iz zgodovine Mohorjeve, ki sta jih ob praznovanju 120-letnice obstoja Mohorjeve družbe leta 1972 objavila **Rado Bordon** in **Jože Dolenc,** razberemo, da je odbor Mohorjeve že leta

1907 povabil pisatelja, da bi se oprijel urednikovanja in tajnikovanja, pa se takrat še ni odločil. Morda je bila še živa zamera iz leta **1903, ko so mu zavrnili izdajo zgodovinskega romana Pod svobodnim soncem. Finžgar je leta 1922 že župnikoval v Trnovem v Ljubljani, zato se je k uredniku preselilo tudi uredništvo in je od takrat naprej pa vse do danes v Ljubljani.** Seveda pa ne ves čas v Trnovem.

Njegov pogled je segel daleč in visoko. Zavedal se je, da mora mornar izbirati smer po trajnih ciljih, ki so kakor zvezde vodnice visoko na obzorju. V vihrah časa, ko se ne zdi nič trdnega pod nogami, je treba zreti v obzorja in na nebo, v firmament, ki se vsaj zdi trden in stalen.

Urednik Fran Saleški Finžgar. Karikatura: Maksim Gaspari

Zastavil je na široko in globoko.

»Če hočeš koga pridobiti za Mohorjevo družbo, ne glej na njegovo strankarsko pripadnost in ne na njegov stan! Mohorjeva družba je za vse stranke in vse stanove. Saj smo si kljub vsem razlikam vendar bratje, sinovi ene matere, Slovenije. Prav za prav je Mohorjeva družba nam vsem še toliko bolj potrebna, čim bolj smo si politično in strankarsko razdeljeni. Kajti tem bolj so nam potrebne stvari, ki so vsem skupne. Čim enotnejši, tem močnejši.« (Iz Koledarja 1924.)

Na Nemškem se je poučil o spretnosti urejanja priročnih koledarjev in je k njih urejanju ter bogati opremi pritegnil priznane slovenske likovnike. Dotedanji Mohorjevi, ki je izdajala vsako leto samo po pet do šest rednih knjig za ude, je raztegnil program in razširil vsebinsko območje. Literarna revija ***Mladika,*** ki je sprva v so-uredništvu s pisateljem **Francetom Bevkom** izhajala na Goriškem, je kmalu prešla pod mohorski dežnik. Urednik Finžgar je znal pritegniti mnoge mlade sodelavce, predvsem svojega trnovskega kaplana **dr. Jožeta Pogačnika,** kasnejšega ljubljanskega nadškofa; pozneje so s Pogačnikom sodelovali slavist **Viktor Smolej,** pesnik **Anton Vodnik** in prevajalec ter urednik **Janko Moder.**

Leta 1930 je Finžgar sprožil pobudo, naj vsak mohorjan ob prejemu redne zbirke vplača dinar, da bi lahko mohorjevke pošiljali tudi med slovenske izseljence (do druge svetovne vojne je bilo iz te pobude po svetu razposlanih več kot 20.000 knjig).

Ob dotedanjih rednih zbirkah iz te pobude *(Slovenske večernice, koledarji, Zgodovina slovenskega naroda in Življenje svetnikov)* je Finžgar zasnoval nove zbirke. *Mohorjeva knjižnica* je v nad 120 zvezkih prinesla številna domača in prevedena dela. Slavist **Jakob Šolar** si je leta 1934 zamislil in nato urejal zbirko *Cvetje iz domačih in tujih logov,* ki je bila namenjena bolj šolski rabi. Do leta 1944 je izšlo dvajset zvezkov. *Cerkvenih očetov izbrana dela* je zbirka, ki jo je zasnoval in urejal teolog **Franc Ksaver Lukman** (med vojno jo je mimo Mohorjeve nadaljeval v Ljubljani). V *Znanstveni knjižnici* so izšla pomembna družboslovna dela, ki še do danes niso izgubila svoje aktualnosti, kot na primer *Država* **dr. Leonida Pitamica** (zadnja knjiga, ki je izšla še na Prevaljah) ali **Andreja Gosarja** *Za nov družbeni red*. Pravno zgodovino odpirajo pogledi na rimsko pravo izpod peres **Viktorja Korošca** in **Gregorja Kreka.** O knjižnicah in knjižničarskem delu je pisal **Ivan Dolenec.** Največji načrt pa je Mohorjeva želela uresničiti s široko zasnovano *Mohorjevo občo zgodovino,* od katere je izšel le en zvezek, in sicer **Sovretovi** *Stari Grki* leta 1939. (Spomnim se, kako mi je pokojni podpredsednik celjske Mohorjeve, Laščan Miloš Rybář, pravnik, zgodovinar in bibliotekar, pripovedoval, da so se Nemci po zaplembi tiskarne v Celju po vsem rajhu hvalili s tiskarsko in knjigoveško kakovostjo te knjige, češ: poglejte, kaj vse zmoremo. Žal je večina naklade končala v radeških papirnih mlinih.)

Finžgarjeva zasluga je, da je prebil led nezaupanja do ljudske založbe med uglednimi pisatelji in učenjaki. Za sodelovanje je pridobil skoraj vse slovenske pisce: **Sovreta, Kotnika, Stesko, Pirjevca, Ušeničnika, Magajno, Zorca, Meška, Malešiča, Plestenjaka, Detelo** itd.

Izšle so tudi pomembne poljudne knjige: *Naše morje, Slomškov življenjepis,* **Andreejeva** *Elektrika* in **Debevčeva** *Jetika*. **Josip Mal** je nadaljeval in dokončal Grudnovo *Zgodovino slovenskega naroda*.

Dve leti je pri Mohorjevi izhajal tudi *Slovenski gospodarski list* z mnogimi tehtnimi prispevki za podeželje in tako je Družba nudila vsaj rezino kruha mnogim kmetijskim in gospodarskim strokovnjakom, ki režimu niso bili po volji in zato niso imeli služb.

Od leta 1934 je v uredništvu **dr. Fr. Kotnika** izhajal tudi *Književni glasnik* z razgibano vsebino.

Celjska Mohorjeva med drugo svetovno vojno ter tik po njej

Dejstvo, da je bilo uredništvo v Ljubljani, je pripomoglo k vsaj najskromnejšemu preživetju Mohorjeve, saj Italijani sprva v svoji okupacijski politiki niso bili tako dosledno in nasilno raznarodovalni kot Nemci.

Celje so aprila 1941 zasedli Nemci. Tiskarno so takoj začeli uporabljati za svoje namene in utrjevanje nemštva na Spodnjem Štajerskem. Kar je bilo v zalogi slovenskih knjig, so jih večinoma zvozili v papirnico Radeče. Nekaj jih je uspelo rešiti zavednim Slovencem, ki so bili pri tem razsulu prisiljeni sodelovati.

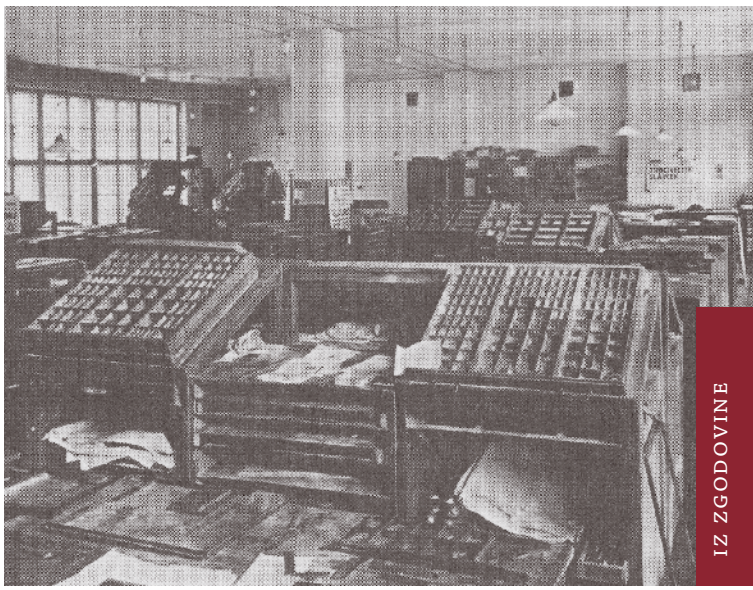
Prva v Ljubljani tiskana mohorska knjiga vojnega časa je bil Finžgarjev Gospod Hudournik. Za vsako vojno leto je izšel tudi skromen koledarček. Vseh knjig je med vojno družba izdala 31, večinoma drobnih in v nizki nakladi, saj je bila omejena na ljubljansko škofijo. **Gregorij Rožman,** ljubljanski škof in torej tudi

Praznovanje božiča v Mohorjevi tiskarni leta 1941

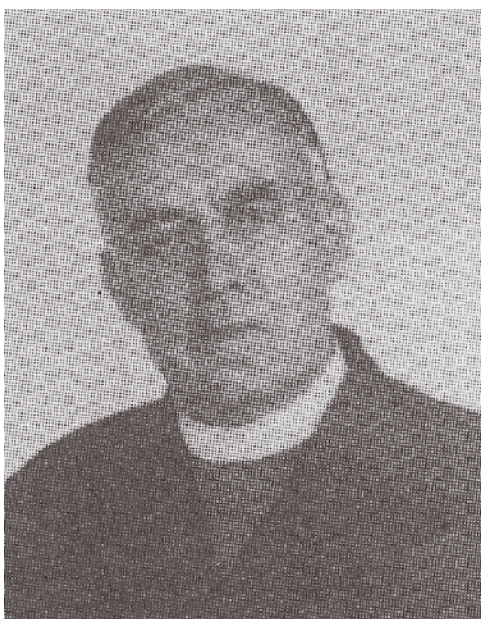
pokrovitelj, jo je svojim duhovnikom priporočal v skrb in pomoč, »da se častitljiva Slomškova ustanova v težkih časih obdrži pri življenju. Družba je namreč navezana na duhovnike, ob njih delu je zrasla, po njih naj se spet poživi.«

Vojna je prinesla v Celju precej gmotne škode tudi na stavbah, ne le v uničenju knjižnih zalog. Hiša na Gosposki ulici je bila popolnoma uničena, hiša na Prešernovi pa toliko poškodovana, da jo je bilo treba po končani vojni popolnoma obnoviti.

Tiskarna Mohorjeve družbe pred drugo svetovno vojno

1. oktobra 1945 je imela Družba prvo redno sejo po vojni. Določila je program rednih knjig za leto 1946, vendar ne po napovedi iz predvojnega koledarja. Upali so, da bo dosegla število 100.000 udov (ob stoodstotnem dvigu mohorjanov v lavantinski škofiji glede na predvojni čas). To se je skorajda zgodilo. **Koledar za leto 1946 je v treh natisih dosegel naklado 97.000 izvodov.** Pa je pozneje »prišlo do pomanjkanja papirja« in tako znatnega zniževanja naklad. Očitno je šlo za nagajanje s strani novih voditeljev in to kljub izjavi predsednika Narodne vlade Slovenije **Borisa Kidriča,** ki je 13. decembra 1945 sprejel predstavnike Mohorjeve družbe in nekatere kulturne delavce iz katoliških vrst ter izjavil: »Vesel sem in ponosen, da Mohorjeva družba obstoji in da bo delovala.« Ta izjava je postala magna charta Mohorjeve v osvobojeni domovini, kakor smo dolga desetletja imenovali FLRJ oziroma SFRJ. Poleg tega ji je bila v podporo tudi izjava **Prežihovega Voranca (Lovra Kuharja), ki si je po vojni veliko prizadeval za njeno oživljenje: »Ako bi ne bilo Mohorjeve, ko sem njene knjige prebiral že kot deček na paši, bi ne bil nikoli postal pisatelj.**« Ni si vzel preveč k srcu trpke izkušnje z **Valentinom Podgorcem,** ki mu je ob priložnosti odklonil objavo pri Mohorjevi in odsvetoval ukvarjanje s pisateljevanjem. Bil je po zadnji

Valentin Podgorc

vojni tudi več let v odboru Mohorjeve, prebiral zlasti leposlovne rokopise in mnogo prispeval s tehtnimi pobudami. A vse le ni bilo tako lepo mišljeno, kot se je slišalo in videlo navzven. O tem seveda v enem prihodnjih prispevkov.

Celovška Mohorjeva po letu 1945 – novi začetki

28. januarja 1946 se je vzpostavil v Celovcu prvi začasni odbor Družbe sv. Mohorja po drugi svetovni vojni. Za podlago so si vzeli pravila z dne 29. novembra 1937. Predsedoval mu je **Valentin Podgorc,** stolni kanonik. Državna policija je odboru naročila sklic občnega zbora. Celovška škofija je odbor potrdila. **Dr. Janko Hornböck,** sicer vodilna osebnost obnove Družbe sv. Mohorja v Celovcu in njen dolgoletni ravnatelj, in **dr. Rudolf Blüml** sta celovškemu škofu **dr. Josephu Köstnerju** predlagala obnovo Mohorjeve v tradicionalni zasnovi, da bi se tako ognili vplivu OF, ki si je na Koroškem prizadevala za politični monopol in vsesplošni vpliv. Obnovljena Mohorjeva naj bi delovala politično in idejno neodvisno. Prišlo je do nekaterih razhajanj glede razvoja, ko je prelat Podgorc predlagal ustanovitev tipografične zadruge, česar pa drugi niso podprli. Glavno poslopje Mohorjeve na Viktringer Ringu so zasedali Angleži in nekatere stranke. Dr. Janko Hornböck priznava velike zasluge g. Podgorca v tem času prizadevanja za obnovo Mohorjeve. Pri deželni vladi in pri Angležih je ta užival veliko zaupanje, saj je bil velik avstrijski domoljub. Ostajal je zvest svojim stališčem iz časa plebiscita.

Po dolgotrajnih prizadevanjih je dosegel pri deželnem glavarju odlok, ki ga je izdala celovška državna policija 8. decembra 1947. S tem odlokom je bila Mohorjeva spet priznana in vknjižena kot lastnica Mohorskega premoženja (razveljavljeno »lastništvo nemškega rajha«!) na podlagi pravnomočne odločitve finančne direkcije v Celovcu. Vendar je morala Družba za drag denar od strank, ki so obdržale svoje stanovanjske pravice, odkupiti prostore v svojem Mohorskem domu. Za to, da so Angleži izpraznili del glavne hiše, pa si je močno prizadeval **dr. Joško Tischler.**

Odločilno za nadaljnji versko kulturni in narodni razvoj Slovencev v drugi avstrijski republiki in za vse, kar se je naprej dogajalo v zvezi z Mohorjevo, pa je v veliki meri dejstvo, da je bil dr. Janko Hornböck (dušni pastir iz Podgorja v Rožu, dolgoletni dekan rožeške dekanije) 30. avgusta 1947 sprejet v odbor Mohorjeve družbe in jo je pozneje kot ravnatelj vodil modro, idejno jasno in politično neodvisno.

Tako imamo Slovenci od leta 1947 dalje iz zdravih korenin zdravo mohorsko drevo s tremi sestrskimi vejami, celovško, goriško in celjsko. Vse tri veje obrodijo, vsaka v svoji zrelosti in svojem okolju, užitne sadove v dobro slovenskemu človeku. Rastejo toliko vsaka sebi, da med njimi ni škodljivega trenja, raje ostajajo vsaka pri svojem in se koristno dopolnjujejo. Kako? O tem pa v prihodnje. ~

~ POGOVOR ~

Dr. Milček Komelj

»Sprejemal sem stvari, kot so mi prihajale naproti …«

Pogovarjala se je **Metka Pirc**

Dr. Milček Komelj je pri Celjski Mohorjevi družbi pred kratkim izdal novo knjigo, ki govori o izročilu svetih bratov Cirila in Metoda v slovenski likovni ustvarjalnosti. Sicer pa dr. Komelj zaupa v talente, v moč ustvarjalnih ljudi, poudarja, da bo brez kulture z nami konec. Svet umetnosti mu je zlezel pod kožo že v otroštvu, ko je odraščal med umetniki Novega mesta. Zase pravi, da je toliko odmaknjen od realnosti, da še lahko sanja in uživa v branju, gledanju in poslušanju umetnin in ni zamorjen s tem, kar je danes videti v družbi. To je redko srečen odnos do življenja. Vrsto let je bil profesor umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, a pravi, da je bila daleč najbolj zanimiva in hkrati najbolj nenavadna služba tista, ki jo je opravljal kot pomočnik Božidarja Jakca. V vseh teh letih je napisal na stotine kritik, razprav, monografij. Predsedovanje Slovenski matici je prevzel v zanjo kritičnih časih, pred osmimi leti. Istega leta so ga sprejeli v razred za umetnosti v Evropski akademiji znanosti in umetnosti v Salzburgu, leta 2011 pa v razred za umetnosti Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Nekoč so mu rekli, da ima srečen značaj, saj sta mu bili harmonija in ubranost v umetnosti vedno bliže kot tesnoba in trpljenje, in tudi spominja se najraje le najlepših stvari.

Dr. Komelj, 25 let samostojnosti obeležujemo ob letošnjem dnevu državnosti. Kako je samostojnost vplivala na področje kulture v tej četrtini stoletja?

Kulturo s političnega vidika težko komentiram, saj jo živim intimno. Berem, spremljam umetnost, kulturo imam vedno v zavesti, politika pa ji iz leta v leto daje manjši pomen, danes je žal denar sveta vladar. S kolegi v SAZU smo vedno znova zgroženi nad trenutnim stanjem duha v državi. Kakovostne založbe propadajo, domala vse je v komercialnih rokah. Celo po drugi svetovni vojni je bila naša kultura na boljšem, jezikovna politika je bila odgovorna. Danes pa slovenščino zanikujejo že v šolah in to je postalo simptomatično. Ne smemo pozabiti, da je slovenska univerza mukoma nastala kot branik slovenstva in da je slovenski jezik konstitutivni del naše kulture in identitete. Na Akademiji so me delegirali, da sem član Sveta za visoko šolstvo, in zamislite si, edini sem glasoval proti noveli zakona, ki omogoča prodor angleščine kot učnega jezika v naše visoko šolstvo.

Kako poudariti, da je slovenščina temelj našega naroda?

Slovenščina je edina, ki nas brezpogojno dela razpoznavne, je temelj naše avtentičnosti, edini naravni način naše identifikacije. Če jezik ni živ na vseh ravneh, tudi na znanstveni, potem narod sta-

Če jezik ni živ na vseh ravneh, tudi na znanstveni, potem narod stagnira.

gnira. Bistvena naloga države pa je, da ohranja in ščiti slovenski narod in pri tem podpira razvoj slovenskega jezika in kulture. Če te vloge ne opravlja, nam ni potrebna. Žal pa se Slovenci ne glede na zakon o slovenščini in deklarirane pravice s svojim hlapčevskim značajem in nespoštljivim odnosom do jezika ukinjamo kar sami.

Kako dejstvo, da živimo v samostojni državi, vpliva na ustvarjalce? Je to vplivalo na njihovo ustvarjanje ali je ustvarjalnost nekaj, kar jim je imanentno samo po sebi?

Kdor je rojen za umetnika, je zvest samemu sebi. Veliko pa je tudi takih, ki se prilagajajo, država pa jih po svoji presoji podpira. Danes se cela vrsta ljudi ukvarja s kulturo, a je v ospredju t. i. kulturna industrija. Ko sem svojčas deloval v komisijah na ministrstvu za kulturo, sem videl, da to omogoča tudi take dejavnosti v kulturi, ki so nekaterim skupinam nekakšen socialni ventil, da ne počnejo česa razdiralnega. Deklarirana kultura je torej široko področje, žal danes vanjo uvrščajo tudi najbolj ceneno zabavo. Tista prava pa je delo umetnikov, ki ne morejo mimo sebe.

Se še najde umetnik, ki vas navdahne v sodobnem času?

Vsekakor. Najbližji so mi umetniki, ki se izpovedujejo, imajo eksistencialno moč in duhovno intenziteto. Zame je najpomembnejša vsebina, ki jo prinašajo, in takih umetnikov, ki človeka pretresejo, imamo kar nekaj. Najobčutljivejši te vrste je morda Zoran Mušič, med kiparskimi portretisti izstopa Drago Tršar.

Pred osmimi leti ste prevzeli predsedovanje Slovenski matici, ki je s 152 leti najstarejša kulturno-znanstvena ustanova, s področja kulture pa je to s 165 leti starosti Celjska Mohorjeva družba. Zakaj ste se pred pokojem odločili, da prevzamete predsedovanje?

Ko so me povabili za presednika, sem bil nenadno postavljen pred nepreklicno odločitev. Matici je dotlej neutrudno predsedoval zaslužni slavist prof. dr. Jože Mahnič, a se je tej funkciji nenadoma odpovedal. Četudi 90-letnik, je poudaril, da ne odhaja zaradi starosti, ampak zaradi neodložljive obveznosti. Kasneje se je izkazalo, da se je lotil pisanja avtobiografije, in ko je opravil še njene zadnje korekture, se je poslovil.

Kdor je rojen za umetnika, je zvest samemu sebi.

Kateri so pomembni izzivi Slovenske matice v sedanjosti, ob njenem izjemnem simbolnem zgodovinskem pomenu?

Kot mi večkrat omenja urednik Drago Jančar, sem prišel v vodstvo Matice v najslabših časih, ker so pred dobrim desetletjem ukinili proračunsko financiranje njene osnovne dejavnosti. Odtlej se je treba ves čas truditi, da bi Matici omogočili preživetje in nadaljnje delovanje. Tačas si prizadevamo, da bi bil sprejet poseben zakon, ki bi vendarle rešil osnovno, eksistenčno težavo institucije, za kar je odločno izkazala podporo dosedanja kulturna ministrica. Sicer pa si ne

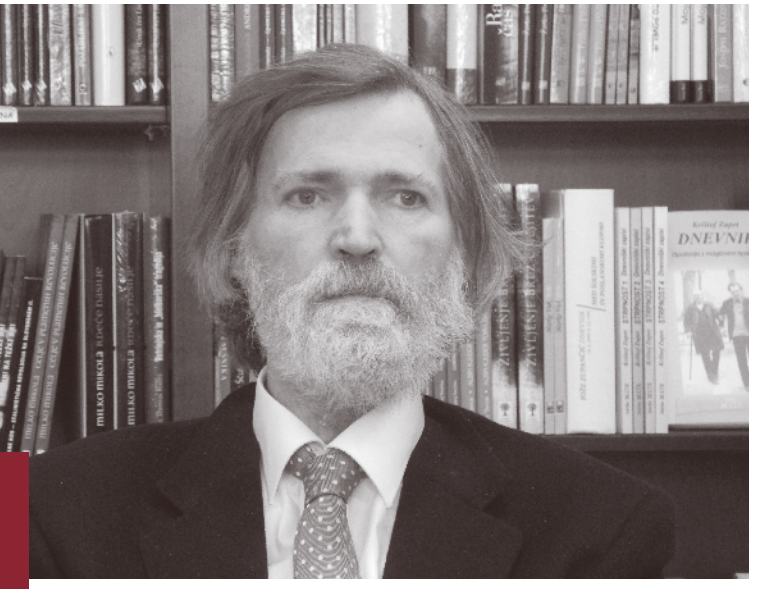

Foto: Alenka Veber

glede na težave še naprej prizadevamo za izdajo kakovostnih knjig. Hkrati vztrajamo pri svojem izročilu, ki je razsvetljensko, saj povezujemo humanistične in naravoslovne znanosti, med drugim s prirejanjem predavanj, simpozijev in okroglih miz. Seveda Slovenska matica ne more imeti več takšne vloge, kot jo je imela, ko je pomagala pri ustanavljanju Univerze in SAZU. Sprva so tako rekoč vse pomembne znanstvene knjige izšle pri Slovenski matici, pri njej pa je bilo izdanih tudi veliko najpomembnejših literarnih del, med njimi vrsta Cankarjevih knjig. Če bi Slovenska matica neslavno propadla, bi bila to velika narodna sramota. A ne gre le za njen simbolni status. Gre za to, da, kolikor je le mogoče, ohranja svoj pomen tudi s svojo današnjo dejavnostjo, tudi v primerjavi z drugimi, mnogo večjimi maticami, ki imajo priznan zelo veljaven državotvoren status, še posebno s sosednjo Hrvaško.

Skozi umetnost se poglabljamo vase, področje humanistike vse to približa ljudem.

Ne gre spregledati, da se matice pri slovanskih narodih nasploh obujajo in da se prirejajo kongresi slovanskih matic. Te so nekdaj nastale iz obrambe proti nemštvu, da bi slovanski narodi ohranili svojo kulturo. Danes si narodi prizadevajo, da bi ohranili svojo bit kot del Evrope in da torej njihovih jezikov ne bi izpodrinila angleščina. Zgodovinski in današnji pomen Slovenske matice smo nazadnje doslej osvetlili pred dvema letoma, ko smo priredili o njej simpozij in izdali zbornik, pokrovitelj jubilejnih slovesnosti pa je bil predsednik republike.

Živimo v nenavadnih časih. Začelo se je z gospodarsko krizo, ki se je preobrazila v krizo kulture, družbe nasploh. Zdi se, da so danes bolj kot humanistične cenjene naravoslovne znanosti. Kaj pravite na to kot humanist? Kaj je vendar tisto, kar humanistika prinaša družbi?

Humanistika je bistvena, razkriva najglobljе vzgibe človeka, našo kulturno zgodovino. Včasih je bilo pomembno reči, da prispeva k samospoznavanju, danes to redko slišimo. Spoznavanje človeka, človečnosti se kaže tudi skozi delo umetnikov, ki človeka oplaja. Skozi umetnost se poglabljamo vase, področje humanistike vse to približa ljudem. In prav ugotavljate, danes so časi naravoslovja. Tudi v SAZU je le petina umetnikov in kot akademik Ciril Zlobec vedno opozarja, je treba v boj za staro pravdo in dvigniti zavest o pomenu umetnosti; ta zavest je premalo živa. Prav ljudje s

tega področja se zavzemajo za slovenščino, čeprav skušajo naravoslovni znanstveniki pokazati, da je – ker je znanost univerzalna – dovolj in celo več vredno, če delujejo le v angleščini; taki pogledi pa se, največ zaradi kariernih vzgibov, prenašajo tudi na nekatere akademske predstavnike humanistike. O temeljnem pomenu humanizma in humanistike je pesnik akademik Niko Grafenauer lani organiziral simpozij na SAZU in ravno te dni je bil natisnjen simpozijski zbornik.

Vaš opus je izjemen, zajema okoli 2000 biografskih enot. Kako uspete vse zapisati?

To je povsem odvisno od zvrsti. Interpretacije o slikah sem pisal iz trenutnega navdiha, temelječega na védenju in vživetju. Pisal sem rad že v otroštvu, pesmice, in še raje risal, zatem sem redno pisal o umetnikih v srednješolsko glasilo, a zadnje, o čemer sem v življenju sanjal, je bilo znanstveno pisanje, še posebno umetnostnozgodovinsko, ker sem to stroko zaradi osebnega poznavanja umetnostnih zgodovinarjev preveč povezoval s konservatorstvom. Ko sem diplomiral, mi lep čas še na misel ni padlo, da bi kaj napisal, potem pa so me kolegi spodbudili, naj začnem pisati vsaj kritike, ter me, ko sem se tega lotil, prepričevali, naj pisanja ne opustim, še posebej najvidnejši slikarji in na primer Pino Mlakar. Novo veselje sem dobil, ko sem se začel družiti z umetniki na Novi reviji. Niko Grafenauer me je spodbujal, naj pišem o umetninah čimbolj osebno, »po sebi«, in to je način, ki mi je zares blizu. Srečevanje z umetniki, ki sem jih spoznaval pri očetu v novomeški knjižnici, pri Božidarju Jakcu, na prireditvah PEN-a, na Novi reviji, v kulturni družbi pri trnovskem župniku Pogačniku in jih danes srečujem na Slovenski matici in Akademiji, ter spoznavanje njihovih del me nenehno navdihuje, tako da sproti, kolikor le imam časa, o njih še vedno kaj napišem, ne da bi to posebej načrtoval.

Kakšni so vaši spomini na čas dela z Jakcem?

Jakca sem kot Novomeščan poznal že iz otroštva. Ko je pripravljal svoj novomeški muzej Jakčev dom, je želel pomočnika in me izbral. To je bila najbolj nenavadna služba, ki pa mi je bila daleč najbolj pri srcu. Bil sem živa priča njegovemu takratnemu, ob skupnem pregledovanju arhivskega gradiva pa tudi vsemu dotedanjemu življenju, zato sem iz njega lahko spotoma tudi doktoriral. Ustvarjalnost je bila zanj nekaj svetega in iz tega sem črpal tudi sam. V njegovi družbi sem marsikaj izvedel in doživel. V sebi je združeval izpovedno ustvarjalno moč, hkrati pa izjemen smisel za dokumentiranje vseh dogajanj in je bil tudi velik rodoljub. Kot Jakopičev duhovni dedič se je čutil svečenika umetnosti, ki jo je po božje častil. V tej luči ni nenavadno, da sva se včasih po večerji slovesno spominjala kakega starodavnega umetnika ali z dolenjskim cvičkom, stoje in objeta, nazdravljala sami Gospe Umetnosti. Ko se je Jakac poslovil, pa me je na moje pre-

Jakca sem kot Novomeščan poznal že iz otroštva. Ko je pripravljal svoj novomeški muzej Jakčev dom, je želel pomočnika in me izbral.

senečenje pritegnil v svojo družbo slikar France Mihelič.

Dejali ste, da vaši znanstveni dosežki niso uresničevali vaših otroških sanj. Strašno nas zanima, kakšne so bile te sanje?

Mislil sem, da bom slikar ali pesnik, kot otrok sem prepeval tudi svojo opero o skritem zakladu patra Ciprijana in ob nedeljah za okoliške otroke prirejal lutkovne predstave. Vse me je zanimalo in zadnji hip sem se iz značilne omahljivosti nepredvidljivo odločil za stranpot. Tako me je študij umetnostne zgodovine in slovenščine pripeljal do cilja, ki si ga sploh nisem želel, a ga danes nikakor ne obžalujem. Skozi umetnost vse življenje spoznavam svet, se selim v različne čase in ob njej sanjam in uživam. Ko so mi pozneje objavili kak priložnosten verz ali risbico, sem bil veliko bolj srečen kot ob izidu prve znanstvene knjige. Že zato tudi nisem mogel biti stremuh, ki bi si

Skozi umetnost vse življenje spoznavam svet, se selim v različne čase in ob njej sanjam in uživam.

prizadeval za tovrstne uspehe, ampak sem sprejemal stvari, kot so mi same prihajale naproti. Najbolj zadovoljen sem, ko lahko kaj iz srca napišem o umetninah, ki me navdihujejo. Moje otroške sanje pa so se očitno uresničile šele v pesniškem delu mojega sina Miklavža.

Radi se obujajo časi Nove revije. So kakšne zanimive anekdote iz tistega obdobja?

Napisal sem knjigo Križeva sedmica Nika Grafenauerja, v kateri se najde tudi kakšna anekdota. Klub je bil srečevališče umetnikov, tja so poleg »komandanta« Grafenauerja hodili med drugimi Janez Bernik, Drago in Marijan Tršar, Drago Jančar, Boris A. Novak, Dane Zajc, Andrej Jemec, Rudi Šeligo, Primož Simoniti, Vlado Žabot, Aleš Berger, Jože Snoj, Lenča Ferenčak, Tomaž Pengov s kitaro in pogosto tudi vsak s svojo samoto. Prirejali smo razstave naših najvidnejših umetnikov in ob njih pravcate simpozije, tam sem nekoč preživel kar cel dopust.

V Klubu ali na uredništvu pa so se včasih oglasili tudi glavni politiki, ki so pomagali »delati« slovensko državo; takoj po izvolitvi je tja zavila tudi malone celotna Bajukova vlada.

V Klubu ali na uredništvu pa so se včasih oglasili tudi glavni politiki, ki so pomagali »delati« slovensko državo; takoj po izvolitvi je tja zavila tudi malone celotna Bajukova vlada. Živeli smo do kraja živahno, celo burno intenzivno življenje, ki ga danes ni več. Vsi, ki so ga skusili, ga močno pogrešajo. A ustanovitelj Kluba Grafenauer ob tem poudarja, da Kluba Nove revije, četudi ga ni več, ni nikoli ukinil. Sam pa upam, da se podobna ustvarjalna energija vendar še kje preraja tudi v mlajših od nas. ~

Dr. Jožef Muhovič

Kultura, umetnost, vrednote in mi

Če pozorno prisluhnemo Prešernovi Zdravljici, ugotovimo, da je pravzaprav hvalnica določenim vrednotam (vince sladkó; Bog; slovenski svet; edinost, sreča, sprava; Slovenke; mladenči; naródi, ki hrepené dočakat dan). To se zdi pomenljivo, saj je del te hvalnice izbran celo za državno himno, torej za hvalnico narodnih razsežnosti. Enako pomenljivo pa je, da za himno, v nasprotju s prvotno zamislijo, ni bila izbrana celotna pesnitev, se pravi vse vrednote, ki jih pesnik slavi, ampak samo tiste iz sedme kitice. Če pogledamo umetnost, ravno tako zlahka ugotovimo, da je celo na nižjih ravneh stika z njo predvsem področje vrednotenja. Naj spomnim samo na vsem znana spontana laiška vpraševanja ali dognanja tipa »in to naj bi bila umetnost?«, »to nima zveze z umetnostjo«, »stvar je izdelana res umetniško« ipd., ki so vse oblike mnenjskega vrednotenja.

Zato ni nenavadno, da se ob slovenskem državnem prazniku v premislek ponuja tudi tematika vrednot, se pravi tematika njihovega izvora, nabora, statusa in avtoritete v našem življenju. Tema vrednot je bila od nekdaj vroča v obdobjih, ko ni bilo več prepričljivih sočasnosti med človekom in svetom, se pravi takrat, ko aktualnost starih načinov gledanja na stvari in meril njihovega vrednotenja do te mere opeša, da človeku nobena zunanja »instanca« ne pokaže več prepričljivega eksistencialnega merila.[1] Iz dejstva, da se debata o vrednotah razplamteva danes, lahko sklepamo, da je v podobno »vroči fazi« tudi čas, ki ga živimo; in tudi tematika vrednot. O tej vroči temi tudi v tokratnem razmišljanju, ki naj ga začnem kar s skrajno preprostim vprašanjem.

1. Peter Sloterdijk, *Evrotaoizem. H kritiki politične kinetike*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2000, str. 221.

Kaj so vrednote?

Vprašanje postavljam zato, ker na neki površni ravni vsi vemo, kaj so vrednote, na natančni ravni pa se pred njimi pogosto znajdemo brez besed. In to ne le takrat, ko bi jih morali definirati, ampak že, če bi vrednote, za katere smo poleg besed pripravljeni zastaviti tudi dejanja, morali samo našteti.

Beseda »vrednote« v splošnem označuje lastnosti in odlike stvari oziroma stanj, ki so s stališča človeškega ocenjevalca dolgoročno dobre. Praktično gre pri tem za ideje, ideale, za delovanja in stanja, ki se ujemajo s temi lastnostmi in odlikami. Vrednostne predstave določene družbene skupnosti imenujemo *vrednostni sistem*. V praktičnem pogledu je to sistem idej, torej *ideologija* te družbene skupnosti. Logik in filozof Józef Maria Bocheński med nematerialnimi vrednotami razlikuje tri vrste vrednot, ki se lahko uresničujejo v človekovem delovanju. Te so: moralne, estetske in religiozne.[2] Moralne vrednote so v bistvu zahteve za akcijo, se pravi, da vsebujejo to, »kar naj bi bilo storjeno« (*Tun-Sollen*). Estetske vrednote vsebujejo to, kar bi »lahko bilo« (*Sein-Sollen*). Religiozne vrednote – kot kombinacija oziroma povezava moralnih in estetskih vrednot – pa v obliki »grehov« upoštevajo tudi to, kar »bi ne smelo biti« in »kar bi ne smelo biti storjeno« (*Nicht-Sein-Sollen, Nicht-Tun-Sollen*).

Po filozofu Jonathanu Sacksu s King's Collegea v Londonu sodijo med deklarirane evropske vrednote danes (1) človeško dostojanstvo, (2) svoboda in odgovornost, (3) svetost življenja, (4) suverenost prava nad (ekonomsko, ideološko, politično, institucionalno) močjo, (5) pomen družine kot temelja družbe in (6) družba kot dogovorna oziroma pogodbena stvarnost.[3] Spisek ni popoln in z vsemi točkami se vsi ne bi nujno tudi strinjali, kljub temu pa Evropejci te svoje vrednote radi razglašamo za »univerzalne«.

Čeprav nismo brez težav pri njihovem uresničevanju. O tem pomenljivo govori Jeff Fountain, direktor Schumanovega centra za evropske študije iz Strassbourga, ko v razpravi *Skvoterska hiša*[4] zapiše: »Evropa razpada, ker je postala moralno nekompetentna. To ne pomeni, da se za nič ne zavzema, ampak da se zavzema za površne stvari in to površno. Evropejci verjamejo v človekove pravice, toleranco, odprtost, mir, napredek, v okolje in v ugodje. Ta verjetja so lepa, vendar drugotna. To, v kar Evropejci že dolgo ne verjamejo več, pa je tisto, iz česar njihove vrednote izvirajo: v judaizem in krščanstvo, v liberalizem in razsvetljenstvo, v vojaško čast in sposobnost, v kapitalizem in blagostanje. /.../ In se potem čudijo, da njihova hiša razpada. /.../ Moja predpostavka je, da evropska hiša postaja hiša *skvoterjev*. Vemo pa, kaj se sčasoma zgodi s hišo, ki jo zasedejo naseljenci brez pravice do vselitve. Pa ne mislim pri tem toliko na tok beguncev in ekonomskih migrantov, ki v tem času preplavljajo celino. /.../ Ne, mislim na tiste, ki pripadajo prevladujočim sekularnim – subkulturnim, političnim, akademskim, medijskim – elitam, ki terjajo svobodo in evropske privilegije, ne da bi bili zato pripravljeni plačati, se pravi, ne da bi /.../ upoštevali zgodovinske izvore in avtoriteto fundamentov, na kateri te vrednote temeljijo«.

2. Joseph Maria Bocheński, *Wege zum philosophischen Denken*, Freiburg: Herder Verlag, 1972, str. 73.

3. Jeff Fountain, *The House of Squatters*, oktobra 2015 dostopno na: www.weeklyword.eu<http://www.weeklyword.eu>.

4. Skvoter: a) v severni Ameriki: naseljenec, ki se brez pravne podlage naseli na trenutno nezasedeni nepremičnini; b) mn.: ljudje, ki so se leta 1946 v Londonu zaradi pomanjkanja stanovanj nezakonito vseljevali v prazna stanovanja in v njih bivali.

Kaj torej reči o zahodnih vrednotah? Kakšno vrednost, kakšno moč in kakšen akcijski radij imajo?

Kakšno vrednost in moč imajo vrednote?

Beseda vrednota ima, podobno kot beseda morala v sebi *a priori* atribut dobrega. Kdor se zavzema za vrednote, se vsekakor ne zavzema za slabe vrednote, saj so te protislovje. V razvitih demokracijah se na primer konservativci zavzemajo za državo in red, socialdemokrati za solidarnost in emancipacijo, levi liberalci za toleranco in odprtost ipd. In praviloma vsak od njih predpostavlja, da je prav on na braniku najvrednejših vrednot. Vse, ki tako mislijo, pa Nietzsche v delu *Onstran dobrega in zla* (*Jenseits von Gut und Böse)* provocira s trditvijo, da je to, kar za nekoga predstavlja dobre in častivredne stvari, vrednote torej, lahko tudi natančno tisto, kar je na poseben način sorodno, povezano in prepleteno s prav nasprotnimi, slabimi stvarmi in morda z njimi celo enako po svojem bistvu.

5. Friedrich Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift,* Leipzig: C. G. Naumann, 1887 (GM III, 24).

Dobro po svojem bistvu enako s slabim? Za nedeljsko pridigo je to nedvomno več kot grenka pilula. Vendar na tleh dejstev dobro in slabo neredko res nastopata kot siamska dvojčka. V Božjem imenu so bili do današnjih dni pomorjeni tisoči in tisoči, ne da bi storilce težili občutki krivde, ker morijo v imenu *Vira življenja*; v imenu svobode je bilo začetih in vodenih na stotine osvajalnih in zasužnjevalnih vojn; v imenu ljudstva so se odpirala vrata najbolj nečloveškim tiranom; v imenu enakosti so manjšine ničkolikokrat torpedirale večinsko voljo; v imenu demokracije so »naprednjaške« elite desetletja dolgo grobo obvladovale »nazadnjaški« *demos*. To zbuja dvom: Je v vrednotah dejansko globina ali zgolj paraliza? Za to, da bi doumeli, kaj se je pri preobrazbi »dobro mišljenega« v »zlo izvedbo« dogodilo, niti ni treba privzeti radikalne Nietzschejeve miselne figure »nič ni resnično, vse je dovoljeno« (*nichts ist wahr*, *alles ist erlaubt*).[5] Stvari so razmeroma preproste. Namreč: vsako postavljanje vrednot se dogaja v določenem času in v določenem zgodovinskem kontekstu in na področju vrednot nikoli ne predstavlja »zadnje besede«. Je namreč predvsem – *postavljanje,* se pravi, ne razodetje resnice, ampak rezultat človeškega (tj. človeško omejenega) iskanja resnice. Točneje: vmesni rezultat tega iskanja. Zato je prevrednotenje vrednot nekaj najbolj *normalnega*. Pač v skladu z Nietzschejevo in Popperjevo kritiko teleološkega uma, s katero je bilo pokazano, da je vse spoznanje lokalne narave in da se noben človeški opazovalec ne prebije tako daleč, da bi lahko dejansko presegel oziroma transcendiral svoj lastni položaj.

Tako pravi razširjena laicistična verzija. In tu nekje smo, kar se pojmovanja vrednot tiče, na Zahodu danes. Vrednote niso nič stalnega, nič objektivnega, ampak so rezultat človeškega iskanja, zlasti iskanja soglasja o tem, kaj je vrednota. Na svoj način o tem govori tudi instalacija britanskega kiparja Antonyja Gormleya, ki nosi pomenljiv naslov »Izgubljeni horizont (slika 1).

Slika 1: Antony Gormley, Lost horizon I (Izgubljeni horizont I), instalacija, London: White Cube Mason's Yard, 2008; 32 litoželeznih elementov, vsak 189 x 53 x 29 cm. Instalacija tematizira izgubo človekovega horizonta v sodobnem svetu, tudi vrednostnega. Opazovalec ne ve več nedvoumno, kje v prostoru je spodaj, zgoraj, levo, desno, spredaj, zadaj.

Izkušanje nestalnosti, subjektivnosti in zato relativnosti vrednot pa je tudi naš »trn v mesu«, če si izposodim sintagmo sv. Pavla.

Naj to ilustriram s konkretnim primerom.

Globina in paraliza *radikalnega historicizma*

Konec leta 2004 so nas časopisi obvestili o rezultatih ankete, ki jo je v imenu pokrovitelja Turnerjeve[6] nagrade, tovarne sladkorja Gordon's iz Londona izvedel *Simon Wilson*. Ta je 500 najvplivnejših svetovnih umetnikov, kustosov in trgovcev z umetninami zaprosil, da po svojem okusu izberejo »najbolj vplivno umetniško delo sodobnosti«. Odziv ga je presenetil. Še bolj rezultat. Prvo mesto v anketi in častni naziv je namreč – ob Picassu, Matissu, Brancusiju, Pollocku, Warholu, Beuysu idr. – osvojilo delo *Fontana* Marcela Duchampa iz leta 1917.

Torej, striktno gledano, trivialen in cenen serijski porcelanski izdelek, ki v običajnem življenju praktično nima pravice stopiti v javnost.[7]

6. Joseph Mallord William Turner (1775–1851), angleški romantični krajinski slikar.

Slika 2: Marcel Duchamp, Fontana, 1917, ready made (najdeni predmet je podpisan s psevdonimom »R. Mutt«, ki dâ, prebran fonetično »ar mut«, nemško besedo »die Armut«, ki jo prevajamo z besedama »revščina« in »beda«).

Anekdotičnost pa se tu ne ponuja kot pikantnost, ampak kot simptomatika. Kaže namreč, da neka drža, ki je bila intonirana v mladem 20. stoletju, očitno še ni rekla zadnje besede. Za kakšno držo in besedo gre?

Globina *radikalnega historicizma*

O tem, katero delo je umetniško »pomembno« in »vplivno«, danes torej odločajo vplivni umetniki, kustosi, muzeji, skratka umetnostni trg. Se pravi *ljudje*, ki stojijo za temi institucijami in imajo zaradi tega moč odločanja. Taka oblika odločanja o vrednotah se v akademskem svetu imenuje *radikalni historicizem*. Poenostavljeno rečeno gre za trditev, da ne obstajajo nikakršni *objektivni* temelji in merila za vrednote, zlasti ne transcendentni. O tem, katere vrednote so v določeni družbi aktualne in »prave«, odločajo elite s politično, ekonomsko in medijsko močjo, ki stojijo za družbenimi institucijami, te pa so se zgodovinsko razvijale in svoje pojmovanje vrednot sproti spreminjale ter prilagajale konkretnim okoliščinam. Zato so različne kulture razvile različne pojme estetske in moralne pravilnosti in nikogar ni, ki bi lahko odločal o tem, katera ima bolj prav.[8]

ESEJ

7. Naj ob tem mimogrede opozorim, da je anketno vprašanje spraševalo po »najbolj vplivnem«, ne pa tudi po »najboljšem« oziroma po delu z »najvišjo umetniško vrednostjo«. Opozorilo na natančnost se zdi tu na mestu, saj se v praksi zlahka zgodi, da se na tej točki atributi med seboj tranzitivno pomešajo in je »najvplivnejše delo« avtomatično prepoznavno tudi kot »umetniško najboljše«.

8. Neil Postman, *Building a Bridge to the 18th Century*, New York: Vintage Books, 1999, str. 99.

Hamurabijev zakonik (18. stol. pr. Kr.) je npr. očetu, ki ga je sin udaril, dovoljeval, da mu odseka roke, možu, ki je ženo zalotil pri prešuštvu, da jo utopi. Ali lahko z gotovostjo trdimo, da so Babilonci v teh stvareh ravnali narobe in nemoralno? Nekateri to trdijo. Mnogo tega, kar določa Hamurabijev zakonik, je v *Tálmudu* kritizirano in označeno za primitivno. Marsikaj, kar stoji v *Tálmudu*, nasprotuje pravnemu redu katere od muslimanskih ali katoliških držav. Kdo ima torej prav? Zakonodajalci muslimanske države bi zase gotovo trdili, da njihov pogled izhaja neposredno iz Alahovega razodetja, zakonodajalci katoliške države, da njihova zakonodaja neposredno sledi *Jezusovim* zapovedim. Podobno bi ljudje, ki jih zavezuje *Tálmud*, svoja moralna načela utemeljevali z *Jahvejem*. In enako bi se na napotke svojih bogov lahko sklicevali Babilonci. Nekdo, ki ima za najvišjo moralno avtoriteto Boga ali bogove, pri tem ne naleti na težavo, saj se mu izogne s preprostim prepričanjem, da so bogovi drugih pač … *napačni* bogovi. Težava pa nastane pri tistih, ki dvomijo v eksistenco Boga in bogov, ki ne verjamejo, da bi iz tega vira sploh lahko prihajala kakšna moralna utemeljitev.

Taka težava je zaznamovala obdobje razsvetljenstva, ki je religiozne instance nenehno in strastno postavljalo pod vprašaj, namesto religiozne pa skušalo za temelj življenja in morale implementirati posvetno transcendentno avtoriteto – *Um*. Filozofi, kot so bili *John Locke*, *David Hume* in *Immanuel Kant*, so si skrajno resno prizadevali, da bi moralnim sodbam »skonstruirali« nek *sekularni racionalni temelj*, ki bi vključeval naturalistični pojem človeškega bistva. A tudi ta sekularna instanca je v 19. stoletju postala predmet kritike. Z *Nietzschejem*, ki razglasi, da *Um* – enako kot *Dobro* in *Zlo* – ni nič drugega kot oblika jezikovne iluzije. Vse, kar obstaja, je posameznikova »volja do moči« in moč, da jo uveljavi. Z drugimi besedami: med stavkom »*Jaz to hočem storiti*« in stavkom »*Pravico imam, da to storim*« ni nikakršne razlike. Drugi stavek je bolj »moralen« samo na videz, je tako rekoč jezikovni figov list na človekov poizkus, da sebi in drugim prikrije nagoto svoje *samovolje*.

Skratka: če sledimo duhovni zgodovini zahodne kulture v zadnjih dveh, treh stoletjih, opazimo, kako ob temelje njenega vrednostnega sistema pljuskajo čedalje večji in čedalje bolj rušilni valovi skepse. Če je na začetku za zahodno zgodbo stal *Bog*, stoji potem za njo razsvetljenski *Um*, pravzaprav ne več Um, ampak *raz-um*, pravzaprav niti razum ne več, ampak le še *volja*, pravzaprav tudi volja ne, ampak *samovolja*, še samovolja ne, ampak … brutalna *moč* oziroma *pre-moč*. In spontano se postavi vprašanje: kakšno prihodnost lahko navdihne in zaplodi vrednostna avtoriteta s takó robustno in iracionalno podstavo?

Eno je gotovo: če ne najdemo temeljev s kredibilnejšo potenco, prevzame taktirko bič sile in sle. Slepo ulico te alternative pa žal še predobro poznamo.

Paraliza *radikalnega historicizma*

Je pa v zvezi s konkretnim vrednotenjem treba opaziti še nekaj. Mnenja, vrednotenja in odločitve drugih ljudi, torej tudi vsakogar od nas, so v okviru radikalnega

historicizma mnenjem, vrednotenjem in odločitvam *vplivnih* elit sicer enakovredna, vendar – *nimajo družbene moči*. V tem je svojstven demokratični paradoks, namreč načelna enakovrednost, ki ima za posledico *faktično neenakost,* neenakost vpliva. Ljudje, ki Duchampovo *Fontano* vrednotijo drugače od elit, svojih vrednotenj ne morejo družbeno uveljaviti; včasih celo predstaviti ne. Vrednota torej tu nima suverenosti nad politično, ekonomsko, medijsko in institucionalno močjo. V tem pa je tudi eden temeljnih paralitičnih problemov vrednot in vrednotenja danes. Vrednote, ki jih eni ljudje postavljajo drugim, so namreč v načelu problematične. Še posebej v demokraciji, ki favorizira načelo enakosti. Zakaj bi torej vrednote enih ljudi štele več in bi krojile usodo drugim ljudem samo zato, ker imajo ti ljudje večjo družbeno moč. Kaj je potem v demokraciji z načelom enakosti?

To je en vidik položaja, ki je na Mount Everest sodobne umetnosti povzdignila Duchampovo *Fontano*. Drugi vidik, ki skuša biti rešitev gornje zagate, pa je *soglasnost*. Zmagalo je delo, ki ga je na površje naplavil vzgon *soglasja odločevalcev*. Kulturne vrednote so danes tako po vsebini kot po formi izraz »družbenega konstruiranja« ali z drugimi besedami – družbeno doseženega soglasja. Spreminjajo se in propadajo, tako kot se spreminjajo in propadajo *razmerja družbenega soglašanja*. Sodobna kultura računa z nujnostjo, da za umetniško in kulturno vredno priznava samo tisto, o čemer je mogoče doseči široko soglasje. Ne da bi jo težili metafizični pomisleki, se vdaja drugotnemu pojmu lepote in estetske ustreznosti, ki si ne drzne več dajati mnenja o tem, kaj bi bilo primarno, bistveno in dolgoročno vredno oziroma lepo. Deloma iz modrosti, deloma iz resignacije se estetsko vrednotenje postmodernega časa diplomatsko omejuje na minimalno usklajevanje disonantnih glasov v prenasičenem okolju kulturne ponudbe in povpraševanja.[9] Diplomatsko mišljenje soglasja in njegovo zavestno opuščanje stvari, o katerih soglasja ni mogoče doseči, je torej skupaj z institutom avtorske samo-volje, ki ustvarjalne strasti transformira v strast kariernega uspeha, motor postmoderne kulture. V tem je drugi demokratični paradoks: v kulturi postaja najvrednejše in najbolj avtoritativno tisto, s čimer se strinja največ ljudi, ki odločajo. Lahko si predstavljamo, kakšne bi bile po analogni logiki na primer matematične vrednote oziroma standardi, ki bi jih razumelo in se z njimi strinjalo največ ljudi. Zelo verjetno bi ne presegli vrhuncev poštevanke.

9. Sloterdijk, *Evrotaoizem*, str. 208–210.

In v avtoriteti tega minimalnega skupnega imenovalca je drugi problem vrednot v sodobnem svetu. Namreč v tem, da je minimalni nadomestek najpomembnejšega, saj ima v sebi minimum trajnosti, minimum zahtevnosti in minimum volje po preseganju. Skratka: problem vrednot je dejansko problem, katerim avtoritetam naj se zaupam.

O EKSISTENCIALNIH HORIZONTIH VREDNOT

Možno je torej ugotoviti, da je globinska značilnost postmoderne kulture v tem, da fundamente, merila oziroma vrednote išče *znotraj človeka* (s samoopazovanjem

ESEJ

in samospoznavanjem) in da želi v njej človek biti *sam svoj gospodar, tj. sam svoj zakonodajalec* (avto-nomen[10]).

Poglejmo, kakšni so eksistencialni horizonti teh dveh izhodišč.

Pogled navznoter. V postmoderni je velika tema *samospoznavanje*.[11] Pogled navznoter naj bi človeku odkril urejenosti, ki bi lahko nadomestile izpad starejših, ne več prepričljivih – praviloma mitskih, religioznih ali metafizičnih – sinhronosti med človekom in svetom, ki jih sociologi in filozofi danes imenujejo »velike zgodbe« oziroma »velike pripovedi«. Upanje zdaj počiva na odkritju »notranjega zakona«, ki naj po odvrnitvi od »zunanjih instanc« daje človeku prepričljivo oporo in skrbi za pravo orientacijo. Vendar, pravi filozof Peter Sloterdijk, to upanje vara. Kdor stopi na pot navznoter, da bi tam našel red, ki zunaj nima več opore, postane žrtev ironije, saj prav usmeritev k samospoznanju izpodbija upanje na odkritje zavezujočega temelja. Če se umni subjekti umno raziskujejo, v sebi ne odkrijejo nobenih urejevalnih postavk »poslednje resnice«, ampak samo energično brezdanjost. Spoznati samega sebe ne pomeni določiti temelj in identiteto, ampak zavedeti se lastne breztemeljnosti.[12]

Na problematičnost tega samoopazovalnega pogleda je davno pred tem, sredi prve polovice 20. stoletja duhovito opozoril že Chesterton, ko je v znameniti *Pravovernosti* zapisal: »Med vsemi groznimi verstvi je najgroznejše oboževanje boga v človekovi notranjosti. Kdor pozna človeka, ve, kaj to pomeni. Če naj bi Janez oboževal boga, ki je v njem, bo nazadnje Janez oboževal Janeza. Janez naj rajši obožuje sonce ali luno, ne pa notranje luči; naj rajši obožuje mačke ali krokodile, kar pač sreča v svoji okolici, ne pa boga v sebi«.[13]

Z zatrjevanjem, da sta temelj in merilo v človeku, ostaja človek zaprt »sam vase«, vrednote, ki prihajajo iz tega intimističnega vira pa niso niti trdne niti stabilne, ampak – enako kot ta vir sam – spremenljive, ambivalentne in relativne.

Skratka: Pogled navznoter očitno ne pomaga. Z introspekcijo neutešljiva dilema glede »univerzalne avtoritete« vrednot, ki muči naš čas, ne ugasne, ampak se še poglobi, ker se izgubi v živem pesku človeške »breztemeljnosti«. Morda pa lahko pomaga ekstraspekcija?

Pogled navzven. Vprašanje je torej: *Kako ločiti temelj od utemeljevalca, vrednoto od tistega, ki vrednoti.* Vsi vemo, da je takrat, ko je Severnica v roki orientirajočega, orientacija v prostoru absurdna. In vsi čutimo, da so vrednote, ki jih človek predpisuje samemu sebi, nezadovoljivo avtoritativne iz razloga, ki ga brez zadrege razkriva opazka Vinka Ošlaka: *Ali se bom na človeka naslanjal, ki je ravno tako negotov kot jaz.*

Torej: kje najti kakšno trdnejšo podlago? Na prvi pogled se v položaju, ki se tiče vrednot, zdi to nemogoče, saj na tem področju domnevno ne obstaja nobena zunanja instanca, ki bi zagotavljala stabilnost in objektivnost vrednot. Mislim pa, da pot vseeno obstaja. In tako očitno misli tudi sodobni Evropejec, saj bi sicer ne govoril o »univerzalnih« vrednotah in o univerzalnih »človekovih pravicah« na na-

10. *Auto*-sam + *nómos* zakon; sam svoj zakon oziroma zakonodajalec.

11. Sloterdijk, *Evrotaoizem*, str. 221.

12. Oziroma »breztalnosti«, kot pravijo sodobni ruski filozofi; prirejeno po prav tam, str. 219.

13. Gilbert Keith Chesterton, *Pravovernost*, Celje: Mohorjeva družba, 2000, str. 73.

čin, kot da imajo splošno veljavo, ampak zgolj tako, kot da si jih je sam »izmisli« in »postavil« in zato obvezujejo izključno njega (ne pa na primer tudi Indijce, Kitajce, Afričane in celo med Evropejci zgolj postavljalce).[14]

V čem je tu težava, lahko ponazorim s Chestertonom, ki to pojasni na primeru krščanstva. Krščanstvo, trdi Chesterton, se je pojavilo na svetu predvsem zato, da na vso moč zatrdi, da človek ne sme gledati samo navznoter, ampak mora gledati tudi navzven. Privlačnost krščanstva je bila v tem, da človek ni ostal sam s svojo notranjo lučjo, ampak »da je dokončno spoznal zunanjo luč, lepo kot sonce, čisto kot luna, strašno kot vojska z vihrajočimi zastavami«.[15] Krščanstvo je presekalo sentimentalno povezavo ustvarjenega in stvarnika, fizike in metafizike, vesolja in Boga. Temeljna beseda vsega krščanskega teizma je ta, da je Bog stvarnik, kot je stvarnik umetnik. Pesnik ni istoveten s svojo pesmijo. Ko jo objavi, jo tako rekoč prepusti njeni usodi. Bog je napisal pesem, ali bolje gledališko igro, zamišljeno kot popolno, vendar je v rokah človeških igralcev in režiserjev postala prava zmešnjava. [16]

Krščanski Bog kot merilo torej ni v človeku ne v svetu, ampak je obema postavljen nasproti kot presegajoča instanca, kot nepremična Severnica na njunem temnem in skrivnostnem nebu.

Ljudje, ki verjamejo v Boga, kot rečeno, s to presegajočo vrednostno instanco nimajo težav; razen seveda aplikativnih. Ni namreč pošten tisti, ki pozna najboljšo definicijo poštenja in pokvarjenosti ter najbolj presežen vir te definicije, ampak tisti, ki pošteno ravna.[17] Težavo pa imajo tisti, ki v »božanski Absolut« na moralnem nebu ne verjamejo. Pa ne zaradi Absoluta samega, ki je danes v svetu brez moči in v spopadu z obstoječimi močmi in interesi praviloma potegne kratko, ampak zato, ker ima ta Absolut v svetu, če parafraziram *Hanah Arendt*, to posebno moč, da njegovo mesto za človeka absolutno ne more ostati prazno.[18] Zakaj?

Človek, pravi *Chesterton*,[19] mora biti zaljubljen v ta svet, da bi ga imel voljo spremeniti. Hkrati pa mora biti zaljubljen tudi v drugi svet (resničen ali namišljen), da bi vedel, v *kaj* naj ta svet spremeni. Z drugimi besedami: brez določenega transcendirajočega »videnja«, »modela« ali »prototipnega sveta« je človek neaktiven. Instanca, o kateri je tu govora, pa omogoči, da človek svojo temeljno potrebo po zvestobi do stvari, kakršne so, kombinira z imanentno potrebo po lastni ustvarjalni participaciji v njih. To pa potegne za sabo nekaj težav, ki jih mora človek rešiti. Naj to s Chestertonom pojasnim na metaforični način. »Whistler[20] je imel navado,« piše Chesterton, »da je naredil veliko hitrih študij svojega modela. Nič hudega, če je strgal dvajset portretov. Bilo pa bi hudo, če bi dvajsetkrat dvignil oči in vsakokrat videl pozirati drugo osebo. Zato ni pomembno /.../ kolikokrat se človeštvu ne posreči, da bi zadelo svoj ideal; tedaj so namreč vsi stari neuspehi koristni. Je pa strašno pomembno, kako pogosto spreminja svoj ideal; tedaj so namreč vsi stari neuspehi nekoristni. Nastane torej vprašanje, kako doseči, da bo umetnik nezadovoljen s svojimi upodobitvami, pa obenem preprečiti, da bi bil usodno nezadovoljen s svojo umetnostjo. /.../ Če naj samo plavam in /.../ in se prepuščam toku /.../,

14. Glej dalje razdelek: *Arhimedova točka »skupne človeške narave«*.

15. Chesterton, *Pravovernost*, str. 73.

16. Povzeto po prav tam, str. 74–75.

17. Peter Lah, *Ljubite tudi sovražnike, ne le tistih, ki so dobri do vas*, januarja 2016 dostopno na: http://www.delo.si/sobotna/ljubite-tudi-sovraznike-ne-le-tistih-ki-so-dobri-do-vas.html.

18. Parafraza Hanah Arendt; po H. Arendt, P. Nanz, *Wahrheit und Lüge in der Politik*, Berlin: Verlag K. Wagenbach, 2006, str. 54.

19. Chesterton, *Pravovernost*, str. 102.

20. James Abbott McNeill Whistler (1834–1903), ameriški slikar britanskega rodu realistično-impresionistične usmeritve.

ESEJ

bom najbrž pristal v kakšni anarhiji; če pa naj se uprem, moram imeti pred sabo nekaj spoštovanja vrednega«.[21]

Prvi pogoj za ideal je torej, da mora biti relativno stabilen. Enako velja za vrednote. Če ni vrednote oziroma ideala, ki bi dovolj dolgo trajal, da bi se mogel vsaj delno uresničiti, udarja takt stopicanje na mestu. Naj to ilustrira še ena humorna, a natančno merjena Chestertonova metafora. »Recimo, da si kdo zaželi posebne vrste svet, denimo modrega. Ne bi imel vzroka, da bi se pritoževal nad nepomembnostjo ali počasnostjo svoje naloge. Dolgo bi se utegnil zamuditi s spreminjanjem. Garal bi, dokler ne bi bilo vse modro. /…/ Če bi vsak dan spremenil eno travno bilko v svojo najljubšo barvo, bi mu šlo delo počasi od rok. Če pa bi vsak dan spremenil svojo najljubšo barvo, bi mu delo sploh ne šlo od rok. Če bi potem, ko je prebral novega filozofa, začel vse stvari barvati z rumeno ali rdečo barvo, bi bilo delo zapravljanje časa.«[22]

Prav z »zaljubljenostjo« v ta »prototipni drugi svet« pa so v postmoderni težave. Preprosto zato, ker mora biti ideal oziroma vrednota nekaj »spoštovanja vrednega«. Ali drugače: vrednota mora biti dobro poplačilo za to, da ji človek iz proste volje sledi. Naj to ilustriram.

Vzemite poljubno veliko trpljenje, trdi *Pierre Teilhard de Chardin*, in videli boste, da bo izginilo in se celo pretvorilo v neke vrste užitek, če boste le našli dovolj velik uspeh, ki bo poplačilo zanj. Lakota, žeja, poškodbe, skrajna odrekanja in nevarnosti so v običajnem življenju neznosne, malo pa štejejo, ko gre bodisi za obrambo ali reševanje človeških življenj, za dosego nekega novega odkritja ali za uveljavitev kake originalne ideje. V Londonu je neki časnik objavil oglas, ki je vabil prostovoljce na antarktično odpravo. Glasil se je: *Iščemo ljudi za tvegano potovanje: slaba plača, hud mraz, dolgi meseci popolne teme, stalna nevarnost, dvomljiva vrnitev; časti in priznanja v primeru uspeha.* Javilo se je pet tisoč ljudi.[23]

Vprašanje je torej, kje danes najti ideal nekega stabilnega in zaupanja vrednega »prototipnega sveta«, da bi se človek vanj zaljubil in bil zanj – podobno kot srednjeveški trubadur za svojo damo – pripravljen dati vse od sebe ter ustvariti veliko »življenjsko poezijo«.

O Arhimedovih točkah sodobnih vrednot

Pogled navznoter, v naše majhne, subjektivne in avtonomne »zgodbe«, to že vemo, ne odkrije ne vrednostnih temeljev ne širokega poplačila za človekove napore. Ostaja torej pogled navzven. A kam naj ga usmerimo, če so heteronomni religiozni in metafizični temelji danes sumljivi? V tem smislu smo v zagati , saj se – paradoksno – izkaže, da so duhovne oči ekspanzivnega poznokapitalističnega materializma in neoliberalizma, ki označujeta naš čas, *introvertirano* zazrte v človekovo avtonomijo, kjer se rešitev problema izmika; navzven, kjer rešitev pričakujemo, pa so usmerjene duhovne oči sodobnega idealizma, ki danes nosi pečat konservativnega in preživelega ter mu ne zaupamo. Kaj torej, če so »majhne zgodbe« nezadovoljive v

21. Chesterton, *Pravovernost*, str. 104–105.

22. Prav tam, str. 102–103.

23. Cf. Pierre Teilhard de Chardin, Essquisse d'un Univers Personnel, v: isti, *L'Énergie Humain* (Oeuvres de Pierre Teilhard de Chardin VI), Paris: Éditions du Seuil, 1962, str. 109.

svoji majhnosti in krhke v svoji izključni naslonjenosti na človeka, zaupanja vrednih transsubjektivnih »velikih zgodb« pa ni, saj jim po Jeanu-Françoisu Lyotardu[24] zaradi hudih zgodovinskih zdrsov v najrazličnejše ideološke ekskluzivizme in zločinske totalitarizme danes nihče več ne verjame.

24. Po Jeanu-Françoisu Lyotardu je bistvo postmoderne v odklanjanju velikih zgodb, zlasti tistih iz časa moderne, ki so izgubile vsakršno kredibilnost. Gre pravzaprav za dve zgodbi, za *hegeljanstvo* z njegovim spekulativnim in za *marksizem* z njegovim emancipacijskim teatrom. Velikih zgodb v postmoderni ni več preprosto zato, ker jim nihče več ne verjame.

Arhimedova točka »skupne človeške narave«

Ne glede na to, da se ljudje že od časa starih Grkov, še posebej intenzivno pa od razsvetljenstva sem prepiramo o tem, ali je pri razvoju človeškega vedênja pomembnejša narava ali vzgoja,[25] je dejstvo, piše Francis Fukuyama,[26] da večina našega političnega življenja, političnih pravic in etike spontano počiva na obstoju nespremenljivega »človeškega bistva«, ki nam ga daje narava, oziroma vsaj na dejstvu, da v obstoj takšnega bistva verjamemo. Pragmatično gledano preprosto zato, ker brez zamisli »skupne človeške narave« ni mogoče doseči pravic in standardov, ki bi bili splošni in univerzalni.[27] Gledano globlje pa zato, ker za obstoj take »vsem ljudem skupne narave« obstajajo dovolj trdni argumenti.

25. Ob tem morda ni odveč spomniti, da je bila razprava o vlogi dednosti in kulture v izoblikovanju človekove identitete zlasti v 20. stoletju hudo spolitizirana in zlorabljena. Konzervativci so se nagibali k razlagam, ki temeljijo na naravi, levica pa je poudarjala vlogo vzgoje in družbenih dejavnikov. – Dedne argumente so v prvih desetletjih hudo zlorabili različni rasisti in fanatiki, ki so z njimi dokazovali, zakaj so nekatere rase, kulture in družbe realno manjvredne in podrejene drugim (Hitler). Dvomljivi pedigre takšnih argumentov pa je v drugi polovici stoletja napredne intelektualce nagnil k temu, da bi ovrgli argumente o naravi. In sicer ne le zato, ker naravne razlike med skupinami ljudi vodijo v družbeno hierarhijo in nadvlado, ampak tudi zato, ker naravne značilnosti – tudi kadar so razširjene na vse – pomenijo omejitev človeške prilagodljivosti in s tem upanja. Vendar taki pogledi v luči današnjih empiričnih dokazov ne zdržijo (Fancis Fukuyama, *Our poshuman future. Consequences of the biotechnology revolution*, New York: Farrar, Straus and Giraux, 2002; slov. prev: *Konec človeštva. Posledice revolucije v biotehnologiji*, Tržič: Učila, 2003, str. 23–29).

Če se odrečemo zamisli človeške narave, se odrečemo univerzalni veljavnosti eksistencialnih standardov, kakršne so recimo človekove pravice. To pa ima zelo konkretne in dvorezne posledice. Eno od njih Fukuyama ilustrira z naslednjim primerom: »Ko zahodnjaške skupine za človekove pravice obsojajo kitajsko vlado zaradi zapiranja političnih oporečnikov, kitajska vlada odgovori, da v njihovi družbi kolektivne in družbene pravice prevladajo nad pravicami posameznika. Poudarjanje političnih pravic posameznika s strani zahodnih organizacij ni izraz univerzalne težnje, pač pa odraža zahodnjaške (ali morda krščanske) kulturne predsodke skupin za človekove pravice. Zahodnjaški zagovornik človekovih pravic bi na to odgovoril, da kitajska vlada ne ravna pravilno, ker ne upošteva volje lastnih ljudi na demokratičen način. A če univerzalni standardi političnega vedenja ne obstajajo, kdo lahko potem reče, kateri postopek je pravi?«[28]

26. Prav tam, str. 247.

27. Prav tam, str. 130.

28. Prav tam, str. 135–136.

Eno prvih filozofskih tematizacij človeške narave je podal Platon v *Državi*, ko je v Sokratova usta položil trditev, da obstajajo trije deli duše: *éros* (želja, poželenje, ljubezen), *thymos* (ponos oziroma pogum) in *noûs* (razum). Ti deli so popolnoma ločeni drug od drugega in med njimi skoraj ni vzporednic. Moj *éros* oziroma želja mi morda narekuje, naj prekršim ukaze in pobegnem z bojnega polja nazaj k družini, vendar me moj *thymos* primora, da zaradi bojazni pred sramoto ostanem. Različna pojmovanja pravičnosti ustrezajo različnim delom duše. Demokracija

daje prednost *érosu*, aristokracija *thymosu*, najboljši sistem pa bi moral zadovoljiti vse tri plasti. Zaradi tridelne kompleksnosti celo najpravičnejši sistem zahteva, da nekateri deli duše niso popolnoma zadovoljeni. Nekateri površni sodobni komentarji se posmehujejo Platonovi »poenostavljeni« psihologiji, pri tem pa ne uvidijo, da so mnoge filozofske šole 20. stoletja, vključno s *freudizmom*, *behaviorizmom* in *utilitarizmom*, še bolj ozkoglede, saj v duši upoštevajo le element želje, ob katerem igra razum stransko vlogo, *thymosa* pa sploh ne obravnavajo.[29]

Podobne argumente je mogoče zaslediti celo v modernih *deontoloških* teorijah,[30] ki se hote izogibljejo razpravi o človeški naravi. In sicer natančno na mestih, na katerih morajo te teorije utemeljiti izvorni položaj za vzpostavljanje minimalnih moralnih pravil. Tako na primer liberalni politični teoretik John Rawls v delu *Teorija pravičnosti* (*A Theory of Justice*), v pasusu, v katerem razmišlja o pogojih, pod katerimi človeška bitja optimalno oblikujejo svoje življenjske načrte, pravi: »Osnovna ideja je v vzajemnosti, v nagnjenju, da se odzovemo na enak način. To nagnjenje je globoko psihološko dejstvo. Brez njega bi bila naša narava zelo drugačna, plodno družbeno sodelovanje pa krhko, če že ne nemogoče. /.../ Bitja z drugačno filozofijo niso nikdar obstajala ali pa so v teku evolucije zelo kmalu izginila«.[31] Pravni teoretik Ronald Dvorkin, ki Rawlsu sledi, pa piše, da je »objektivno pomembno, da vsako človeško življenje, ko se enkrat začne, uspe in ne propade; da se potencial tega življenja uresniči, ne pa zapravi«.[32] Dva kratka odlomka, ki pa mrgolita od predpostavk o človeški naravi: da je osnovna usmerjenost človeškega bitja v interakciji in konvergenci; da sta ti dve obliki odziva psihološki dejstvi, brez katerih bi bil človek povsem drugačen; da ima vsako človeško življenje nek naravni potencial; da je ta potencial nekaj, kar se razvije s časom; da je bolje, če se ta potencial razvije, kakor propade itd.[33] Zaradi navedenih in še mnogih drugih argumentov Fukuyama upravičeno trdi, da »človeška narava« ne glede na skepticizem in relativizem postmodernega časa obstaja in da je pomembna zamisel, ki je obstoju človeške vrste doslej nudila stabilno kontinuiteto. S tem namreč, da je skupaj z religijo opredeljeval naše najosnovnejše humane vrednote. Človeška narava oblikuje in omejuje delovanje družbe, kulture, politike, ekonomije, znanosti itn. Na kratko: vsemu človeškemu narekuje človečni, *humani* tempo.

29. Prim. prav tam, str. 135–136.

30. *Deontologija* [iz gr. *déon, déontos* = kar je treba, kar je prav], veda o predpisih, ki urejajo nravne dolžnosti posameznega stanu ali poklica.

31. John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass.: Harvard / Bellknap, 1999, str. 433.

32. Ronald M. Dworkin, *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000, str. 448.

33. Več o tem glej v: Fukuyama, *Konec človeštva*, str. 131–147.

Problemi postmoderne vrednostne navigacije

Kot rečeno, je postmoderna – deloma zaradi slabih izkušenj z njimi, deloma zaradi nevere v njihovo možnost in smiselnost – vrgla čez krov velike zgodbe in praznino zapolnila z množico majhnih, osebnih oziroma zasebnih »zgodb«. Pa vendar je, ugotavljajo antropologi in sociologi, glavna naloga človeške *species* konstruiranje *velikih zgodb*, saj doslej še ni bila odkrita nobena človeška grupacija, ki bi daljši čas polno delovala, ne da bi razpolagala z zgodbo o tem, kako naj se obnaša in živi, in zakaj naj se obnaša in živi ravno tako in ne drugače. Preprosto zato, ker ljudje od nekdaj občutimo žgočo potrebo po tem, da je naša eksistenca »oblečena in obuta v smisel«, kot se izraža Alojz Rebula. Zato si tudi zlahka predstavljamo, da ljudi nič

ne spravi bolj s tira kot problematiziranje, demontiranje ali celo trivializiranje njihovih *velikih zgodb*.[34] Če se nam čas, ki ga živimo, dozdeva zmeden, je to natančno zato, ker živimo neke vrste *interregnum* med ne več navdihujočimi starimi in neobstoječimi novimi velikimi zgodbami.

Toda kje in kako najti danes zaupanja vredno in navdihujočo veliko zgodbo, ki bo gradila še na čem drugem kot na živem pesku družbene premoči, brutalnosti in sle? Razumljivo je, da neposrednega odgovora ni. Vendar so koristni tudi posredni, če so le dovolj nazorni.

Naj zato za začetek navedem okrajšavo velike zgodbe, v katero so verjeli podpisniki ameriške deklaracije o neodvisnosti, ki jo je v delu *Building a Bridge to the 18th Century* objavil kulturolog Neil Postman: »Vesolje je ustvaril eden in edini dobri Bog, ki je dal človeku razum in inspiracijo, s katerima je – znotraj določenih meja – sposoben razumevati njegovo stvarstvo, pa tudi pravico do svobode, s katero sme pod vprašaj postavljati človeške avtoritete in se v od Boga in narave danih okvirih samostojno razvijati. Smisel človeštva je v tem, da ceni Božje stvarstvo in ponižno razpolaga z njegovo spoštovanja vredno prezenco, enako pa tudi v tem, da iskreno in v sodelovanju ter sočutju z drugimi išče poti k sreči in miru«.[35]

Ob tem, pripominja Postman, si je vsekakor mogoče predstavljati, da sta Jefferson in Franklin morda dvomila v vlogo in celo v eksistenco Božje Previdnosti, kljub temu pa sta oba delovala tako, kot da Bog, ki daje njunemu pojmovanju in prakticiranju avtoriteto, dejansko obstaja. Zavedala sta se namreč, da vulgarni relativizem, tj. naziranje, da so vrednote zgolj zgodovinsko razviti predsodki, ki jih je mogoče poljubno spreminjati, pelje po najkrajši poti v brezup in pasivnost. Z operativnega gledišča je namreč nadvse važno verjeti, da so suženjstvo, tiranija in ideološko nasilje nepravični iz razlogov, ki transcendirajo človeška *mnenja*. Podpisniki deklaracije so verjeli, da mora v vesolju – na podoben način kot v njem eksistira fizični red – obstajati tudi moralni red, katerega zakonitosti človeštvo od nekdaj išče in odkriva.

Ko prečkamo most v novo tisočletje, se je, pravi Postman, naravno vprašati, ali taki zgodbi še verjamemo. In če ji več ne, ali obstaja kje kakšna druga, ki bi bila vrednejša našega zaupanja. Ki bi bila bolj *resnična*. Če nas zanima resničnejša, bi ne bilo narobe pogledati, kakšno zgodbo nam ima v tej zvezi povedati znanost, moderna pozitivistična znanost: »Človek je produkt vzrokov, katerih posledice niso vpisane v njih samih. Njegov izvor in razvoj, njegova upanja in strahovi, njegove radosti in verovanja so plod naključnih konfiguracij atomov. Noben ogenj, nobeno junaštvo, nobeno še tako intenzivno mišljenje in čutenje človeka ne more obvarovati pred grobom. Vsemu človekovemu stoletnemu delu, vsem njegovim žrtvam, vsej inspiraciji, vsej jarki luči človeškega genija je usojeno, da neizogibno konča v nasilnem umiranju sončnega sistema, ki bo pod svojimi ruševinami pokopal tempelj vseh človeških pridobitev. Vse te stvari sicer niso popolnoma nesporne, so pa vsekakor tako zelo verjetne, da ne more imeti nobena filozofija, ki bi jih zanikala, niti najmanjšega upanja na obstoj«.[36]

34. Postman, *Building a Bridge to the 18th Century*, str. 101.

35. Prav tam, str. 107.

Ali je morda to zgodba, ki ustreza freudovsko odraslemu človeku? Lahko danes verjamemo vanjo? V kakšnem zakotnem zavoju svojih možganov morda lahko, pravi Postman, vendar je dejstvo, da je tako verjetje očitno verjetje, s katerim se *nič ne začenja* in ki v naša življenja *nič ne prinaša*. Podobno je na primer verjetju filozofa, ki verjame, da je sklep, da bo jutri sonce vzšlo, logično neutemeljen.[37] V takem verjetju je sicer *resnica*, vendar z njim ni mogoče ničesar začeti, nič spodbuditi in za nič navdušiti. V tem pogledu velike zgodbe niso nujno znanstveno resnične. Merilo resničnosti velikih zgodb, pravi Postman, so njihove konsekvence, tj. njihova »sposobnost«, da *zbujajo upanje, ideale, omogočajo osebnostno identifikacijo, vzpostavljajo temelje za moralno obnašanje in dajejo* (vsaj začasno sprejemljiva) *pojasnila za nespoznano in nespoznavno*.[38]

Albert Einstein je nedvomno natančno vedel, da bo na koncu dejansko vse pokopano pod entropičnimi razvalinami vesolja (če drži teorija toplotne smrti), vendar zanj to nikakor ni bila primerna zgodba za osmislitev lastnega življenja. Za kaj takega je uporabil neko čisto drugo zgodbo, zgodbo o »osupljivem strmenju nad harmonijo naravnih zakonov, ki izkazuje inteligenco takšne domiselnosti, da je ob njej vse človekovo sistematično mišljenje in delovanje zgolj skrajno nepomemben refleks«.[39] O tej *by-pass* strategiji je tudi reflektirano poročal: »Lahko razpolagamo z najbolj jasnim in najbolj popolnim spoznanjem tega, kar *je*, vendar nam to ne pomaga, da bi spoznali to, kar *naj bo* cilj našega prizadevanja. Objektivno mišljenje nam daje v roke izjemno učinkovita sredstva za dosego določenih ciljev, toda poslednji cilj in hrepenenje, da ga dosežemo, morata priti iz nekega povsem drugega vira«.[40]

Z Einsteinove in analognih izkušenj mnogih drugih ljudi lahko potegnemo naslednje spoznanje: zgodba, ki zmore dejansko osmisliti naše življenje, mu dati pogum in optimizem, brez nekega transcendentnega koeficienta in neke transcendentne avtoritete (katerekoli vrste) preprosto ni uspešna.

Toda kje naj v času krize velikih zgodb iščemo zgodbo, ki nam bo dala pogum in optimizem, elementarni občutek pravičnosti, sposobnost videti stvari na način, kot jih vidijo drugi, čut za transcendentno utemeljenost stvari, arhetipično modrost za pravo mero, sočutje, vero. Odgovor, pravi Postman,[41] je na dlani: nikjer drugje kot v starih zgodbah, ki jih že poznamo. Zgodbe za današnji čas ni treba šele izumiti. Ljudje tega nikoli ne delajo. Že od najzgodnejših časov zavestnega življenja je človek svoja spoznanja o sebi in svetu tkal v simbolične zgodbe in oblike in jih predajal naslednjim generacijam. Te so morale stare zgodbe in oblike vedno le uskladiti z novimi spoznanji. Velike revolucije in razodetja v človeški zgodovini (in končno krščansko razodetje), so bile vse ponovna branja, novi načini pripovedovanja starih zgodb, ki pa so s to prenovo in osvežitvijo človeku spet odprle nove, neslutene horizonte.

Mi Zahodnjaki smo dediči dveh različnih velikih zgodb: starejša je ta, ki se začenja z besedami *In principio erat Verbum*, mlajša pa je zgodba pod zaščitno znamko razuma, raziskovanja in znanosti.

36. Prim. npr. Bertrand Russel, *Mysticism and Logic*. New York, 1961, str. 45 (cit. po prav tam, str. 109).

37. Prim. § 6.36311 iz Wittgensteinovega *Logično-filozofskega traktata*, ki se glasi: »*Dass die Sonne morgen aufgehen wird, ist eine Hypothese; und dass heisst: wir wissen nicht, ob sie aufgehen wird*« (Da bo sonce jutri vzšlo, je hipoteza; to pomeni: ne vemo, če bo res vzšlo).

38. Postman, *Building a Bridge to the 18th Century*, str. 109–110.

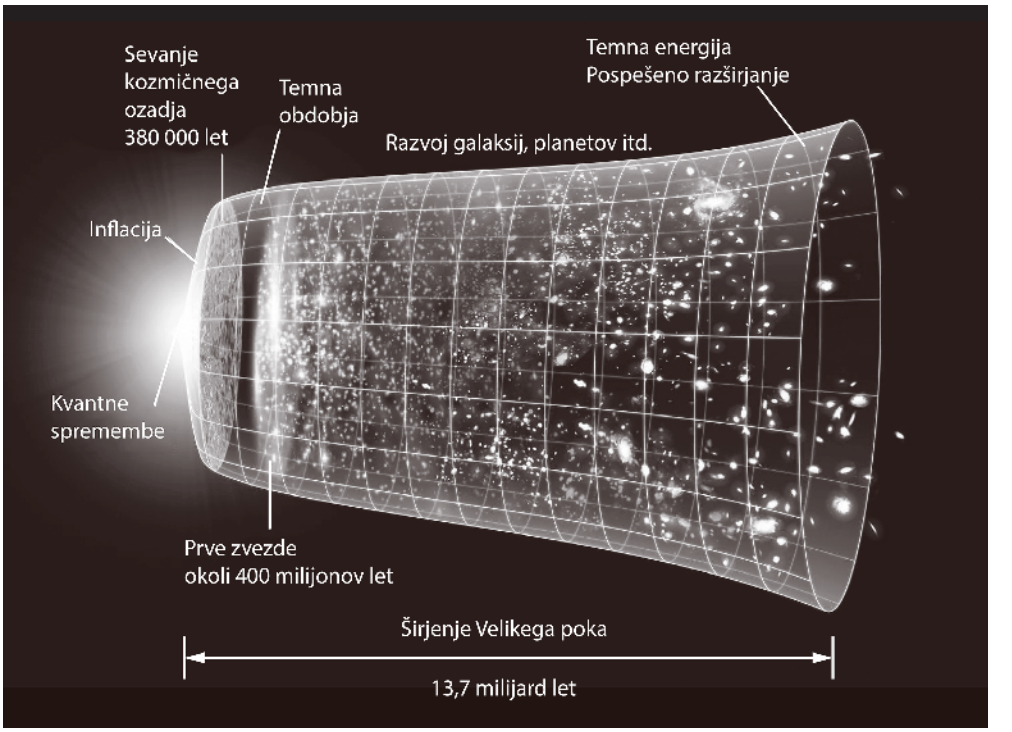
39. Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, New Jersey: Arnel, 1954, str. 40.

40. Prav tam.

41. Postman, *Building a Bridge to the 18th Century*, str. 113.

Slika 3: Gustave Doré, Bog je ustvaril svetlobo, izrez.

Slika 4: Rekonstruktivni model prapoka; februarja 2016 dostopno na: https://goo.gl/08r6Ac (tekstovni prev. v slovenščino JM).

Starejša je Mojzesova, Jobova, Markova in Pavlova, mlajša Evklidova, Galilejeva, Newtonova, Darwinova, Einsteinova. Obe sta veliki in dinamični predstavitvi univerzuma in človeške borbe v njem in z njim. Obe govorita o človeških slabostih, zmotah in mejah. In obe sta lahko pripovedovani na način, ki po eni strani apelira na naše zaupanje in odgovornost, po drugi pa krepi vero v prihodnost in harmonično življenje.

V tej zvezi naj s Postmanom navedem dva navedka, ki sta sicer 375 let vsaksebi, vendar se na zanimiv način dotikata odnosa med omenjenima zgodbama. Prvi je Galilejev: »*Namen Svetega Duha je v tem, da nas nauči, kako se pride v nebo, ne pa kako nebo funkcionira.*« Drugega je izrekel papež Janez Pavlel II: »*Znanost lahko religijo očisti zmot in vraževerja, religija pa znanost malikovalstva in lažnih absolutnosti*«.[42]

Kaj je mogoče povzeti iz obeh navedkov? To, da bosta znanost in religija za prihodnost plodni, koristni in poživljajoči le, če se ju bomo v vsej ponižnosti učili brati kot *zgodbi*, tj. kot *človeško omejeni predstavi* o resničnosti in resnici. In to povezano. Če pa ju bomo še nadalje brali tako, kot da nam posredujeta neposredno in dokončno resnico, se bodo vsi upi in vse obljube, ki jih vsebujeta, sesule v prah. Znanost, ki jo beremo kot univerzalno resnico, ne pa kot človeško *pripoved o tej resnici*, zlahka degenerira v doktrino, psevdoznanost in tehnološko suženjstvo. In

42. Prav tam, str. 114.

43. »Haec omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas; et sine parabolis non loquebatur eis ...« (Vse to je Jezus povedal množicam v prilikah in ničesar jim ni govoril brez prilike ...); Mt 13,34.

religija, ki jo beremo kot univerzalno resnico, ne pa kot človeku namenjeno *pripoved o tej resnici*,[43] se zlahka izrodi v farizejstvo, inkvizicijo in džihad. In od obojega bežijo ljudje v obup. Tu kot tam domišljavost dokončnosti uničuje upanje in človeka prikrajšuje za možnost resničnega uvida in resnične prenove.[44]

Kaj to pove? Mar ne tega, da na horizontu naše prihodnosti svetita dva čudaška pojma: *ponižnost* in *sinteza*. Ponižnost glede »akcijskega radija« naših spoznanj in verovanj ter sinteza v njihovem kontrapunktiranju.

Živimo v posebnem zgodovinskem trenutku, v enem tistih burnih trenutkov, ko je vse okrog nas – in v nas – ujeto v brezupno zameštran klobčič sprememb, *Ariadnine niti* iz zmešnjave pa ni. Dobre stare oblike, v katerih smo si razlagali svoje bitje in žitje, niso več dovolj dobre, da bi z njimi razložili svet, ki z novimi tehnologijami po eni strani postaja vse manjši, po drugi pa z napredujočo komplikacijo vse bolj neobvladljiv. Poti nazaj k preprostejšim svetovom in pripovedim, ki so jih v blaženi *Blut-und-Boden*-samozadostnosti oblikovali klani, rodovi in narodi, ko je bil svet še dovolj velik za vse, ni. V svetu elektronskih tehnologij in globalizacije ni več robinzonskih otokov, na katere bi se lahko človek skril ali umaknil pred sobivanjem z različno mislečimi. Sveta dandanes ne moremo več pripraviti do tega, da bi sprejel eno samo *unisono* pripoved, namreč *našo*, v kateri bi bile povzete nam všečne in utišane nevšečne vsebine vseh drugih zgodb.

Alternativa je torej slejkoprej v ponižnem pristanku na človeško omejenost in v neekskluzivni sintezi, ki bi temeljila na iskanju »skupnega imenovalca«. Plodno izhodišče zanjo pa lahko nudi znamenita izjava Nielsa Bohra, ki pravi, da je nasprotje pravilne trditve napačna trditev, da pa je nasprotje ene globoke resnice lahko druga globoka resnica.[45] ~

44. Postman, Building a Bridge to the 18th Century, str. 114–115.

45. Niels Bohr, Atomphysik und menschliche Erkenntnis, Wiesbaden: Athenäion, 1985, str. 65.

ESEJ

Jurij Dobravec

Razmernostna etika in ekologija

Etika je filozofska disciplina, ki obravnava teorijo dobrega in zla v družbi. Izhodišče je, da je dobro tisto, kar je prav, zlo pa tisto, kar je narobe. Če gremo na moralno področje, se delovanje misli, besed in dejanj deli na tista, ki so moralna, in ona, ki so nemoralna. V osnovi mora etika biti normativna, saj določa, kaj je prav in kaj je narobe, torej merila. Normativi so dveh vrst: lahko so opisni ali nominalni. Prvi imajo lahko tudi nominalen značaj, vendar ostajajo opisni, brez medsebojnega vrednotenja. Nominalni so lahko tudi ordinalni, čeprav stopnjevanje ni izrazito značilna dejavnost etike, pogosteje pa se refleksivno pojavlja pri usmeritvah za moralno ravnanje, npr. stopnjevito ocenjevanje, kako dobro je nekdo nekaj naredil.

Medcivilizacijsko

Zgoraj navedeno velja v absolutnem sistemu, kjer so norme popolnoma jasne in kjer se vsi etiški udeleženci med seboj sporazumevajo v istem »jeziku«, kot jih tudi etika obravnava. Tako je popolnoma neproblematično v okviru humane etike, kjer se sočasno živeči ljudje npr. iste civilizacije do velike mere med seboj razumejo, govorijo isti duhovni jezik. Nekoliko težav imamo pri vstopanju v medcivilizacijske odnose. Tu je dialog že težji, »jeziki« so zamešani, korenine so bolj raznorodne, tudi vsakdanjik je običajno drugačen. Srečevanje kultur je tako dokaj težko etično obravnavati, saj je izhodišče etike bodisi eno bodisi drugo, težko oz. redko pa oboje enakovredno. Torej – vsaka kultura gleda na drugo kulturo kot na drugo, svojo pa kot na svojo. In tako deluje tudi vsak filozof ali mislec, pripadnik ene ali druge družbe. Izkušnja vsakega, ki se je z etiko kadarkoli le bežno ukvarjal, je, da so normativi ene civilizacije lahko zadosti drugačni, celo nasprotni od normativov druge civilizacije. In za oboje normative lahko trdimo, da so določbe in da so v svojem lastnem okviru popolnoma delujoča etika. Čeprav nekako razumemo, da v človeštvu v sedanjem trenutku obstaja več »etik«, in smo tudi verjetno naredili že največ korakov, vseeno tu nastopi potreba po razmernostni etiki.

Medgeneracijsko

Človeštvo in tudi posamezna civilizacija je relativno zaprt fenomen ne le v prostoru, ampak tudi v času. To pomeni, da so včeraj sestavljali civilizacijo drugi osebki kot danes, in da bodo jutri spet drugi. Če prostorsko med njimi obstaja vsakotre-

nutna medsebojna odnosnost, kjer prostorske dimenzije npr. združimo v točko, potem čas predstavlja dimenzijo potovanja te točke oziroma potovanje celotne skupine točk trenutne družbe skozi čas. Lahko bi rekli, da je sedanja družba časovna populacija, ki se zvezno nadaljuje iz prejšnje in zvezno teče v naslednje tako, da se posamezniki ne menjajo sočasno, ampak – od zunaj gledano – naključno raznočasno.

V taki časovni populaciji veljajo določene etične norme, po katerih se družba moralno ali nemoralno obnaša znotraj sebe. Če se trenutna časovna populacija zaveda svojih zgodovinskih korenin – in večina se jih, ker to v bistvu tvori civilizacijo od načina življenja do znanosti, načina mišljenja, čuta estetike, oblik odnosov ipd. – potem je že časovno orientirana, vendar ni etična do preteklosti, ampak je etična do pridobitev preteklosti, ki so še danes. Konkretno: vrednote neke kulturne dediščine ali bogastvo jezika, ki smo ga podedovali, so same na sebi del preteklosti, a niso vredne zaradi preteklosti, ko so bile ustvarjane, ampak zaradi vrednosti v sedanjosti. Zato tu ne gre za veččasovno etiko, saj v preteklost pač ne moremo aktivno posegati, zato tudi preteklih ljudi ne moremo vključiti v krog etičnih udeležencev. In tudi če bi jih, vsaj fiktivno, ne moremo nanje niti vplivati niti dobiti kakršnegakoli odziva, ki pa ga pri etiki moramo, sicer nima smisla. Etika je torej absolutno vezana na čas, ki ga živimo in na kratko obdobje vnaprej, povečini do tam, do koder segajo posameznikovi recipročnostni interesi. Do prihodnosti, do generacij, ki se bodo šele razvile iz naše, ali kakšne druge, ali popolnoma drugačne, torej ni mogoče vzpostaviti etike, kakršno poznamo. Tu nastopi potreba po razmernostni etiki.

Nedialoško

Človek ne vzpostavlja odnosov le s soljudmi, ampak tudi z drugimi živimi bitji, po mnenju nekaterih pa tudi s transcendentnim na eni strani in neživimi stvarmi na drugi. Načelno bi za etiko moral obstajati obojestranski odnos oziroma vsaj potencial obojestranskega odnosa. V nekaterih primerih odnosa do transcendentnega se je tako tudi zgodilo: bitja z drugega sveta v starih verah so bila nekakšni odtuodsotni ljudje, stari grški bogovi so eni dobri, drugi zli; krščanski Bog je neskončno dober in ima antipod v Hudiču, ki je neskončno zlo. Vse to velja v mišljenju tistih, ki to verujejo ali priznavajo za absolutno, ne glede na morebitno drugačno zaznavanje – npr., da se Hudič kaže kot priliznjeno dober, da Bog dopušča tudi hudo ipd. Pri neživih stvareh je nekoliko drugače. Vplivov ne moremo popolnoma zanikati, odnosi pa so tu zmanjšani na zmožnost človekovega zaznavanja in absolutno nenamenskost s strani neživega. V določenih primerih, neredko povezano s strahom in napovedovanjem prihodnosti in manj trenutnega stanja, so se razvili v psevdoživost ali psevdoznanost, najbolj poznana je astrologija. Vendar ta razvoj ni inherentna lastnost neživega, ampak v celoti stvar človekove interpretacije nekih povezanih dogodkov.

V obeh primerih – recimo, da sta na diametralno različnih koncih – se kaže, da ne gre za absolutnost v smislu odnosnostnih sogovornikov pri etiki, ampak za človekovo enostransko gledanje oziroma celo na civilizacijske okvire ali norme same. Za transcendentna bitja ne moremo trditi, da bi ali ne bi obstajala, če ne bi bilo človeka. Mnogi dejansko trdijo celo nasprotno, torej da ni nobene transcendence. In če so npr. ustvarjeni od transcendentnega boga, kot verjamejo drugi, moramo obojim priznati njihov vsakokratni prav, dobrost njihovega prav – ali vsaj nevtralnost. Nikakor pa ne zla oziroma dela t. i. temnih sil, ki je v nekaterih primerih res prešlo v zlo, vendar le v odnosu med ljudmi in ne v odnosu med človekom in transcendenco. Podobno je z neživimi rečmi in procesi: nikakor ne moremo reči, ali je potres zlo zato, ker v njem umre toliko ljudi, ali da so potresi dobri zato, ker so oblikovalci razmer, v katerih se je človeštvo sploh lahko razvilo. Pri žalosti ob hudem ali veselju ob dobrem zato ne gre za etičnost med naravnim pojavom in človekom, ampak med ljudmi. Tu nastopi potreba po razmernostni etiki.

Nedoumevostno

Odnos človeknarava postaja vse bolj formalni del etiških dejavnosti. Zavedajoč se, da je človekovo telo nedvomno del narave, to telo sicer nekako izvzemamo, vendar le metodološko, da se lažje sporazumevamo. Popolnoma jasno pa je vsakomur, da etika, če ji metodo postavimo pred vsebino, teži stran od popolnosti. Če gre pri odnosu človekčlovek za absolutno relacijo med dvema osebkoma, gre pri odnosu človeknarava za odnos med notranjim in zunanjim, med mano in nemano, pri čemer je prvo mišljeno človeštvo, drugo pa vse ostalo, objekti. Torej gre za objektivni odnos, ki je po mnenju nekaterih – npr. prevladujoče t. i. objektivne znanosti – celo edini in absolutni.

Etika narave, kot jo običajno opredelimo, obravnava odnos človeka do narave. Torej načeloma ne gre za recipročno ali vsaj potencialno recipročno etiko, ampak po prevladujočem doumevanju izključno za enostranski odnos, v katerem v okviru svojih perceptivnih in dejavnostnih zmožnosti človek določa mero, načine in tudi prostorčas, v katerem se takšna etika dogaja. Govorica narave je kategorično drugačna od govorice človekovih misli, v katerih etika nastaja. Jo celo ignoriramo, skoraj gotovo ne iz kakšne hudobije, ampak prej iz neznanja ali kar nezmožnosti dojemanja. Ker torej dojemljivost ni absolutna in ker je snov tako obsežna, da človeku poraja le misel, da je ne bomo nikoli doumeli, je etika v smislu absolutno dobrega v odnosu do narave dejansko nemogoča. Tu nastopi potreba po razmernostni etiki.

Nadvrstno ali ultraspecifično

Odnos naravačlovek je načelno nevtralen. Narava deluje po svoje, po principih, ob katerih se je človek razvil kot vrsta in kot človek, in jih danes tudi poimenoval za

zakone narave. Ti zakoni so sicer v očeh ljudi absolutni, vendar je ta absolutnost nekoliko dokazljiva le v danem trenutku, v širših časovnih dimenzijah pa nikakor. Prevladujoči stvarnostni pogled na svet onemogoča enakovredno gledanje na procese, ki v svetu potekajo neprestano. Stvarnostni pogled namreč ni nič drugega kot omejitev dojemanja sveta na človekovo zaznavno zmožnost, vključno z aparati, ki jih je izumil, da si je posamezna čutila ojačal ali signale prevedel v berljivo informacijo. Torej, človek svet izkuša kot pretežno statičen, v katerem se tu in tam kaj zgodi. Takoj pa, ko le miselno in le potencialno izstopimo ven iz človekove vsakodnevne izkušnje sveta, vidimo, da se bistveno več v sedanjem »stvarnem« svetu »dogaja«, kot pa »je«. Celo bit kot ontološko bistvo, in pravzaprav osrednja vsebina celotne filozofije in humanizma, dejansko ni stvar, ampak dogodek; ni samostalnik, ampak morda glagol. V t. i. fizičnem svetu se bolj ali manj jasno razkriva, da od svetlobe in sorodnih pojavov, kjer gre za hkratnost delcafotona in fotonavalovanja, preko dinamičnosti medatomskih in medmolekularnih reakcij, fenomena živosti v celici ali medcelični vplivi pri živem organizmu, do pulzirajočih zvezd in t. i. črnih lukenj, gre dejansko za dogajanje in zelo zelo malo za dejanske oprijemljive stvari. Absolutnost, ki jo dojemamo v smislu vidnega sveta, je torej zelo vprašljiva. Zdi se, da Bog sveta ni ustvaril, ampak ga je udejanjil, in stvarstvo je torej bolj dejstvo. Krščanska (in v mnogih drugih verovanjih ni bistveno drugače) »v začetku je bila beseda« v bistvu ne pomeni absolutne besede v statičnem smislu, da je pač neka misel plavala po niču, ampak za proces, za dejavnost, za klic, za vpoklic. In ta beseda se ni učlovečila v statičnega človeka, ampak v živost vsega, seveda tudi človeka, ki to dojema in je z vsem tem vsaj do neke mere – ki pa se prav tako nekoliko giblje – sposoben samorefleksivno zadeve dojemati.

Človek naravo izkuša kot dobro in kot hudo. Večinoma je celo tako, da naravo običajno zaznamo takrat, ko nas ogroža, torej, kadar in če je hudo. Posebno, če to hudo traja, npr. da smo bolni, da je dolgotrajno mraz ali vroče, da manjka vode ipd. Vsi ti procesi so v naravi popolnoma običajni in so bili s stališča naravnih makrodogajanj doslej očitno nujni za razvoj do prostorskočasovne točke, na kateri se trenutno nahajamo. In ker se nahajamo, torej tudi smo, in pozitivistično gledano – tako pač gleda večina sveta – je samo dejstvo, da smo, dobro. Dobro pa nikakor ne more biti posledica slabega ali hudega ali celo zla.

Dobrost narave zaznamo bolj kot ne v izbranih trenutkih presenečenj, ki jih v zracionaliziranem svetu hitro uvrstimo na področje romantike ali celo romanticizma, čeprav jih zaznavamo z istimi čutili kot pojave, ki jih obravnava razum. Ti »dobri« občutki nas lahko tudi – zanimivo, niti ne redko – nekoliko negativno prizadenejo, saj večini ljudi porajajo tudi antipod v smislu: zdaj je lepo, da bi le trajalo; a kaj, ko je v življenju precej hudo. Dobrost narave torej zelo težko opredelimo, saj gre za hkratnost tistega, kar dojemamo kot dobro, in onega, kar vsaj do neke mere dojemamo kot zlo. V bistvu bolj dojemamo hkratnost zaznavnega antipoda dobrozlo, ki pa je seveda predmet etike. Tu nastopi potreba po razmernostni etiki.

Edina stalnica so spremembe

Normativi, ki jih obravnava etika in jih deloma tudi usmerja, očitno niso neka absolutnost, ki bi veljala v vseh primerih. Ob tem se poraja pomembno vprašanje: ali torej svet sploh ni absoluten, ampak že v osnovi popolnoma relativen, enkrat tak, drugič drugačen? Ali drugače: ali je treba vse relativizirati, da pridemo do izboljšane razlage človekovega izkušanja? Ali še drugače, parafraziramo: ali je edina absolutnost v bistvu relativnost?

Bistvo razmernostne etike je v upoštevanju odnosov. To je tistih procesov, ki neprestano potekajo in jih – čeprav jih v »stvarnem« svetu skušamo spregledati – vseeno doumevamo kot dejanske in ne kot le nekaj vmes v neprioritetnem smislu, ali na drugi strani kot nekaj nesprejemljivo absolutnega, ki mu ne moremo uiti. Tudi odnosi so namreč sami na sebi dinamika in ne morejo biti zgolj »zakoni«, npr. kot rečemo zakoni narave ali zakoni človekovega obnašanja ipd., ampak so polna dinamika sama na sebi. Pa še pri takem spoznanju ostajamo le v okviru človekove zmožnosti dojemanja. Namreč, lahko je svet celo še bolj »zapleten« kot le v smislu, da poleg »stvari« obstajajo tudi »procesi«, in da odnosi kot taki obstajajo kot samostojne entitete med svarmi samimi (to nekako razumemo), med stvarmi in procesi (blizu temu je naše dojemanje vplivov), a nič manj med procesi samimi in morda obstajajo celo odnosi med odnosi samimi. Tu ne gre za nobeno relativizacijo, ampak za razširitev absolutnosti, ki je je človek miselno gotovo zmožen.

Če pa je človek zmožen doumevati, da svet ni absoluten na statičen način, kot skušamo miselni svet zadržati v paradigmi trenutne povprečne stopnje človekovega dojemanja sveta, ampak je absoluten v takšnem smislu, da ta absolutnost vsebuje tudi t. i. relativnost, potem tak odnos do sveta vpliva tudi na etiko, konkretno pa na imperative etike, torej konkretno moralo.

Etika postane in ostane absolutna le v kontekstu. Postane in ostane etika, ki je ekološka, torej taka, ki upošteva prostorskočasovno stanjedinamiko sveta, v katerem se dogaja. Pri tem velja posebej poudariti časovnost in dinamičnost. Za nobeno od teh dveh ne moremo trditi, da ni absolutna: čas namreč absolutno in neovrgljivo teče, dogodki absolutno so in se medsebojno prelivajo; in oboje tako tudi izkušamo. Vse pa je v medsebojni relaciji, torej v medsebojnih odnosih, ki jih lahko tudi stalno prekinja in vzpostavlja. In tudi to je dinamika: v prekinjanju in ponovnem vzpostavljanju gre dejansko za določen tip odnosa, rekli bi nekontinuiranega, a vseeno je odnos z določenimi zakonitostmi in lastnostmi. Ekološkost etike je torej v tem, da ni sama v sebi, ampak vedno sorazmerna v razmerju. Celo takrat, ko ni v razmerju.

In v praksi?

Razmernost je lahko odličen izgovor, da etike ne potrebujemo, ker je tako ali tako vseeno, če je vse relativno, torej ne drži absolutno, ampak le »v odnosu do«, kakor se to zgodi v razmerjih. Vendar, če etika je, in očitno je, ima sama na sebi svojo

dobrost. Zanimivo pa je, da se prav pri tej hierarhično večplastni dinamiki vseh etičnih odnosov, ki smo jih bežno nakazali zgoraj, za praktično etiko moramo zateči k fenomenu notranje drže. Nečesa torej, česar se »držimo«. (Govorimo o človeku – čeprav bi kaj podobnega lahko rekli tudi za transcendentna bitja, druge organizme, morda celo za dinamiko stvari. Drža je lastnost. Človekova je drugačna od morda katerih drugih naštetih. Je človeška in v primeru etike človečna, humana.) A drža, se zdi, sploh ni absolutnost, sploh ni nekaj, kar »drži«. Drža je v bistvu bolj aktivno nagnjenje, če ne celo stalno nihanje, stalno iskanje in stalno osrediščanje, ki se uravnava po drži sočloveka in tudi sicer kategorično drugačnih »držah« drugih naštetih pojavov, ki jih sicer skušamo antropomorfizirati, a je njihova antropomorfnost pogosto popolnoma odvisna od trenutnih okoliščin, torej celo ne od celovitega prostorskočasovnega okolja.

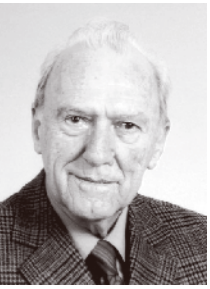
Ta drža ni niti normativni absolutizem niti ne neka idealistična fikcija, ampak popolnoma preprosta ekološkost, torej etika, ki v svoji pojavnosti uporablja vso doumljivo dinamično širino norm, ki ostanejo merilo v svoji življenjskosti s tem, ko se vanje vključi norme in zakonitosti, ki se pojavljajo v sobitjih in celotnem okolju sosveta. Ne usmerjenost, ampak zmožnost iskanja ravnotežja, je tako glavna lastnost drže, saj le tako je in ostane živa, življenjska. Drugače je lahko rigidna, kar prej lahko povzroči zlom kot obstoj. Trdnost je torej pomembnejša od trdosti. Slednja je celo nezaželena in se v praksi rada pokaže – že pri medčloveških odnosih – za povsem neustrezno, kar nečloveško, sploh pa neodnosnostno, ker odnosov noče vzpostavljati in s tem onemogoča in izključuje vsakršno etiko. Zlomljena tudi ni več živa. Neživa pa pri živem človeku nima smisla. Zanikanje vzpostavljanja odnosov je torej za etiko celo bolj samouničevalno nevarno kot t.i. slabi odnosi.

Etične norme torej ostajajo, kot ostajajo »naravni« zakoni. Vendar to niso samostalniki, ampak vsaj glagoli, in to glagoli v kontekstu, v povedi ali celotnih odstavkih. So aktivna nagnjenost, gibanje in nihanje, tudi kroženje, celo občasna zgubljenost in nejasnost. To so njihove lastnósti in lâstnosti, ki so značilne za vse razvojne procese v naravi in ki smo jih ljudje zmožni doumevati zadosti globoko, da nas njihove navidezne relativnosti v praksi ne odvrnejo od te iste stalne dinamike našega notranjega vzpostavljanja ustrezne etične drže do nesebe, do ljudi in do celotne narave okrog nas torej, prav tako življenjsko dinamične. ~

Prof. dr. Ignacij Voje

Migracijski procesi na Balkanu v času turške oblasti

Mobilnost prebivalstva v evropskem prostoru je skozi stoletja imela najrazličnejše oblike in tudi različnointenzivnost. Pred meseci so stotisoči beguncev iz Sirije, Iraka in Afganistana, kjer divja bratomorna vojna, tvegali svoja življenja za prehod v Evropo, obljubljeno deželo sreče in blagostanja. Na balkanski poti so začeli pritiskati tudi na Slovenijo, ki jim je predstavljala le tranzitno pot do Nemčije. Šengenski sistem je razpadel, evropske države pa so se zatekle k ograjevanju svojih meja z žico. Kar so samo nekaj mesecev doživljale srednjeevropske države, se je nato z begunskim valom spet zgrnilo nad Italijo. V natrpanih plovilih Afričani doživljajo številne brodolome. S sirskimi begunci sedaj manipulira Turčija, begunci zanjo predstavljajo izjemno orožje za pritisk na Bruselj. Vse, kar se dogaja s prebivalci na Bližnjem vzhodu, se dogaja na območjih, ki so bila pod dominacijo osmanskega cesarstva vse do njegovega propada.

Do prihoda osmanskih Turkov na Balkanski polotok sredi 14. stoletja se je na južnoslovanskem prostoru oblikovala narodna zavest podobno kot drugod v Evropi. Oblikovala se je kot zavest o jezikovni in politični povezanosti prebivalstva fevdalne države. Čeprav v srednjem veku še niso bile trdno določene etnične meje med južnoslovanskimi narodi, ker so bili okrog jeder teh narodov ožji ali širši prehodni predeli z narodnostno neopredeljenim prebivalstvom, se je vendar v glavnem vedelo, kje so središča posameznih narodov.

Prodor Turkov na Balkanski polotok je srednjeveško državno in etnično razporeditev porušil. Povzročil je premike in mešanje prebivalstva, kakršnih ni bilo vse od selitev Slovanov v 6. in 7. stoletju. Posledice selitev v južnoslovanskih deželah od 14. do 18. stoletja so bile usodne in po svojem učinku zelo raznovrstne. Vplivale so ne samo na novo etnično razporeditev narodov na Balkanskem polotoku, temveč tudi na njihov gospodarski, kulturni in politični razvoj. Pri migracijah v turškem obdobju moramo upoštevati dva dejavnika:

- **politične sile, ki delujejo organizirano in**
- **gospodarsko-družbene sile (metanastatična gibanja), ki delujejo neorganizirano in spontano.**

Politični vzroki so bili različni. Odvisni so bili od človekove volje ter od razmerja sil na Balkanskem polotoku v turški vojni. Turki so prinesli na Balkan neusmiljen način vojskovanja, pri katerem ni šlo samo za uničenje sovražnikove vojske, temveč tudi celotnega prebivalstva tiste dežele. Temu načinu turškega vojskovanja se ni mogla upreti niti ena krščanska država na Balkanu. Zato so se ljudje vdajali ali pa so zapuščali domovino ter bežali pred Turki.

Ker so Turki prihajali iz Male Azije ter prodirali na Balkan z juga proti severu, se je tudi ljudstvo umikalo v isti smeri pred njimi. V Makedoniji se je etnična sestava začela spreminjati že v 14. stoletju. Po porazu makedonske vojske ob reki Marici leta 1371 so začeli Turki prodirati v njene južne predele in vzdolž levega brega Vardarja. Osvajanje je spremljalo pustošenje mest in vasi ter odvajanje prebivalstva v sužnost. Turki so nasilno preseljevali prebivalce mest v Malo Azijo. Da bi opustela mesta in vasi naselili z novim prebivalstvom, so začeli že konec 14. stoletja naseljevati nove ljudi. Običajno so skupaj s turško vojsko prihajale večje skupine turkmenskih prebivalcev iz Saruhana in drugih azijskih bejlukov, da bi se naselili v opustošenih mestih in vaseh. Tako so nastajali ozki pasovi njihovih naselij v makedonskem primorju ter ob glavnih vojaških poteh, ki so šle od Drame preko Seresa do Strumice, Štipa in Skopja, kakor tudi od Soluna po vardarski dolini do Skopja. Posebno številen je bil priliv turških živinorejcev, tako imenovanih Jurukov in Konjarjev, ki so dobili izvrstne pašnike za svoje črede v primorskih delih Makedonije in po rodovitnih kotlinah Strumice, Kočan, Ovčjega polja vse do Kumanova. Njihov pritisk je izzval v teh krajih delno premikanje domačih živinorejcev proti severozahodu. To je tudi edina izjema, da so Turki na južnoslovanskem ozemlju na podeželju naselili neslovanske živinorejce. Naseljevanje Makedonije s turškim mestnim in juruškim prebivalstvom se je nadaljevalo tudi v naslednjem stoletju. Posledica takšne kolonizacije je bila, da se je začela spreminjati narodnostna struktura prebivalstva, pa tudi zunanja podoba makedonskih mest. Vendar turški življ ni nikdar presegel makedonskega slovanskega prebivalstva, ki je živelo pretežno po vaseh.

Obenem s kolonizacijo turškega elementa v makedonska mesta in vasi se je začelo tudi nasilno izseljevanje domačega prebivalstva. Po uporu leta 1475 je bilo iz

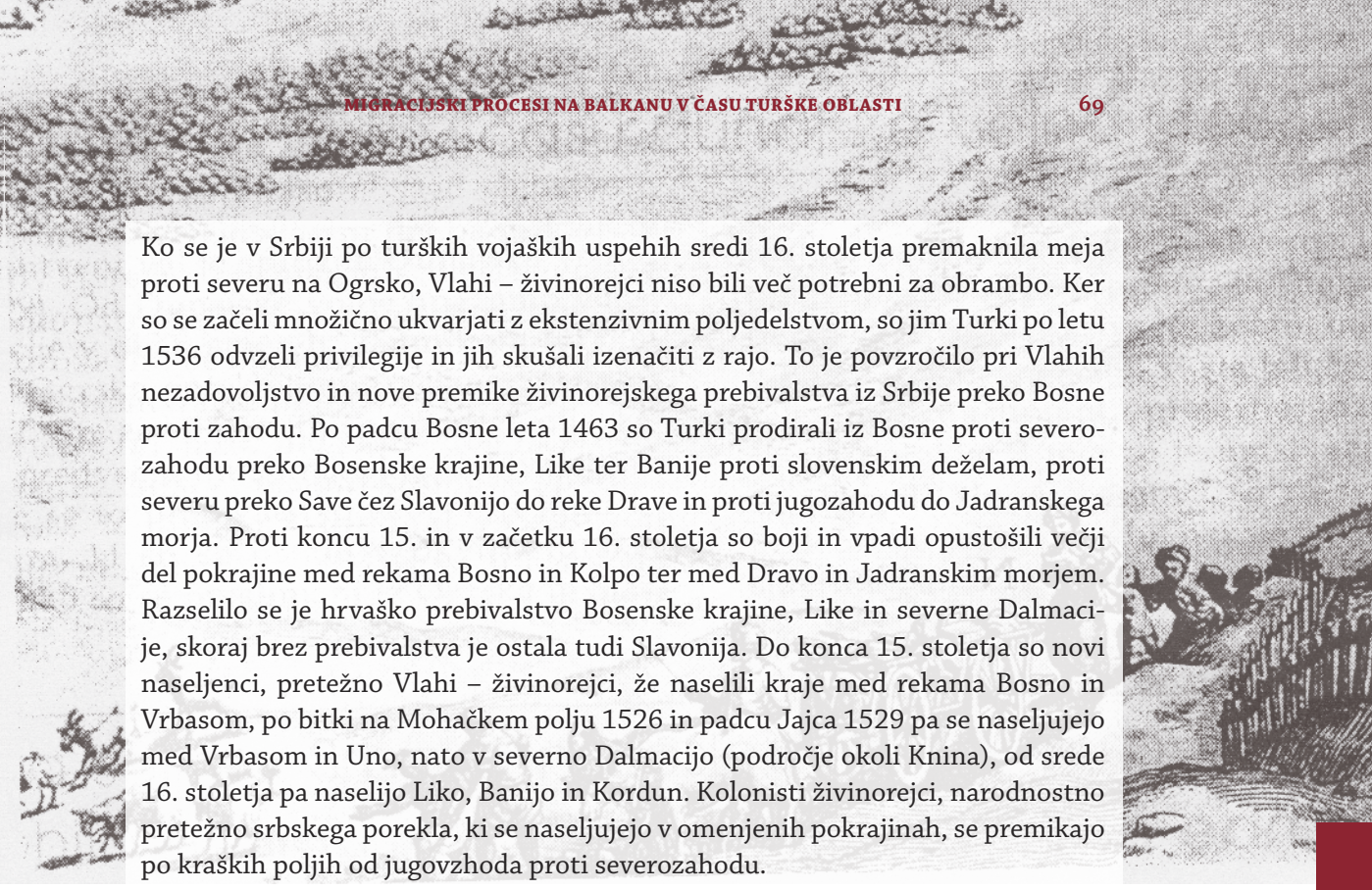

Ohrida v Malo Azijo preseljenih precej odličnih meščanskih družin, istočasno pa petnajst družin iz Skopja v novo zgrajeno mesto Konjuh v Albaniji.

Do prihoda Osmanskih Turkov je živelo po ravninah okrog Skadarskega jezera pretežno srbsko prebivalstvo. Boji med Benečani in Turki za Skadar so v 15. stoletju opustošili rodovitne pokrajine Zete. Takrat so tudi propadla majhna cvetoča mesteca okrog Skadarskega jezera: Svač, Danj, Sarda in Drivast. V opustele pokrajine južno od reke Bojane in okrog Skadarskega jezera so se od konca 15. stoletja dalje naseljevali albanski živinorejci s sosednjih gora (metanastatična gibanja) in popolnoma spremenili etnično sliko.

Po porazu srbske vojske na Kosovem polju leta 1389 se je začelo premikati etnično in politično središče srbskega naroda proti severu, proti Savi in Donavi. V 15. stoletju je postala Moravska Srbija v času vlade Lazarevićev in Brankovićev središče srbskega ljudstva in je vključevala tudi staro Raško in Zeto. To srbsko državo poznamo po imenu despotovina, ki pa je že bila v vazalnem odnosu do turške države. Proces etničnega premikanja srbskega naroda v 15. in 16. stoletju se ni ustavil na severnih mejah Srbije. Pod pritiskom turških napadov so srbski begunci prekoračili Savo in Donavo ter se naselili na južnem Ogrskem in v današnji Vojvodini. Po propadu despotovine, po padcu Smedereva v turške roke leta 1459, naj bi se v južno Ogrsko preselilo približno 200.000 Srbov.

Turški način vojskovanja je povzročil velika pustošenja in beg prebivalstva iz osvojenih pokrajin. Te migracije so zajele predvsem poljedelsko prebivalstvo, k premikom pa so prisilile tudi živinorejske skupnosti. Turki so lahko izkoristili zasedene in opustošene srbske predele le tako, da so jih znova naselili. Kolonizacijska politika turške države je bila v srbskih predelih že v 15. stoletju, še bolj pa v 16. stoletju izredno smotrna in načrtna. Glavnino naseljencev so tvorili živinorejci – Vlahi z dinarskega območja. Val naseljencev je prihajal iz Starega Vlaha, Črnogorskih Brd in Hercegovine. Ta načrtna kolonizacija je bila povezana še z naravnim procesom preseljevanja (metanastatična – spontana gibanja), kjer je prebivalstvo pasivnih hribovitih predelov zaradi prenaseljenosti sililo v gospodarsko aktivne nižinske predele. V Srbiji je turška oblast na novo naselila živinorejsko prebivalstvo na področju okrog Užic in Višegrada ob današnji bosanski meji in predvsem v Šumadiji. Po naselitvi živinorejcev v rodovitne poljedelske pokrajine se je poljedelska proizvodnja v teh krajih znižala. Živinorejci so si prizadevali, da bi tudi v novem okolju ohranili svoje živinorejske privilegije. V obliki knežinskih samouprav naj bi se ti privilegiji prilagodili novim družbenopolitičnim pogojem. V tem je eden glavnih vzrokov zaostalosti v civilizaciji južnoslovanskih narodov pod turško oblastjo. Na tej živinorejsko poljedelski simbiozi se je pri južnoslovanskih narodih zgradila patriarhalna kultura. Naseljenim Vlahom so Turki priznali status svobodnih ljudi, jim dali privilegije in vključili v svoje vojaške in polvojaške formacije (martolozi).

Ko se je v Srbiji po turških vojaških uspehih sredi 16. stoletja premaknila meja proti severu na Ogrsko, Vlahi – živinorejci niso bili več potrebni za obrambo. Ker so se začeli množično ukvarjati z ekstenzivnim poljedelstvom, so jim Turki po letu 1536 odvzeli privilegije in jih skušali izenačiti z rajo. To je povzročilo pri Vlahih nezadovoljstvo in nove premike živinorejskega prebivalstva iz Srbije preko Bosne proti zahodu. Po padcu Bosne leta 1463 so Turki prodirali iz Bosne proti severozahodu preko Bosenske krajine, Like ter Banije proti slovenskim deželam, proti severu preko Save čez Slavonijo do reke Drave in proti jugozahodu do Jadranskega morja. Proti koncu 15. in v začetku 16. stoletja so boji in vpadi opustošili večji del pokrajine med rekama Bosno in Kolpo ter med Dravo in Jadranskim morjem. Razselilo se je hrvaško prebivalstvo Bosenske krajine, Like in severne Dalmacije, skoraj brez prebivalstva je ostala tudi Slavonija. Do konca 15. stoletja so novi naseljenci, pretežno Vlahi – živinorejci, že naselili kraje med rekama Bosno in Vrbasom, po bitki na Mohačkem polju 1526 in padcu Jajca 1529 pa se naseljujejo med Vrbasom in Uno, nato v severno Dalmacijo (področje okoli Knina), od srede 16. stoletja pa naselijo Liko, Banijo in Kordun. Kolonisti živinorejci, narodnostno pretežno srbskega porekla, ki se naseljujejo v omenjenih pokrajinah, se premikajo po kraških poljih od jugovzhoda proti severozahodu.

Na podlagi toponomastičnih podatkov, ki jih najdemo v katastrskih defterjih (popisih prebivalstva, ki so jih Turki izvedli takoj po zasedbi nekega ozemlja in potem ponavljali vsakih 10 let) iz 16. stoletja, lahko sledimo premikom Vlahov iz jugovzhodne Hercegovine, zgornje Zete in zgornjega Podrinja po dolini Drine do Zvornika. Vlahi Rudinjani, ki so prišli tako kot Vlahi Banjani iz južne Hercegovine, so od Zvornika nadaljevali pot proti severu v smeri k Teočaku. Zaustavili so se v vasi Rudine, kot je razvidno iz posebnega popisa Vlahov leta 1528. V vlaškem popisu čez pet let (1533, ko so bili Vlahi že uvrščeni med rajo in ko je bilo popisano celotno prebivalstvo vasi Rudine, torej tudi staroselci) je vas označena z imenom Rudine ali Srednji Lokanj. To je staro ime za vas pred prihodom Turkov. V popisu prebivalstva iz leta 1548 pa je vas označena samo z imenom Srednji Lokanj. Zakaj je prišlo do te spremembe? Po ukinitvi vlaških privilegijev so se Vlahi Rudinjani odselili, v vasi so ostali pretežno stari prebivalci, zato je spet obveljalo staro ime vasi. Neustaljeni nazivi krajev so dokaz selitev vlaškega prebivalstva.

Naselitveni val dinarskega živinorejskega prebivalstva pa se v 16. stoletju ni ustavil na turško-avstrijski meji. Že v tridesetih letih 16. stoletja je prebežal del tega ljudstva na avstrijsko ozemlje. Naselil se je v obmejnih krajih Slovenije in Hrvaške ter dobil podobne privilegije, kakršne je imel v osmanski državi, zato pa je prevzel službo vojaka – branilca meje. Ti begunci – Uskoki so sestavljali glavno vojaško silo Vojne krajine in zavračali turške vpade na naša tla.

V virih nastopajo ti begunci z raznimi imeni: pribjegi, Uskoki, Vlahi, Srbi ali Rašani. Proti koncu 16. stoletja je dobilo ime krajevno določen značaj ter se je nava-

dno uporabljalo za senjske in žumberške Uskoke. Sčasoma pa je prevladala beseda Uskok za vse priseljence te vrste. Ker so bili priseljenci večinoma Srbi pravoslavne vere, uporabljajo nekateri viri vlaško ime tudi kot sinonim za Srbe oziroma pravoslavce. V 16. in 17. stoletju so bili skoraj vsi Srbi, ki so prehajali preko hrvaške meje, Vlahi, toda vsi Vlahi niso bili Srbi. Tako viri že med selitvijo leta 1538 razlikujejo Srbe od Vlahov Čičev (antiqui romani). V Karlovškem generalatu pa je bilo v 17. stoletju tudi precej Vlahov katoličanov – Hrvatov.

Ko so Turki v 15. in 16. stoletju pustošili stare hrvaške pokrajine ter se je v njih naselilo srbsko dinarsko prebivalstvo, se je s tem bistveno spremenila etnična slika hrvaškega ozemlja. Stara osrednja hrvaška območja v severni Dalmaciji (med Cetino in Velebitom), Liki in Bosenski krajini so dobila novo prebivalstvo, ker se je bilo staro odselilo. Podobno se je zgodilo v Slavoniji. Turški vdor je pospešil proces premikanja hrvaškega narodnostnega in političnega središča proti severu, proti Posavini in Podravini, torej od čakavskega ozemlja proti kajkavskemu. V tem smislu se je premikalo od 15. stoletja tudi ime Hrvaška. Hkrati pa se je hrvaški živelj iz zaledja tako množično naselil v jadranskih mestih, da so dobila kljub kulturnemu in političnemu pritisku Beneške republike hrvaški značaj.

Obstaja pa še smer z Balkanskega polotoka proti jugu, proti mestom ob Jadranskem morju in preko Jadrana na vzhodno obalo Italije. Preseljevanje južnoslovanskega prebivalstva z Balkana na italijansko ozemlje se je začelo že v 10. stoletju. Predvsem se je razvila trgovina s sužnji, mnogi pa so se zaradi revščine in lakote kot vojaki vključevali v spopade med italijanskim plemstvom. Od 14. stoletja pa se začenja obdobje množičnega prehajanja slovanskih preseljencev v Italijo. Vrhunec doseže v 15. in 16. stoletju, ko se več stotisočev ljudi naseli v krajih ob vzhodni obali Apeninskega polotoka, nekateri pa se podajo tudi v notranjost, v Toskano, vse do Rima. Glavni vzrok za te množične migracije so turška osvajanja na Balkanu, kužne bolezni in lakota. Begunci prihajajo v Italijo iz notranjosti Balkana, iz Bosne, starih hrvaških predelov in primorja. Begunci iz Bosne dobijo v virih oznako »Bošnjaki«. Iz vzhodnih predelov Balkana, iz religioznih vzrokov (pravoslavje), je priliv beguncev skromnejši. Zakaj je bil ta južni tok beguncev usmerjen v Italijo? Obstajala je vizija o »Srečni Italiji« (Italia Felix). Resnica pa je bila prav nasprotna. Tudi v Italiji so v tem obdobju vladale težke razmere (kuga, vojne, potresi) in so potrebovali novo delovno silo. Begunce prevažajo v Italijo predvsem Dubrovčani na svojih ladjah ter posamezni ladjarji iz Splita in Zadra.

V Italiji so opustele velike površine kultiviranih zemljišč, ki jih je zaraščal gozd. Redkeje so slovanski begunci ustvarjali nova naselja ali opuščena obnovili. V glavnem so se naseljevali med italijanskimi prebivalci. Poljedelci so stopali v kolonatski odnos, živinorejci pa v poseben odnos z gospodarjem, v »socido«. V mestih pa so se naselili obrtniki, mornarji, »fakini«, služkinje itd. Kolonije Slovanov so v mestih dosegle tudi do 20 % prebivalstva. Slovanskim priseljencem so dopuščali,

da so ustanavljali bratovščine, gradili cerkve in kapele in imeli svoje slovanske duhovnike. Asimilacija priseljencev se je pojavila že v drugem, še v večji meri pa v tretjem kolenu. Sledi Slovanov se še danes najdejo v zemljepisnih in ledinskih imenih. Asimilirani potomci predstavljajo velik del italijanskega prebivalstva. Do danes so se kot preostanki preseljevanj strnjeno ohranile tri vasi v pokrajini Molise: Kruč, Stiflić, Mundimitar. To so Hrvati, ki so prišli z območja makarskega primorja. Danes jih je še okrog 4500 in še vedno govorijo »naš jezik«. Razvito je kulturno življenje in izdajajo svoj glasnik.

Pokrajine med Kosovim poljem in sotesko Vranduk ob reki Bosni, torej osrednja področja srednjeveške Raške in Bosne, so se najhujšemu vojnemu pustošenju izognile, ker so prišle pod turško oblast postopno ali pa so bile hitro osvojene, kakor na primer osrednja Bosna. Zato ni čudno, da je najgloblje korenine pustila islamizacija prav na tem ozemlju. Že v osemdesetih letih 15. stoletja je prišlo do množične islamizacije bosanskega kmeta. Vzrokov je več, da se je islamizacija tako široko odprla proti plebejskim množicam. Islamizacija se je v Bosni po tempu in obsegu razlikovala od islamizacije v drugih balkanskih deželah. V Bosni je bil proces islamizacije hitrejši, takoj je zavzel široko območje ter zajel hkrati mesta, vasi in Vlahe. Islamizacije ne moremo obravnavati ločeno od vprašanja bogomilstva, kajti moralni nauk »Bosenske cerkve« je zbližal bogomilstvo z naukom islama. Vendar to ni bil glavni vzrok islamizacije v Bosni. Islamizacija ni bila samo religiozna težava, temveč rezultat širokega kompleksa sprememb v družbeni strukturi na več ravneh. Prebivalstvo Bosne je namreč pričakalo nove gospodarje brez opore v neki močni cerkveni organizaciji, ki bi ščitila njegove interese in ga, tako kot srbska pravoslavna cerkev v Srbiji, tudi notranje povezala.

Beg krščanskega prebivalstva iz turških obmejnih krajev na avstrijsko in beneško posest je prisilil turško oblast, da je morala okrepiti muslimansko prebivalstvo na teh mejah. Tako se je v 16. in 17. stoletju na zahodnih mejah izoblikovala turška vojna krajina (serhat), kamor so Turki naselili domače prebivalstvo, ki je prestopilo v islamsko vero. Udarno silo nadaljnjega prodiranja proti zahodni Evropi so Turki našli prav v novih muslimanih južnoslovanskega porekla.

Nov naselitveni val je sprožila dunajska vojna (1683–1699). Od te vojne opažamo velike migracije v obeh smereh. Z umikom turške oblasti iz Ogrske potekajo migracije od severa proti jugu. Gre za velika etnična premikanja, ki so zajela predvsem muslimansko prebivalstvo. Iz Ogrske se to prebivalstvo seli proti jugu k pokrajinam, ki so še ostale v okviru turške države. Tako so se muslimani iz Ogrske in Slavonije pa tudi iz Like in severne Dalmacije umaknili preko Donave, Save in Dinare planine. Muslimanski begunci so se v znatni meri naselili v Bosni in Hercegovini, ki sta bili že doslej naseljeni z muslimani pretežno južnoslovanskega porekla. S tem se je tu muslimanski živelj še okrepil. Mnogi begunci so se selili naprej preko Srbije proti vzhodu, nekateri pa so se zaustavili v Sandžaku okoli Novega Pazarja.

Po umiku muslimanov iz delov jugovzhodne Evrope, ki so bili osvobojeni izpod turške oblasti, so se povečale težnje krščanskega prebivalstva iz pokrajin pod turško oblastjo, da se naselijo v teh izpraznjenih pokrajinah.

V času Dunajske vojne je avstrijska vojska prodrla globoko na Balkanski polotok, do Skopja, Štipa, Velesa in Prizrena. Ker so se morale avstrijske čete zaradi kuge in težkega poraza pri Kačaniku leta 1690 umakniti, se je z njim umikalo tudi domače prebivalstvo iz severne Makedonije, s Kosova in Metohije ter južne Srbije na Ogrsko in še naprej po smereh stare kolonizacije do Budima in Sent Andreja. To je bila znana Velika selitev Srbov. Podobni valovi novih naseljencev se pomikajo iz Bosne in Hercegovine v Slavonijo, Baranjo in Bačko. Gre za katoliško hrvaško prebivalstvo iz Bosne, za Bunjevce in Šokce. Veliko prebivalstva se je v tem času preselilo iz Bosenske krajine v osvobojeno Liko in Banijo. Novi valovi pa so naseljevali Dalmacijo, ki so jo osvobodili Benečani.

Največji obseg v tem času imajo selitve Srbov. Močno se je spremenila etnična slika na ozemlju stare Srbije in Makedonije. Do Dunajske vojne sta bila Kosovo in Metohija naseljena pretežno s srbskim prebivalstvom, predvsem na podeželju. Vendar se je že sredi 15. stoletja, ko so prišli ti predeli pod turško oblast, začel pritisk albanskih živinorejcev v plodne ravninske predele Kosova in Metohije. Intenzivneje se islamizirani Albanci naseljujejo v mesta. Ko pa je velik del srbskega prebivalstva med Dunajsko vojno skupaj z avstrijsko vojsko zapustil rodno zemljo na Kosovu in Metohiji, da bi se izognil maščevanju turške vojske, so albanski živinorejci, posebno iz malisorskih in miriditskih plemen, preplavili Kosovo in Metohijo. Od tu so se širili po južnih pobočjih Šar planine, zajeli zgornji tok reke Vardarja ter se naseljevali po rodovitnih kotlinah k Tikvešu in Pologu. Proces naseljevanja Albancev se je nadaljeval tudi v 18. stoletju po dveh avstrijsko-turških vojnah, ko so prodirali po dolini Laba in južne Morave in svoje konice potisnili preko Toplice proti Nišu. Tako je albanski etnični klin ločil Srbe in Makedonce. Po balkanski vojni leta 1912 so Srbi izselili večino albanskih družin s Toplice na Kosovo polje in s tem okrepili albanski živelj na Kosovu.

Posebno težavo preseljevanj predstavlja Novopazarski sandžak. Ta je v srednjem veku pod prvimi Nemanjići predstavljal politično in kulturno središče srbske države Raške. Ko se je v 14. stoletju središče srbske države premaknilo na Kosovo polje, je Raška izgubila nekdanji pomen. Leta 1455 je prišla pod turško oblast. Takrat je to področje postalo strateško zelo izpostavljeno, saj je pomenilo za Turke bazo za nadaljnja prodiranja. Po padcu Bosne leta 1463 so bili raški vilajeti priključeni Bosni in so spadali pod bosenski sandžak. Od leta 1790 do 1817 je bilo novopazarsko področje izločeno iz bosenskega sandžaka. Formiran je bil Novopazarski sandžak kot posebna administrativno-teritorialna enota v okviru Bosenskega pašaluka. Po letu 1817 se je upravna ureditev osmanske države spreminjala, kar je vplivalo tudi na spremembe v organizaciji novopazarskega ozem-

lja. Toda lahko ugotovimo, da je Novopazarski sandžak edini, ki se je imensko obdržal do danes.

Dolina reke Raške je bila v dobi vladavine Nemanjićev gotovo najbolj naseljeno področje s srbskim življem. Prihod Turkov je sprožil tudi na tem področju migracijska gibanja. Novopazarsko področje je v Dunajski vojni doživelo pravo katastrofo. Raško je zajelo uporniško gibanje srbskega prebivalstva. Muslimansko prebivalstvo je bilo pobito ali se je razbežalo. Ko so se po letu 1690 Turki vrnili, so bili zelo neusmiljeni, zato se je veliko Srbov umaknilo na Ogrsko skupaj s Srbi s Kosova in Metohije v času Velike selitve. Za etnično strukturo Novopazarskega sandžaka, začenši od 18. stoletja dalje, je pomembna selitev albanski malisorskih plemen (Klimenti, Škrelje, Hoti) in črnogorskih plemen (Kuči) na Peštrsko višavje. Med njimi so prevladovali kristjani, vendar so se postopoma islamizirani. Pozneje so se razseljevali proti Novemu Pazarju. V kraje okoli tega mesta pa so se naseljevali tudi islamizirani južnoslovanski prebivalci iz sosednjih področij. Prav ti pa so postali ovira za prodiranje Albancev iz novopazarskega področja v Šumadijo, preprečili pa so tudi albansko obkoljevanje Črne gore. Del pešterskih Albancev se je denacionaliziral, ker je kot občevalni jezik prevzel srbščino. Tako intenzivnih in obsežnih migracijskih gibanj kot Novopazarski sandžak ni doživljalo nobeno drugo področje Bosenskega pašaluka. Burni dogodki, ki so sledili bosensko-hercegovskemu uporu leta 1875, so povzročili, da so iz Bosne množično bežali muslimani, tako imenovani muhadžiri, ki so se v glavnem zadržali v Sandžaku ter tam okrepili islamski živelj.

Ko se je z beograjskim mirom leta 1739 ustalila meja med Avstrijo in Turčijo na črti Donava in Sava, sta obe državi na južnoslovanskih tleh vodili smotrno kolonizacijsko politiko. Avstrija je v pokrajinah, ki jih je odvzela Turkom, izvajala široko zasnovana melioracijska dela. Iz močvirnih krajev današnje Vojvodine je v sto letih napravila žitnico Evrope. V te kraje je poleg Srbov naseljevala tudi pripadnike drugih narodov: Nemce, Madžare, Romune, Slovake, Rusine itd. Takrat so dobile Bačka, Banat, Srem in delno Slavonija tako pisano etnično sliko, kakršne nima v 19. stoletju nobena dežela v Evropi.

Ker se osmanska država v tem času ni mogla več zanesti na svoje krščanske narode na Balkanu, je začela od 18. stoletja mnogo bolj kakor prej podpirati islamizacijo domorodnega prebivalstva ter kolonizacijo muslimanskega prebivalstva na občutljivih obmejnih odsekih. Takrat je obmejna Dubička krajina dobila popolnoma muslimanski značaj.

Etnična slika, ki smo jo poznali do devetdesetih let 20. stoletja, do razpada Jugoslavije leta 1992, je nastala v glavnem v obdobju osmansko turške vladavine. Bila je vzrok za morijo, ki je sledila. ~

Manfred Spitzer

Digitalna demenca

O tveganjih in stranskih učinkih digitalnih medijev

V Cankarjevem domu (Kosovelova dvorana),
Ljubljana, 13. maja 2016

Iz nemščine prevedel Stanislav M. Maršič

V Južni Koreji, visoko razviti industrijski državi, so zdravniki pred osmimi leti pri mlajših odraslih vedno pogosteje opažali motnje spomina, pozornosti in koncentracije kakor tudi čustveno poplitvenje in splošno otopelost kot posledico intenzivne uporabe sodobne informacijske tehnike. To bolezensko sliko so poimenovali digitalna demenca. V medicini izraz demenca (latinsko: de – navzdol, dol; mens – um, duša, razum) povsem na splošno označuje bolezenske slike, povezane z upadanjem višjih umskih sposobnosti. Z demenco je torej mišljeno upadanje umskih zmožnosti, in kakor pri vsakem sestopu traja to spuščanje toliko dlje, kolikor višje se je začelo: z morske peščine sestopimo zelo hitro navzdol na višino morske gladine, z Mount Everesta pa lahko sestopamo zelo dolgo in smo hkrati na visoki višini.

Človeški možgani sestojijo iz nekaj sto modulov, in vsak izmed njih v sodelovanju z nekaj ducati drugih opravlja umsko dejavnost. Ti moduli rastejo z nalogami. Pri tem postanejo kdajpakdaj – kakor mišica – merljivo večji ali postanejo gostejši, kajti to, kar v resnici raste, ko se možgani učijo, so sinaptične povezave med živčnimi celicami. Na stalnem gradbišču, imenovanem možgani, je kakšen milijon milijard sinaps podvrženih nenehnemu podiranju, novogradnji in prezidavi: to, kar se ne potrebuje, se pospravi, ko pa se učimo nove stvari, nastanejo nove povezave. Ravno to je prava naloga sinaps – da se stalno spreminjajo v odvisnosti od uporabe možganov. Za možgane torej je samo ena stvar nemogoča: da se namreč ne bi učili!

Zelo veliko ljudi dela z digitalnimi pomočniki, ker nam le-ti prihranijo umsko delo – podobno kakor nam tekoče stopnice, dvigala in avtomobili odvzamejo telesno delo. Znane so posledice pomanjkanja telesne dejavnosti za mišičevje, srce in krvni obtok. Da se podobno dogaja tudi z našim umom, pa še nismo dojeli. Oglejmo si dva primera: Kdor ima v svojem avtomobilu satelitski navigacijski sistem, iz svojih možganov izloči navigiranje. Zato je že zelo veliko ljudi pozabilo, kako se lahko orientirajo s pomočjo avtomobilističnega zemljevida in navigacijskega modula v svojih lastnih možganih. Iz raziskovanja delovanja možganov je ta modul dobro poznan – imenuje se hipokampus in leži na obeh straneh globoko v senčnem režnju možganov. Pri londonskih taksistih, ki morajo poznati približno 25.000 cest in nekaj tisoč

nadaljnjih krajev, da dobijo licenco, so že pred več kot enim desetletjem odkrili povečani hipokampus. Dobro desetletje kasneje se je razčistilo vprašanje, ali gre pri tem za učinek treninga ali pa za selekcijski učinek. (Ljudje z večjim, možganom lastnim navigacijskim modulom bi bili primernejši za vožnjo taksija – tako kakor so recimo košarkarji po navadi višji, in sicer ne ker bi človek rasel zaradi igranja košarke, ampak ker imajo visoki ljudje pri igri prednost, in tako se znajdeš med čedalje višjimi igralci, kolikor bolje igraš oz. proti kolikor boljšim moštvom igraš.) V ta namen so pri kakih 70 kandidatih za taksista in pri 30 kontrolnih osebah z magnetnoresonančnim tomografom (MRT) izmerili gostoto hipokampusa. Potem so počakali štiri leta, ko so spet opravili merjenje. Pri njem se je pokazalo tole: pri kontrolni skupini in v skupini kandidatov, ki jim ni uspelo opraviti izpita (kakih 50 %), se velikost hipokampusa ni spremenila, nasprotno pa se je ta signifikantno povečal pri absolventih, ki so uspešno opravili izpit.

Še bolj kakor navigiranje pa je za življenje pomembno naše socialno vedenje, ki ga prav tako usmerja cela vrsta medtem že prav dobro poznanih možganskih modulov. Pred dvema letoma so objavili rezultate poskusa z opicami, ki so živele v kletkah bodisi same bodisi v skupinah, velikih dve do sedem živali. Po letu in petih mesecih so znanstveniki odkrili jasno povezavo med velikostjo skupin, v katerih so živali živele, in nekaterimi moduli socialnega mišljenja in ravnanja: Kolikor večja je bila skupina – to je, koliko več je bilo socialnih stikov –, toliko večji so bili »socialni možgani«, kakor jih medtem že imenuje literatura.

Raziskava med približno 3.500 mladimi Američankami, objavljena marca 2012, je pokazala, da so deklice, stare od 8 do 12 let, sedem ur na dan na spletu in v stvarnih socialnih stikih le dve uri dnevno. Samo deset odstotkov anketiranih deklet je navedlo, da jim njihovi spletni prijatelji posredujejo pozitivna čustva. Celo najbolj zagrizene uporabnice medijev so izjavile, da pozitivna čustva doživljajo predvsem ob osebnih prijateljih iz stvarnega sveta. Nasprotno s tem pa so negativna čustva pri polovici anketiranih deklet povezana s spletnimi stiki. Študija je govoričenje o spletnih socialnih omrežjih kot viru dobrih prijateljev in sreče tako razkrinkala kot prazen tržni krik! V resnici delajo digitalna socialna omrežja naše otroke in mladostnike osamljene in nesrečne! In raje si niti ne predstavljajmo, kaj vse se bo dolgoročno zgodilo s socialnimi moduli, ki so še v fazi razvoja!

Kar velja za navigiranje v prostoru in med ljudmi, velja še prav posebej za umsko zmogljivost: možgani se oblikujejo v srečevanju s svetom – resničnim svetom –, in rezultatu tega procesa v prvih dveh desetletjih življenja pravimo izobraževanje (nem.: Bildung – izobraževanje; oblikovanje, oblikovanost; op. prev.). Z učenjem, ki sega od teka, govorjenja in obnašanja preko pridobitve sposobnosti pisanja in spoznavanja sveta s pomočjo dojemanja (črtalnika in objektov) tja do posebnih dosežkov, na primer pri matematiki, in do osnovnega razumevanja naravoslovno-tehničnega sveta ter do razmišljanja o družbenih in kulturnih povezavah (v katerih mora človek živeti ter jih tako doživeti), otroci in mladostniki dosežejo s spreminjanjem milijonov milijard sinaps oblikovanost svojih možganov, ki se ne splača samo ekonomsko, ampak

je – kakor je znano – tudi najpomembnejši dejavnik zdravja, kakor je prepričljivo dokazal na primer britanski epidemiolog Michael Marmot.

Glede tega si oglejmo primer, ki so ga objavili pred dvema letoma. Kdor je odrasel dvojezično in vse življenje ob priložnosti govori tudi drugi jezik, dobi simptome Alzheimerjeve bolezni 5,1 leta kasneje kakor drugi, kakor je pokazala neka ameriška raziskava. A pri tem ne gre za to, da bi bolezensko pogojeno patološko odlaganje plakov in fibril nastopilo kasneje, ampak dobro oblikovani možgani razpolagajo z več rezervami, ki jih lahko uporabijo, ko začne hardver počasi razpadati. Ker dvojezičnost v večini primerov ni rezultat nadarjenosti (genetike), ampak jo pogojujejo okoliščine (različen izvor staršev ali njihova izselitev), ta študija zelo jasno pokaže učinke umske dejavnosti na kasnejši umski upad, tj. na razvijajočo se demenco. Sicer pa ne obstaja nobeno zdravilo, ki bi lahko vsaj približno tako dobro zaviralo demenco, kakor je to dokazano za dvojezičnost.

Kako je izhodiščni položaj oblikovanosti možganov pomemben za potek umskega upada v starosti, kaže ena najpomembnejših raziskav o starosti, ki je bila kdaj koli opravljena. Zdravniku in znanstveniku Davidu Snowdonu s Kentucky University je uspelo prepričati 678 redovnic iz reda ubogih šolskih sester Naše Ljube Gospe (School Sisters of Notre Dame), starih od 76 do 107 let, da so se vključile v vzdolžno študijo ter dovolile, da jih lahko vsako leto preiskujejo in testirajo, po njihovi smrti pa lahko njihove možgane uporabijo za znanstvene raziskave. Ena izmed posebnosti te raziskave je bila, da so vse udeleženke vstopile v red v svojih mladih letih, in predvsem to, da so vse živele na zelo podoben način. Arhivi samostanov so ponujali vpogled v življenje udeleženk in v njihove umske dejavnosti pred desetletji. Tako so na primer lahko ugotovili, da so tiste sestre, ki so v svojih življenjepisih, sestavljenih pri 22 letih, napisale več pozitivnih čustvenih vsebin, v svoji starosti izkazale za 2,5 faktorja manjše tveganje smrtnosti.

Sestra Maria, na primer, ena izmed udeleženk raziskave, je bila do svojega 84. leta dejavna kot učiteljica in je za tumorjem umrla v 101. letu starosti, umsko še vedno zelo živahna. Niti testi, narejeni leto dni pred njeno smrtjo, s katerimi naj bi ugotovili umske zmogljivosti, niso pokazali nobenih bolezenskih posebnosti. V živem nasprotju s tem pa so bili njeni možgani polni bolezenskih sprememb, značilnih za Alzheimerjevo demenco (šlo je za multiple Alzheimerjeve plake). Vendar to ni bil edini primer, ampak so našli kar celo vrsto oseb, ki so lahko še neposredno pred svojo smrtjo reševale umsko zahtevne naloge, sekcija možganov pa je odkrila jasna znamenja že obstoječega dementnega obolenja (Alzheimerjeve bolezni).

Umska dejavnost torej ne prepreči bolezenskih sprememb ob Alzheimerjevi bolezni. Nasprotno, izobraženi um je lahko znatno bolj bolan kakor slabotni um, ne da bi to opazili. Te povezave si je mogoče prav tako dobro predstavljati kakor povezave na telesnem področju: dvigalec uteži, ki je zbolel za mišično atrofijo, bo še dolgo časa močnejši kakor večina drugih ljudi, ki ne trpijo zaradi obolenja mišic. Pri umski zmogljivosti se načeloma dogaja enako, samo da je tu učinek

znatno močnejši, kajti možgani so bolj plastični kakor vsak drug organ našega telesa, vključno z mišicami.

Nadalje je dokazano tole: Kdor že kot malček prebije veliko časa pred zaslonskimi mediji, pokaže v osnovni šoli več motenj v razvoju govora in motenj pozornosti. Igralna konzola dokazano povzroči v šoli slabše ocene pri branju in pisanju ter vedenjske probleme, računalnik v otroški sobi negativno učinkuje na šolski uspeh in v mladostni dobi vodita svetovni splet in računalnik k zmanjšanju samonadzora in k odvisnosti.

To pa pelje v telesne motnje, kajti škodljivi vplivi digitalizacije našega sveta ne zadevajo na najrazličnejše načine samo našega uma, ampak – prav tako na najrazličnejše načine – tudi naše telo. In ker naš duh prebiva v našem telesu, negativne posledice na telo še dodatno učinkujejo na našega duha. Kdor, na primer, ponoči strelja na računalniku, manj spi: nespečnost spada med najpogostejše neželene učinke pri uporabi digitalnih medijev, kakor kažejo ustrezne raziskave. Pomanjkanje spanja pa spet vodi v motnjo delovanja trebušne slinavke in v znižanje bazalne presnove ter s tem pomeni pri otrocih in mladostnikih pomemben vzrok bolezenske prekomerne telesne teže. Ta pa je spet pomemben dejavnik tveganja za nastanek visokega krvnega tlaka, ki pelje skupaj s povišanimi vrednostmi krvnih maščob h kapi ter s tem k multiinfarktni demenci.

Nadaljnje raziskave govorijo o jasni povezavi med uporabo digitalnih medijev po eni strani ter nastopom stresa in depresij po drugi strani. Zaradi pomanjkljivega nadzora nad lastnim življenjem kronični stres ne povzroča le znižanja imunske odpornosti, hormonskih motenj, prebavnih težav in težav z mišičevjem, srcem in krvnim obtokom, ampak tudi odmiranje živčnih celic v možganih. Tam vedno ponovno zrastejo v hipokampusu tudi pri odraslem človeku nove živčne celice. Vendar pri kroničnem stresu prevlada v hipokampusu razgradnja. In ker patološke spremembe Alzheimerjeve demence prizadenejo hipokampus kot prvi del možganov, je kumulativno kronični stres najbolj opazen tam, v »stekleničnem grlu« obdelave podatkov (nove vsebine so tam vmesno uskladiščene in so potem dolgoročno odložene v skorji velikih možganov).

Ob domnevi, da uporaba digitalnih medijev samo približno tako negativno učinkuje, kakor pozitivno učinkuje dvojezičnost (a ta domneva je le slabotna, kajti uporaba digitalnih medijev je po eni strani časovno bistveno intenzivnejša in po drugi strani ne poteka, kakor smo rekli prej, le po enem mehanizmu, ampak po celi vrsti mehanizmov), lahko ocenimo stroške digitalne demence: za ZDA (s približno 320 milijoni prebivalcev) so izračunali, da bi odložitev trenutka nastopa simptomov demence za eno leto dolgoročno vodila v zmanjšanje števila za demenco obolelega prebivalstva za en milijon ljudi. Po podatkih zveznega ministrstva za družino, starejše, ženske in mladino je v Nemčiji (ki ima približno 80 milijonov prebivalcev, torej četrtino prebivalstva ZDA) ta čas 1,3 milijona za demenco obolelih ljudi, in to število so bo do leta 2050 podvojilo na 2,6 milijona. V tistem trenutku bi odložitev trenutka nastopa demence v Nemčiji za eno leto

pomenila torej več ali manj četrt milijona pacientov. Ker letni stroški oskrbe in nege dementnega bolnika znašajo pri nas 25.000 evrov, enoletni odlog nastopa simptomov demence ustreza znesku 6,25 milijarde evrov. Nastop demence pet let prej bi s tem pomenil letne stroške v višini dvemestnega milijardnega zneska – a treba je upoštevati, da gre pri tem le za previdno oceno.

Kdor meni, da gre tu za daljno prihodnost, naj si ogleda številke, ki jih je leta 2012 objavila pooblaščenka za odvisnosti pri nemški zvezni vladi Mechthild Dyckmans: od svetovnega spleta je odvisnih četrt milijona štirinajst- do štiriindvajsetletnikov, 1,4 milijona jih velja za problematične uporabnike računalnika in svetovnega spleta. V vrtcu in osnovni šoli se pojavlja vse več motenj v razvoju govora in motenj pozornosti, resnične socialne stike nadomeščajo virtualni dozdevni prijatelji na spletu, malčke na Japonskem že vzgajajo roboti, ki prav tako spremljajo zapornike in prebivalce starostnih domov. Na psihiatrični univerzitetni kliniki v Ulmu, ki jo vodim, sem sam obravnaval kot paciente odvisnike od računalniških iger in odvisnike od svetovnega spleta. Življenje teh pacientov so digitalni mediji povsem uničili.

Le slabe štiri tedne pred objavo poročila Dyckmansove je državni minister za kulturo Bernd Neumann izročil producentom neke morilske igre nagrado, vredno 50.000 evrov davkoplačevalskega denarja. Ob tem je še pel hvalnico tej igri. Dobro je, da se igrajo igre, je dejal prosto po Klausu Wowereitu. Ko bi zdravstveni minister podelil nagrado v višini 50.000 evrov za najokusnejšo cigareto in se tudi ne bi odrekel lavdaciji, bi se znašel v največjih škripcih. Kajti o tem, kaj je in kaj ni zdravo, se namreč že govori naokoli, in to kljub desetletja dolgemu uspešnemu lobističnemu delu tobačne industrije. Njeno finančno silo pa zdaleč prekaša ekonomska moč informacijske tehnike; pomislimo le na to, da so imena kapitalsko najmočnejših podjetij sveta Apple, Google, Microsoft, IBM, Facebook, Intel, Samsung, Sony, Nintendo in Electronic Arts. Ta podjetja ne podkupujejo posameznih raziskovalcev, kakor so v 80. letih delali proizvajalci cigaret, ampak kar cele inštitute, tako da ni mogoče pričakovati nobene kritike od tam zaposlenih profesorjev in sodelavcev. Ker so politiki odvisni od medijev oz. so jim prepuščeni, tudi od njih skorajda ni mogoče slišati kake kritične besede.

Kot primer tega naj navedem poročilo delovne skupine nemškega zveznega parlamenta »internet in digitalna družba« o medijski kompetenci z dne 21. 10. 2011, v katerem je med drugim tole priporočilo za ravnanje: »Delovna skupina priporoča […] opremljenost vseh šolark in šolarjev na sekundarni stopnji I in II z mobilnimi računalniki.« (Avtor ima pred očmi nemški šolski sistem, v katerem obiskujejo otroci na primarni stopnji osnovno šolo od 1. do 4. razreda, zatem prestopijo na sekundarni stopnji I v eno izmed različnih oblik izobraževanja, ki jo zapustijo po 9. oz. 10. razredu, sekundarna stopnja II pa se konča z 11. oz. 12. razredom izobraževanja; op. prev.) Ko bi to priporočilo dejansko uresničili, bi postali naši šolarji neumnejši. Na to ne kažejo le podatki iz študije PISA in splošna razmišljanja o načinu delovanja možganov (glej zgoraj), ampak o tem go-

vorijo tudi študije v zvezi z empiričnimi raziskavami v izobraževanju o učinkih računalnika na učenje. V Teksasu so leta 2005 porabili dvajset milijonov za to, da so na 21 šolah nabavili prenosnike, kupili primerno programsko opremo in celo izšolali učitelje ter razvili pedagoški koncept. Pet let pozneje je primerjava z 21 drugimi šolami brez prenosnikov pokazala, da ta dragi ukrep ni imel nobenih pozitivnih učinkov na izobraževalni uspeh. Raziskavo v Birminghamu v Alabami, kjer so problematičnim šolam razdelili 15.000 prenosnikov, so po treh letih ustavili, ker so bili šolarji s prenosniki znatno manj uspešni od primerljivih učencev brez računalnikov.

V zgoraj omenjenem poročilu delovne skupine nemškega parlamenta še piše: »Delovna skupina priporoča deželam, naj gledajo na pedagogiko računalniške igre kot na nujno nalogo v medijski pedagogiki ter jo intenzivno podpirajo. Računalniške igre je treba po eni strani označiti kot medije in po drugi strani kot igre. Za osebni razvoj in za našo kulturo je pomen iger nesporen. Da bi upoštevali to okoliščino, se izrekamo za interdisciplinarno uveljavitev medijske pedagogike v šoli in v pedagogiki prostega časa, pri čemer ta medijska pedagogika vključuje računalniške igre kot sestavni del konvergentnega medijskega sveta in naše kulture.«

Medijskemu pedagogu Martinu Geislerju se zdi smrt v »zaklonišču igre« povsem sprejemljiva, po njegovem je »noro«, da kdo verjame, da bi te igre lahko negativno vplivale na mlade ljudi, in ne more prehvaliti igre streljanja, kakor je brez komentarja (!) poročal Süddeutsche Zeitung v prispevku z naslovom Igra je kulturna dobrina. Temu je treba ugovarjati: Če so igre, pri katerih so ljudje nagrajeni za to, da realistično upodobljene ljudi pobijejo, in prejmejo toliko več točk, kolikor kruteje se obnašajo, resnično del naše kulture, potem je z našo kulturo nekaj hudo narobe!

V omenjenem poročilu pa ni nikjer najti nobenih kritičnih razmislekov na znanstveni podlagi, kakršni so prikazani v tej knjigi. V njem se že takoj na začetku govori o »velikem številu dragocenih pobud«, ki »si uspešno prizadevajo za pospeševanje medijske kompetence«. Nekritičnost gre celo tako daleč, da je varstvo mladoletnikov na področju medijev sprevrženo v sredstvo razpečevanja za medije, ker da pri tem varstvu ne gre samo »za obrambo pred nevarnostmi, ampak – morda celo prednostno – za to, da je treba vsakega človeka […]« pregovoriti, naj sprejme »komunikativne možnosti za oblikovanje lastnega življenja«. Sodeč po poročilu spada k temu »tudi sposobnost, da človek odpre na platformi socialnega medija račun in kritično preveri, katere učinke ima lahko to na lastno osebnost«. V predšolski in osnovnošolski dobi? O čem pa sploh govorijo poslanci?

Poročilo kaže z grozljivo jasnostjo, da odrasli izvoljeni predstavniki ljudstva, ki jim državljani zaupajo in so nanje prenesli odgovornost, niso sposobni vsaj malo kritično preveriti učinke, ki jih ima uporaba digitalnih medijev! Iz zelo veliko dobrih znanstvenih študij vemo, da digitalni mediji zagotovo škodujejo, in sicer v odvisnosti od odmerka (kolikor več, toliko bolj) in od življenjske starosti (kolikor mlajši je uporabnik, toliko bolj). Tega avtorji teh nadstrankarskih pripo-

ročil niti ne omenjajo! Nasprotno, sistematično si zastirajo pogled na obstoječe znanje o ogroženosti zaradi digitalnih medijev. Sploh ne upoštevajo, da se na spletu več laže, da se na njem težje kaj najde, da na njem bolj površno razmišljajo in da se na njem človek znatno slabše uči kakor v stvarnem svetu in da se mora zato uporaba spleta omejiti, zlasti glede na še razvijajoče se možgane otrok in mladostnikov! Izvoljeni ljudski zastopniki torej niso storili ravno tega, kar pričakujejo od medijsko kompetentnih mladih ljudi: niso si ustvarili kritične podobe o resničnosti. Namesto tega so storili to, pred čimer so dozdevno svarili mlade ljudi: ujeli so se na limanice medijev.

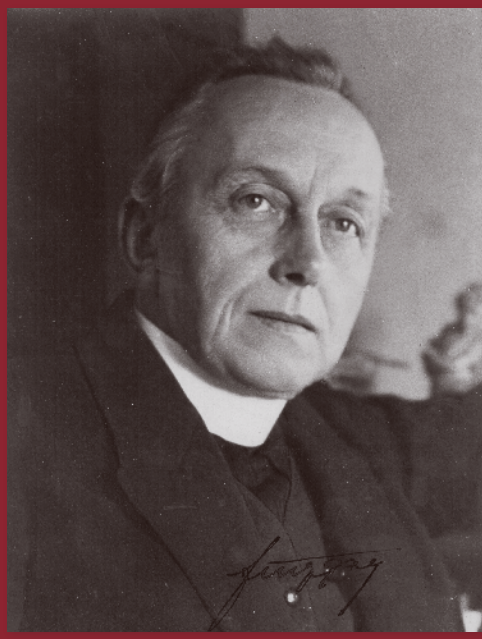
Jasno torej poudarjamo: Kar so včasih ljudje delali kar s svojo glavo, se danes opravlja z računalniki, pametnimi telefoni, organizatorji in navigacijskimi sistemi, v čemer tičijo neizmerne nevarnosti zlasti za razvijajoče se možgane otrok. Rezultati raziskav, ki so nam že na voljo s tega področja, so alarmantni: s tem, ko se odrečemo svojemu delu z možgani, naš spomin slabi. Živčne celice odmirajo. Pri otrocih in mladostnikih zaslonski mediji drastično zmanjšajo zmožnost učenja. Posledice so: bralne težave, motnje pozornosti in motnje koncentracije, strahovi in otopelost, motnje spanja in depresije, prekomerna telesna teža in agresivnost. Razvoj je zaskrbljujoč in zahteva zlasti pri otrocih omejitev uporabe digitalnih medijev, da bi lahko zavrli digitalno demenco.

V preteklosti so mi ob različnih priložnostih kdaj pa kdaj očitali, da nimam pojma, o čem pišem. Samo kdor je sam strasten igralec nasilnih iger, menda more presojati očaranost nad njimi in njihove učinke na svojo psiho. To je po moji izkušnji psihiatra narobe. Alkoholik lahko učinke alkohola na svoje telo in svoj um znatno slabše oceni kakor psihiater, ki ga obravnava, in nič drugače ni pri drugih boleznih odvisnosti in duševnih stiskah: distanca in sorazmerno neprizadet pogled od zunaj sta neredko najboljši predpostavki za vsaj približno oceno stanja. Zakaj bi moralo biti glede digitalnih medijev drugače? ~

Cvetka Rezar

Fran Saleški Finžgar

Fran Saleški Finžgar je v slovenski kulturnozgodovinski zavesti najbolj znan kot eden najpomembnejših slovenskih pisateljev s konca 19. in prve polovice 20. stoletja, ob podrobnejšem pogledu njegov lik odkriva tudi pesnika, dramatika, prevajalca, literarnega kritika in esejista. Prav tako se je pomembno oblikoval kot urednik in mentor, predvsem pa vsestranski sodelavec Mohorjeve družbe, ki ji je z več kot tridesetletnim sodelovanjem vtisnil neizbrisen pečat. Vsekakor je bil Finžgar ob zavzetem kulturnem delavcu tudi zaveden slovenski rodoljub, ki si je za uresničevanje tega poslanstva prizadeval tako v besedi kot dejanju, različne vidike njegove osebnosti pa z vso gorečnostjo in predanostjo prežema poklic duhovnika.

Fran Saleški Finžgar. Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Finžgar se je rodil 9. februarja 1871 v kajžarsko-kmečki družini v Doslovčah na Gorenjskem. Pozneje so se preselili v sosednjo Breznico. Najprej je obiskoval enorazredno šolo v Breznici in nato v Radovljici. Leta 1882 je vstopil v ljubljansko gimnazijo in jo kljub začetnim težavam končal 1891 z odličnim uspehom. V gimnazijskih letih je v njem dozorela odločitev za duhovniški poklic, zato je vstopil v ljubljansko semenišče. Leta 1894 je postal novomašnik, potem pa nastopil prvo kaplansko mesto v Bohinjski Bistrici, nato na Jesenicah in v Kočevju. Služboval je še v Idriji, pri Sv. Joštu nad Kranjem in v Škofji Loki, leta 1900 pa je postal kurat v ljubljanskih prisilnih delavnicah. S to službo mu je uspelo pridi v slovensko narodno in kulturno središče, kar mu je kot že uveljavljenemu pisatelju posebej ugajalo. Nato je bil kot župnik daljše obdobje v Želimljem, v Sori pri Medvodah, zadnje službeno mesto pa je dobil kot župnik v Trnovem, kjer je ostal tudi po upokojitvi 1936 in v domu, ki si ga je ustvaril na današnji Finžgarjevi ulici, prebival vse do smrti 2. junija 1962. Njegovo zadnje, trnovsko obdobje je bilo najdejavnejše in zelo ustvarjalno, tako pisateljsko, uredniško kot organizacijsko. V tem obdobju je vidno zaznamoval Mohorjevo družbo, zlasti v njenih težkih obdobjih. Tudi v pokoju je ostal vseskozi aktiven, delno je opravljal še duhovniška opravila in se ukvarjal z urednikovanjem ter drugim delom.

Finžgarjeva najbolj znana vloga pisatelja je zagotovo imela svoje korenine v njegovem otroštvu. Kot je sam zapisal, se mu je čut za pristen jezik oblikoval v tradicionalni kmečki družini, ko so se ob njegovem očetu zbirali številni vaščani in si med

Bogkov kot v Finžgarjevi rojstni hiši v Doslovčah. Foto: Alenka Veber

seboj pripovedovali preproste prigode iz vsakdanjega življenja. K veliki ljubezni do pripovedovanja je prispeval tudi zgled njegovega deda, ki je bil velika zakladnica tako domačih kot tujih zgodb, kljub temu da ni znal niti brati niti pisati. Potem so nanj vplivala leta, ko je kot preprost fant s podeželja vstopil v ljubljansko gimnazijo, torej v središče slovenskega izobraženstva in se v njem začel vidno vzpenjati ter uveljavljati. Pomembno pa je njegov pisateljski poklic zaznamovala tudi odločitev za duhovništvo, s čimer je želel priti v pristen stik z ljudmi in jih razsvetljevati.

Sicer pa je Finžgar svojo pisateljsko pot začel v gimnazijskih letih, ko je ob alojzijeviških *Domačih vajah* začel ustvarjati prve krajše pripovedi, objavljal pa je tudi v *Vrtcu* in *Angelčku* ter v *Slovencu* (tu je objavil svojo prvo povest *Gozdarjev sin*). Potem je v zgodnejših duhovniških letih manj ustvarjal predvsem zaradi službovanja, najplodnejša pa so bila njegova leta v Želimljem in Trnovem.

V njegovem obsežnem in raznovrstnem literarnem opusu, ki temelji na sedemdesetih letih plodovitega ustvarjanja, najdemo ob prevladujočih proznih delih še drame, pesmi, potopise, eseje, gledališke in književne ocene, govore, predavanja, posvetna in religiozna razmišljanja. V pretežnem pripovedništvu je nadaljeval literarno smer realistov, se učil zlasti ob Jurčiču in Stritarju, v njegovem literarnem nazoru pa so opazne tudi smernice Levstikovega programa. Na njegove nazore sta vplivala še Frančišek Lampe, ki ga je usmerjal v idealistični realizem, in Janez Evangelist Krek, ki ga je soočal z aktualnimi socialnimi in nacionalnimi vprašanji, do katerih je Finžgar zelo čuteče in razmišljajoče pristopal tudi v svojem literarnem ustvarjanju.

Začetek Finžgarjeve literarne poti je zaznamovan z ustvarjalno raznovrstnostjo, saj je sprva pisal pesmi, nato pa se je bolj usmeril v prozo, tako v krajša kot dalja pripovedna besedila. Delno se je razvijal tudi v dramatiki in ustvaril nekaj ljudskih iger (*Divji lovec, Naša kri, Veriga, Razvalina življenja* idr.) in dram, vendar mu je pripovedništvo mnogo bolj ustrezalo, zato se je osredotočil v razvijanje pripovednega jezika, svojo umetniško moč pa je prepoznal zlasti v povesti. Pisal je o kmečkem in meščanskem življenju, ob soočanju s svetovnima vojnama pa tudi o vojnih tematikah (*Prerokovana, Boji, Prerokbe zore, Kronika gospoda Urbana, Golobova njiva, Polom* idr.). V svojih delih opisuje resnično življenje, ki ga je bodisi sam doživel bodisi ga je črpal iz dogodkov neposrednega okolja ali slišal iz pripovedovanja ljudi, vse to pa je svobodno umetniško ubesedil, da je v bralcu vzbudil zanimanje in ga navdušil z lepo besedo ter živo pripovedjo. Življenje je skušal bralcu naslikati in prikazati takšno, kot v res-

nici je. Snov za ljudske povesti je črpal iz svojih otroških spominov, ki jih je ubesedil predvsem v delih *Strici, Dekla Ančka, Beli ženin* itd. Spominov so polna dela iz njegovega prvega ustvarjalnega obdobja, prav tako pa se vanje spet vrača v zadnjem obdobju, ki ga je preživljal bolj samotarsko in umirjeno, v svojih avtobiografskih pripovedih pa se je rad nostalgično vračal v mlade dni in mladostnim doživetjem pogosto dodajal zrele življenjske izkušnje.

Finžgar je bil v svojih delih aktualen, saj se je v tematikah resno loteval vidnejših področij svojega časa. Na eni strani njegova leposlovna dela preko tematik slovenstva odsevajo njegova prizadevanja za narodno osveščanje slovenskega ljudstva, ki se je v takratnem času prebujalo kot narod. V njih Finžgarja prepoznavamo kot iskrenega rodoljubja. Po drugi strani pa se dotika tudi socialnih vprašanj, ki so se postavljala zlasti v obdobju med obema vojnama. Ob njih se Finžgar kot človek, ki je izhajal izmed ljudstva, razkriva kot izredno občutljiv za stiske, ki so jih ljudje takrat doživljali.

F. S. Finžgar (1908). Foto: Davorin Rovšek. Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Finžgar spada med pisatelje, ki jim je uspelo ustvariti izredno širok krog bralcev. Le-tega je zavestno ustvarjal in je ohranjen še danes. Kot preprost podeželan, ki se je sicer z leti šolanja vzpenjal med izobraženstvo, se je želel tudi v pisateljskem poklicu približati tako preprostemu ljudstvu kot tudi izobražencem. Vseskozi je ohranjal stik z ljudmi ne le kot duhovnik, temveč tudi kot pisatelj. S svojimi deli je želel pridobiti ljudstvo najrazličnejših družbenih slojev in si je zavestno prizadeval vzpostavljati most med preprostim in izobraženim ljudstvom, kar je poudaril tudi France Bevk ob njegovi smrti, ko je rekel, da je bil Finžgar pisatelj, ki »ni poznal dveh literatur: ene za preproste in druge za izbrance. Ubral je srednjo, pravo umetniško pot …« Njegovi naslovniki so bili raznoliki tudi glede na starost, saj ni pisal le za starejše bralce, ampak tudi za mladino. Med slednjimi so znana njegova dela *Študent naj bo, Gospod Hudournik* in *Makalonca*.

Finžgarjeva književna dela je vseskozi spremljala literarna kritika in ugotavljala, da je tradicionalno ljudsko pripovedništvo povzdignil na estetsko raven in slovenski

F. S. Finžgar v Kamniški Bistrici (1930). Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

pripovedni jezik obogatil z domačim ter ljudskim izražanjem. Njegov jezik je izhajal iz ljudstva in je ostajal preprost ter jedrnat. V sam vrh slovenske proze se je uvrstil zlasti z zgodovinskim romanom *Pod svobodnim soncem,* v katerem je s posebno pripovedno močjo ubesedil slovensko narodno zgodovino in življenje naših davnih prednikov. Med daljšimi proznimi besedili je bil pomemben tudi roman *Iz modernega sveta,* ki predstavlja začetek socialnega romana na Slovenskem. Sicer pa je pri Finžgarju literarnovrstno v ospredju kmečka povest z izrazito moralno-vzgojno tendenco.

Manj znano, a za Mohorjevo družbo izrednega pomena je Finžgarjevo delo za najstarejšo slovensko založbo. Njegovo dolgoletno sodelovanje z Mohorjevo se je začelo, ko je bila v Mohorjevem koledarju za leto 1900 objavljena njegova povest *Stara in nova hiša.* Sledile so še druge objave, vodenje Mohorjeve pa je prevzel septembra 1922. Leta po prvi svetovni vojni in po koroškem plebiscitu so bila za Mohorjevo najtežja (grozil ji je celo razkroj), kar je zelo občutil tudi sam Finžgar, vendar mu je z dobrimi sodelavci in uveljavljenimi pisatelji, ki jih je vključil v krog sodelavcev (France Bevk, Fran Detela, Ivan Pregelj, Fran Ksaver Meško, Fran Milčinski, Bogomir Magajna, Janko Glaser idr.) uspelo Mohorjevi spet dati nove moči. Kot se je sam izrazil, mu je delo za Mohorjevo predstavljalo tako veliko ljubezen kot tlako. Po enajstletnem urejanju Mohorjevih publikacij je to delo zaradi preobremenjenosti in vsestranske izčrpanosti končal leta 1933. Vendar s tem še vedno ni prenehal skrbeti za Mohorjevo, saj je še naprej bdel nadnjo tako z urejanjem kot z iskanjem različnih rešitev za njene težave, dokončno pa se je poslovil na seji junija 1952. Skrb za njeno usodo, njene knjige in bralce pa je gojil vse do svoje smrti. Poleg uredniške vloge je pri najstarejši slovenski založbi pogosto opravljal vlogo mentorja in k sodelovanju spodbujal tako že uveljavljene pisce kot tudi mlade, še ne uveljavljene, katerim je bil

pomemben svetovalec in vodnik, med drugim tudi mlademu Francetu Bevku.

Finžgar je uredil različne publikacije ne le pri Mohorjevi, temveč enaindvajset let tudi pri družinskem listu *Mladika,* vidno je bilo njegovo sodelovanje pri *Mentorju,* objavljal pa je tudi v številnih drugih publikacijah. Bil je predsednik Nove založbe in med prvimi rednimi člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti. S svojim vplivom je posegal v problematične kulturno-politične razmere takratnega časa, na kulturnem področju pa je pomembno tudi njegovo prizadevanje za odkup in preureditev Prešernove rojstne hiše v Vrbi. Zadnje obdobje njegovega življenja je njegovo ustvarjalnost in vsestransko delavnost močno oteževalo pomanjkanje zdravja, saj je zlasti po bombandiranju, ki je med drugo svetovno vojno skoraj uničilo njegovo hišo v Trnovem in je v njem komaj preživel, močno oslabel.

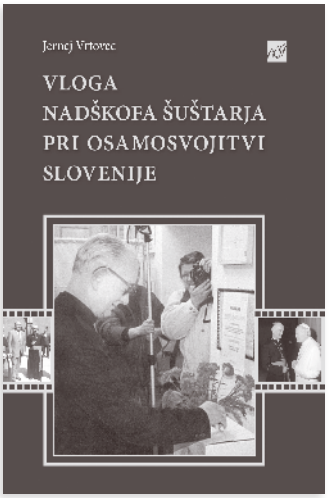
F. S. Finžgar v svoji hiši na Pleteršnikovi (1937). Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Finžgarjeva prepoznavnost je zagotovo najprej povezana z njegovo pisateljsko vlogo, saj (kot dokazujejo številni ponatisi njegovih del vse od njegove smrti do danes) ostaja še vedno priljubljen in berljiv pisatelj tako med starejšimi kot tudi med mlajšimi bralci. Prav tako je slovenskemu umetniškemu ustvarjanju dodal nekaj edinstvenega in estetsko dovršenega, kar mu je tudi literarna stroka priznala. Vendar ne smemo prezreti, da je v Finžgarjevi osebi z njegovim pisateljskim poklicem neločljivo povezan duhovniški poklic in šele v celoti gledano lahko temeljito ovrednotimo njegovo poslanstvo ter začutimo veličino njegove osebnosti v službi slovenskemu narodu. V tem razumevanju se v posebni luči odkriva tudi njegova vloga velikega domoljuba, čutečega borca za pravice slovenskega človeka in neutrudnega sodelavca Mohorjeve, ki je veliko svojih moči žrtvoval za njeno preživetje. Nedvomno lahko sklenemo, da se za ustvarjalcem pristne in kultivirane slovenske besede ter vztrajnim in prizadevnim iskalcem najrazličnejših načinov, da bi jo posredoval naslovnikom in jih z njo kulturno, narodno in socialno razsvetljeval, skriva velika, v marsičem nepresežena osebnost slovenskega naroda. ~

Literatura:
Stanko Cajnkar, *Franc Saleški Finžgar in njegova doba* (Celje: Mohorjeva družba, 1976).
Ivan Grafenauer, *Fran Saleški Finžgar (1871–1962)*, v: *Slovenska biografija* (SAZU, ZRC SAZU: Ljubljana 2013). Http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi188511/ (16. maj 2016).
Iztok Ilich, Mohorjeva, Finžgarjeva tlaka – in ljubezen, v: *Mohor in Korotan* (Celovec: Mohorjeva, 2011), 7–42.
Jože Šifrer, *Fran Saleški Finžgar* (Maribor: Litera, 2003).

Jernej Vrtovec

Vloga nadškofa Šuštarja pri osamosvojitvi Slovenije

Spremni besedi: **dr. Anton Jamnik, dr. France M. Dolinar**
Izid: **junij 2016**
Založila in izdala: **Celjska Mohorjeva družba**
Urednik: **Ivan Mohar**

NADŠKOF ŠUŠTAR IN PRELOMNA LETA

Ker sem imel precej zvez z raznimi osebnostmi – cerkvenimi in državnimi,
saj sem dolgo živel v tujini in deloval na mednarodnem področju,
sem se obrnil nanje in skušal narediti,
kar je bilo mogoče.

Dr. Alojzij Šuštar v intervjuju za časopis *Sobota*, 2000

V obdobju od leta 1990 pa do mednarodnega priznanja Republike Slovenije so se zgodili ključni premiki v slovenski zgodovini. Vloga katoliške Cerkve v Sloveniji v omenjenem obdobju je izjemnega pomena predvsem zaradi njene vključitve v evropske in svetovne cerkvene povezave ter zaradi strpnosti in povezovalnosti, ki jo je skozi svoje delovanje izkazovala na čelu z nadškofom Šuštarjem.

Nadškof dr. Alojzij Šuštar se je zavedal pomembnosti časa. Prav tako je sledil dogodkom v drugih državah Vzhodne Evrope, ki so vztrajno sprejemale demokracijo kot novo družbeno ureditev. Izkoristil je svoje povezave v tujini, ki jih je pridobil v času službovanja v Švici ter kot prvi tajnik in kasneje podpredsednik Evropske škofovske konference; tako je pomagal pritegniti večjo pozornost mednarodne skupnosti do kriznih dogodkov v Sloveniji. V obdobju osamosvajanja je pošiljal vplivnim ljudem s cerkvenega in političnega področja v tujino številna pisma in okrožnice, ki pričajo, da je bila Cerkev pomemben člen pri gradnji slovenske države. Cerkev je na čelu s Šuštarjem enotno stopila na stran naroda, ki se je na plebiscitu odločil za samostojno in neodvisno državo Slovenijo.

Nadškof Šuštar je aktivno sodeloval tudi pri pripravah in izvedbi plebiscita. K enotnosti slovenskega naroda, ki je bila izkazana na plebiscitu, je s pozivi k udeležbi in h glasovanju za samostojnost veliko prispeval.

V oporo politiki in narodu je bil tudi v desetdnevni osamosvojitveni vojni. V nadaljevanju objavljamo nekatera pomembna pisma, ki jih je nadškof poslal v tujino

z namenom, da se mednarodna javnost odzove in obsodi vojaški napad Jugoslovanske ljudske armade na neodvisno in suvereno državo Slovenijo.

Kasneje je Cerkev aktivno sodelovala v prizadevanjih za mednarodno priznanje Slovenije. Nadvse pomembna in odločilna je bila vloga nadškofa Šuštarja pri priznanju države Slovenije s strani Vatikana. Po vatikanskem priznanju 13. januarja 1992 so se namreč opogumile tudi druge vplivne evropske države. Tako se je začelo množično priznavanje Slovenije kot samostojne in neodvisne države in zaključevanje procesa demokratizacije in osamosvajanja Slovenije. Proces mednarodnega priznanja Republike Slovenije in njene uveljavitve ter vključitve v mednarodno skupnost bi bil mnogo daljši, če nadškof dr. Alojzij Šuštar ne bi imel tako uglednih poznanstev v svetu. »Ker sem imel precej zvez z raznimi osebnostmi – cerkvenimi in državnimi, saj sem dolgo živel v tujini in deloval na mednarodnem področju –, sem se obrnil nanje in skušal narediti, kar je bilo mogoče. Posebej v veliko pomoč je bil nekdanji predsednik švicarske države Kurt Furgler, moj osebni prijatelj, ki je vedno znova spraševal, kaj je mogoče še narediti. Ker je imel zelo dobre zveze, je lahko veliko pomagal.«[1] Tako je leta 2000 povedal nadškof Šuštar v intervjuju za *Soboto*.

Pomembno vlogo nadškofa Šuštarja pri procesu osamosvojitve Slovenije je poudaril tudi slovenski kardinal Franc Rode. Ob njegovi smrti je povedal: »Ko se je po padcu komunizma ponudila zgodovinska priložnost, da se slovenski narod osamosvoji, je nadškof Šuštar to priložnost vzel kot svoj življenjski izziv in kot ugleden dostojanstvenik s širokimi mednarodnimi zvezami odprl našim politikom marsikakšno pot do svetovnih centrov moči, kar je pripomoglo h končni osamosvojitvi naše domovine.«[2]

Da je imel veliko odličnih prijateljstev v tujini, je nadškof Šuštar potrdil ob deseti obletnici osamosvojitve Slovenije junija 2001, ko je za posebno spletno stran Urada vlade Republike Slovenije za komuniciranje zapisal, da je dolgoletno življenje v tujini zanj imelo dve posledici: »Prvič sem zelo malo poznal razmere v Sloveniji, in drugič, imel sem veliko zvez z raznimi osebnostmi v Švici in drugod po Evropi. Zame je bilo glasovanje o samostojni državi Sloveniji izreden dogodek, ker so se mi izpolnile daljne želje iz dijaških let pred drugo svetovno vojno. Za mednarodno priznanje Slovenije sem se obrnil na več osebnosti, ki sem jih osebno poznal, od papeža Janeza Pavla II. in milanskega kardinala Martinija preko nekdanjega predsednika švicarske države Kurta Furglerja in raznih drugih. Vesel sem, da sem na tak način mogel skromno prispevati k mednarodnem priznanju samostojne države Slovenije.«[3]

Ob tej priložnosti je še povedal, da kljub upokojitvi z zanimanjem spremlja dogajanja. »Vesel sem vseh uspehov, posebno tudi na mednarodnem področju. Boli pa me, da se v Sloveniji sami politično, kulturno in gospodarsko dogajanje ne razvija tako, kot bi radi. Moja iskrena želja je, da bi mogli z zaupanjem in uspehom nadaljevati pot v prihodnost. Vsem odgovornim politikom in sredstvom javnega obveščanja želim obilo uspeha. Zahvaljujem se vsem za njihovo delo z željo, da bi bilo vedno bolj uspešno v dobro mlade države Slovenije,«[4] je poudaril ob koncu.

1. Škrlj, R. »Sprava z mrtvimi je lažja kot z živimi – Intervju z Alojzijem Šuštarjem«, *Sobota*, 23. 12. 2000, str. 19.

2. Rode, F. Cerkev na Slovenskem se je poslovila od nadškofa dr. Alojzija Šuštarja. Dostopno na: radio.ognjisce.si/novice/zivljenje_radia/2007070-2224375250773.php

3. Šuštar, A. Republika Slovenija: 10 let samostojnosti. Dostopno na: http://www.slovenija2001.gov.si/10let/pot/spomini/sustar/

4. Prav tam.

PREDBRANJE

Nadškofovo aktivno vlogo med delovanjem v tujini je zelo dobro opisal ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič. Novembra 1990 je v pogovoru za tednik *Družina* povedal: »Za nadškofa Šuštarja smo vedeli, da je v tujini velika osebnost; /.../ cenili so ga kot velikega strokovnjaka v teologiji, posebno pa še v moralki. Mnogokrat je padla misel, kako bi bil primeren nadškof za Ljubljano. On je sicer želel priti v Ljubljano, toda škof v Churu ga je zelo potreboval. Ko smo se zopet pogovarjali o tem, je nadškof Pogačnik naročil, naj ga povabim nazaj. Ko sem šel nekoč na redni sestanek z našimi duhovniki v München, sem ga poklical in povabil na pogovor. Tam sem izrekel povabilo, naj se vrne v domovino. Vrnil se je po 1. januarju 1977. O najinem skupnem delu moram reči, da sva skupaj orala zelo dobro. Veliko je naredil za to, da je Cerkev zopet navzoča v naši družbi. Že pod Pogačnikom se je marsikaj spremenilo, imel je veliko stikov. Nadškof Šuštar pa je postal osebnost, ki jo spoštujejo in cenijo povsod. Čeprav kdaj ni mogel doseči vsega, kar bi rad, so ga vedno in ga še zmeraj upoštevajo. Naredil je veliko novega: Sporočila slovenskih škofij, škofovsko konferenco ... Zdaj se zelo trudi za samostojno slovensko škofovsko konferenco. Iskan je povsod, v tujini in doma. Kličejo ga na razne simpozije, predavanja in srečanja. Izredno je zaposlen in se bojimo za njegovo zdravje.«[5]

Mnenju, da ima nadškof Šuštar velike zasluge za osamosvojitev Slovenije, se pridružuje tudi ljubljanski nadškof dr. Anton Stres, prav tako aktiven udeleženec procesa osamosvojitve Slovenije. Stres pravi, da se je nadškof Šuštar zelo dobro zavedal enkratnosti tega dogodka v slovenski zgodovini ter da je bil eden izmed redkih Slovencev, ki je v Evropi imel veliko dobrih znanstev in je »zastavil vse svoje sile za to, da bi Slovenija svojo samostojnost ohranila«.[6]

Pomembne vloge nadškofa Šuštarja pri osamosvojitvi Slovenije se je zelo dobro zavedal tudi slovenski politični vrh. Ob Šuštarjevi smrti je prvi predsednik Republike Slovenije Milan Kučan v intervjuju poudaril, da je bil »svetovljan in trden Slovenec, ki se je zavedal odgovornosti na položaju, ki ga je imel«.[7] Kučan in Šuštar sta veliko sodelovala v obdobju osamosvajanja in demokratizacije Slovenije, ko je Slovenija potrebovala močna zavezništva tako doma kot v tujini. Veliko sta bila v stikih ob prizadevanjih za spravo naroda. Tudi Kučan poudarja, da je imel nadškof Šuštar veliko pomembnih in vplivnih zvez in je v ključnem trenutku, ko je Jugoslovanska ljudska armada napadla Slovenijo, pomagal v svet širiti resnico o dejanskih razmerah ter tako sporočal slovensko argumentacijo o razlogih za osamosvojitev in izvedbo pravice do samoodločbe, za katero so se Slovenci odločili na plebiscitu. Kučan je izpostavil, da je imel Šuštar »marsikje pomemben vpliv, v Vatikanu pa morda celo odločilno vlogo. Veliko je naredil za slovensko državo, posebej za njeno mednarodno priznanje,« je dejal in dodal, da je veliko naredil za »strpno življenje v državi, ki smo jo dobili tudi z njegovo pomočjo. Bil je človek dialoga in izjemno spoštljiv tudi do tistih, ki mislijo drugače. Spravna slovesnost v Rogu leta 1990 je bila tudi na njegovi strani modro in pogumno dejanje, čeprav njeno iskreno sporočilo ni naletelo na povsem plodna tla. Lepo je bilo sodelovati z njim in štejem si v

5. Petrič, F. »Mojih pet škofov – Pogovor s škofom Leničem«, *Družina,* 1990, str. 5.

6.Pogovor z dr. Antonom Stresom, Avdio posnetek, 2012 (arhiv Jerneja Vrtovca).

7. Kučan, M. Ob smrti dr. Alojzija Šuštarja. Dostopno na: http://www2.gov.si/up-rs/2002–2007/bp-mk.nsf/dokumenti/29.06.2007-intervju-izjava-2

8. Prav tam.

9. Peterle, A. V ljubljanski stolnici so se poslovili od nekdanjega ljubljanskega nadškofa in metropolita Šuštarja. Dostopno na: http://www.24ur.com/novice/slovenija/jansa-sustar-clovek-dialoga_comment_p1_a56.html?&page=1&p_all_items=56

čast, da sva skupaj delala tudi za Slovenijo, posebej v času, ki je bil morebiti usoden za slovensko prihodnost.«[8]

Tudi predsednik osamosvojitvene vlade Lojze Peterle je na pogrebni slovesnosti izpostavil vlogo nadškofa Šuštarja pri procesu osamosvojitve. Dejal je: »Jasno in odločno si stopil na stran človekovih pravic, za svobodo duha in demokracijo. Izredno si se postavil proti vojaškemu napadu na Slovenijo. S svojim ugledom in prijateljskimi stiki si močno prispeval k mednarodnemu priznanju Slovenije.«[9]

Ob njegovi smrti je tedanji predsednik vlade Janez Janša poudaril, da sta nadškof Alojzij Šuštar kakor tudi katoliška Cerkev nasploh v obdobju slovenskega osamosvajanja in prizadevanj za mednarodno priznanje novonastale države imela pomembno vlogo. Po mnenju Janše je Šuštar pomembno prispeval k uspehu projekta samostojne Slovenije in je ena tistih redkih osebnosti izven slovenske politike, katerih zgodovinska vloga pri slovenskem osamosvajanju je nedvomno nesporna.[10]

Nekdanji predsednik Republike Slovenije dr. Janez Drnovšek je ob srečanju z nadškofom Šuštarjem 5. maja 2006 v Zavodu sv. Stanislava med drugim povedal, da je nadškof v obdobju osamosvajanja »s svojo mirnostjo, blagostjo veliko prispeval k temu, da smo bili Slovenci tako enotni ob osamosvojitvi; da smo uspeli zbrati dovolj moči in da smo vse skupaj napravili tudi na tak, lahko bi rekel, dokaj kultiviran način.« V nadaljevanju pa je Drnovšek poudaril: »K temu nas je gospod nadškof Šuštar vedno navajal s svojim nastopom, s svojim govorom. Zato mislim, da je v slovenski zgodovini njegov prispevek zelo pomemben – večji, kot smo se morda včasih zavedali.«[11] Ob njegovi smrti pa je Drnovšek zapisal: »Dr. Alojzij Šuštar bo v našem spominu predstavljal pravega duhovnega predstavnika katoliške cerkve. Vedno je ostal na visoki duhovni ravni in vase ga niso potegnile materialne ali politikantske okoliščine. Znal je vzpostaviti razdaljo do praznine, ki spremlja današnjo civilizacijo in je svoj odnos do ljudi, ki jih je srečeval, oblikoval glede na resnično dobro, ki ga je začutil v njih. Tako katoliška cerkev kot Republika Slovenija si lahko le želita ljudi, kot je bil dr. Alojzij Šuštar, potrebuje pa jih tudi ves svet.«[12]

Šuštar je bil izjemno skromen človek in si ni pripisoval posebnih zaslug za prispevek v obdobju osamosvojitve. V intervjuju za *Primorske novice* je na novinarsko vprašanje novinarke Cvete Guzej Sabadin, kakšen je bil njegov prispevek k osamosvojitvi, dejal, da si ne pripisuje nobenih posebnih zaslug. »Storil sem, kar je bila moja dolžnost in kolikor je bilo v mojih močeh,« je povedal in v nadaljevanju odgovora dodal: »Že pred plebiscitom so me prosili, da bi javno nastopil. Ob napadu na Slovenijo sem posredoval na raznih mestih, posebej tam, kjer sem imel osebne zveze, v Vatikanu, pri raznih škofovskih konferencah in univerzah. Zaradi osebnih poznanstev je bilo mogoče marsikaj doseči.«[13] Po besedah nadškofa Šuštarja je Cerkev tedaj imela »neke vrste operativni štab«, iz katerega so, tako nadškof, »pošiljali fakse, telegrame, in pisma na vse strani. Vesel sem, da je uspelo, da se je vojna končala in da je mednarodna javnost priznala Slovenijo.«[14] ~

10. Janša, J. Nadškof Šuštar pomembno prispeval k samostojni Sloveniji, Slovenska tiskovna agencija. Dostopno na: http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1172235&q=JAN%C5%A1+O+%C5%A1U%C5%A1TAR

11. Drnovšek, J. Prispevek nadškofa dr. Šuštarja je v slovenski zgodovini zelo pomemben. Dostopno na: http://www2.gov.si/up-rs/2002–2007/jd.nsf/dokumentiweb/4BDAB6A85F696F04C1257165004A1E64?OpenDocument

12. Drnovšek, J. Predsednikovo sožalje ob smrti upokojenega ljubljanskega nadškofa in metropolita dr. Alojzija Šuštarja. Dostopno na: http://www2.gov.si/up-rs/2002–2007/jd.nsf/dokumentiweb/08216C5CEFD017D6C125730900591204?OpenDocument

13. Guzej-Sabadin, C. »Brez strpnosti sožitje ni mogoče« – Pogovor z ljubljanskim nadškofom in metropolitom dr. Alojzijem Šuštarjem, *Primorske novice*, 22. 12. 1995, str. 20.

14. Prav tam.

Thomas Keneally

Schindlerjev seznam

Izšlo: maj 2016
Založila in izdala: Celjska Mohorjeva družba
Prevedel: Rudi Meden
Uredila: Alenka Veber

Pretresljiv roman o resnični zgodbi nemškega vojnega dobičkarja, tovarnarja Oskarja Schindlerja, ki je sam rešil smrti v plinski celici več Judov kot kateri koli drug posameznik v drugi svetovni vojni. Zgodba knjige z Bookerjevo nagrado, po kateri je bil posnet tudi znameniti film Stevena Spielberga, je v prevodu Rudija Medena sedaj na voljo tudi v slovenščini.
V romanu, ki postavlja nov mejnik v literaturi o holokavstu, Thomas Keneally, ki se pri tem ves čas opira na dejanska pričevanja in izpovedi tako imenovanih Schindlerjuden – šindlerjevcev, z mojstrskim peresom izrisuje blesteč portret o pogumu in premetenosti dobrega človeka, ki se sam postavi po robu strahotnemu, nepopisnemu zlu.

V kuhinji vile se je postrežnica – v resnici ji je bilo ime Helena Hirsch, menda ji je Göth pravil Lena iz čiste komoditete – ozrla kvišku in med vrati zagledala nekoga izmed gostov. Odložila je krožnik z ostanki mesa, ki ga je ravno držala v roki, in se mahoma sunkovito postavila v pozor. »*Herr*[1] …« Premerila je suknjič njegovega smokinga in napenjala možgane, kako naj ga prav imenuje. »*Herr direktor*,[2] ravno dajem na stran kosti za pse *herr kommandanta*.«[3]

»Prosim, prosim,« jo je miril *herr* Schindler. »Meni vam ni treba poročati, *fräulein*[4] Hirsch.«

Obšel je mizo. Ni bilo videti, da bi jo hotel zalesti, vendar se je kljub temu zbala njegovih nakan. Naj je Amon še tako užival, ko je mlatil po njej, jo je njeno judovsko poreklo vsakokrat rešilo pred odkritim spolnim napadom. Vendar so se našli tudi Nemci, ki glede rasnega vprašanja niso bili tako dlakocepski kakor Amon.

Prišlek pa je govoril nevsiljivo, kakor bi po domače kramljal s kom v prijetni družbi. Takšnega tona ni bila vajena niti pri esesovskih častnikih in podčastnikih, ki so se v kuhinjo prihajali pritoževat čez Amona.

»Kaj me ne poznate?« je vprašal, kakor bi spraševal nogometni ali igralski zvezdnik, čigar občutek za lastno pomembnost je ranjen, ker ga neznanec ni prepoznal. »Pišem se Schindler.«

Sklonila je glavo v pozdrav. »*Herr direktor*,« je rekla. »Saj, ime mi je znano … pa tudi tukaj ste že bili. Se že spominjam …«

1. *Nem.* gospod
2. *Nem.* gospod direktor
3. *Nem.* gospod komandant
4. *Nem.* gospodična

Objel jo je. Ni mu ušlo, kako se ji telo napelo, ko se je z ustnicami pritaknil njenega lica.

Zamrmral je: »Saj to ni tiste vrste poljub. Če že hočete vedeti, vas poljubljam zato, ker mi je hudo za vas.«

Ni si mogla kaj, da ne bi planila v jok. *Herr direktor* Schindler jo je zdaj krepko poljubil na sredo čela, tako kakor se na Poljskem na železniških postajah poljubljajo v slovo, po vzhodnoevropsko, da je glasno cmoknilo. Opazila je, da zdaj ihti tudi on. »Ta poljub vam prinašam od …« Zamahnil je z dlanjo, kakor da bi hotel pokazati na vse tiste poštene ljudi, ki so tam zunaj v temi spali na večnadstropnih pogradih ali se skrivali po gozdovih, ljudi, ki jim je ona s tem, da je za kazen prestrezala udarce *hauptsturmführerja*[5] Götha, vsaj v malem bila za nekakšen blažilec.

5. *Nem.* 'glavni jurišni vodja' major

Herr Schindler jo je izpustil, segel v stranski žep in privlekel na dan veliko ploščo čokolade. Tudi ta je po vsem videzu sodila še v čas pred vojno.

»Spravite to kam na varno,« ji je nasvetoval.

»Saj tu dobim jesti še za povrhu,« se je branila, kakor da iz ponosa noče, da bi mislil, kako strada. In res jo je hrana še najmanj skrbela. Vedela je, da iz Amonove hiše ne bo prišla živa, le da se to ne bo zgodilo zaradi preslabe in prepičle hrane.

»Če je ne boste pojedli sami, jo pa zabarantajte,« ji je naročil *herr* Schindler. »Sploh pa vam ne bi čisto nič škodilo, če bi se zredili za kak kilogram.« Stopil je korak nazaj in jo premeril s pogledom. »Icak Stern mi je povedal, kako je z vami.«

»*Herr* Schindler,« je zamomljala mladenka. Pobesila je glavo in nekaj hipov samo pridušeno ihtela, kakor da bi hotela varčevati s solzami. »*Herr* Schindler, on uživa, če me vpričo *teh* žensk pretepa. Pretepel me je takoj prvi dan, ko sem prišla sem, zato ker sem vrgla stran kosti, ki so ostale od večerje. Opolnoči je prišel v klet in me zaslišal, kje da so. Saj veste, za pse. Takrat me je premlatil prvikrat. Vprašala sem ga … kaj vem, zakaj, zdaj ga zlepa ne bi več … vprašala sem ga: 'Zakaj me pa tepete'? Pa mi je zabrusil: 'Zdaj te zato, ker si me vprašala, zakaj te tepem.'«

Odkimala je in skomignila z rameni, kakor da sama sebe ošteva, zakaj preveč otresa jezik. Več ni marala povedati; pripoved o prestanem trpinčenju, o vedno vnovičnih udarcih *hauptsturmführerjevih* pesti, ki jih je morala prenašati, ji ni in ni hotela iz ust.

Herr Schindler je sklonil glavo k njej in ji v še zaupnejšem tonu rekel: »Helena, vem, da prestajate res hude čase.«

»Nič ne de,« je odvrnila ona. »S tem sem se že sprijaznila.«

»Sprijaznili? S čim?«

»Da me bo lepega dne ustrelil.«

Schindler je zmajal z glavo, vendar se je njej zazdelo, da ji hoče upanje vliti vse prezlahka. Naenkrat jo je Schindlerjeva pojava v najboljši obleki in z negovano poltjo zbodla v nos. »Za božjo voljo, *herr direktor*, saj nisem slepa, da ne bi videla, kam to pelje. Prejšnji ponedeljek sva se z Lisiečkom na strehi mučila, da bi stolkla led s strešnikov. Na lastne oči sva videla, kako je *herr kommandant* prikorakal skozi vhodna vrata in potem po stopnicah na verando, tik pod naju. In je kar tam na

stopnicah nameril puško in ustrelil žensko, ki je šla mimo in v svežnju nekaj nosila. Skozi grlo. Žensko pač, ki je šla mimo po opravkih, razumete. Ni bilo videti, da bi bila kaj debelejša, bolj suha, kaj počasnejša ali hitrejša od vseh drugih. Pojma nimam, s čim se mu je zamerila. Bolj ko *herr kommandanta* spoznavate, bolj vam postaja jasno, da pri njem ni pravil, na katere bi se človek zanesel. Ne morete si reči: držal se bom tega in tega, pa se mi ne more zgoditi nič žalega …«

Schindler jo je prijel za dlan in jo za poudarek stisnil. »Poslušajte, draga moja *fräulein*[6] Helena Hirsch, kljub vsemu je to še vedno boljše od Majdanka ali Auschwitza. Če boste le ostali pri zdravju …«

6. *Nem.* gospodična

Ona pa: »Saj sem mislila, da mi bo v kuhinji pri komandantu to šlo bolj od rok. Ko so me iz taboriščne kuhinje premestili semkaj, so mi druga dekleta zavidala.«

Ustnice so se ji je ukrivile v pomilovalen nasmešek.

Zdaj je Schindler spregovoril glasneje. Podoben je bil človeku, ki navaja fizikalno zakonitost. »Ne bo vas ubil, ker ob vas preveč uživa, draga Helena. Uživa tako zelo, da vam niti zvezde ne pusti nositi. Noče, da bi kdo vedel, da mu je v tak užitek Judinja. Žensko je s stopnic upihnil zato, ker mu ni nič pomenila. Zanj je bila pač še ena ženska več; zaradi nje ni bil ne boljše ne slabše volje, razumete. Vas pa … Helena, vem, da to ni ničemur podobno, ampak živi ste pa le.«

7. *Nem.* 'nižji jurišni vodja'

To ji je nekoč rekel že nekdo drug. *Untersturmführer*[7] Leo John, podporočnik, komandantov namestnik. Rekel ji je: »Vas že ne bo ubil, Lena, vas si bo prihranil do zadnjega, ker ste mu s svojo dražljivostjo v preveliko zadovoljstvo.« Le da takrat, iz Johnovih ust, to ni tako delovalo. *Herr* Schindler pa jo je pravkar obsodil na bridko preživetje.

Schindler je menda sprevidel, da je na lepem vsa odrevenela. Zamomljal je nekaj, kar naj bi ji vlilo poguma. Češ, saj se še vidita. Jo bo že kako spravil od tod. Od kod? se je začudila. Ven iz te vile, je pojasnil, v mojo tova rno. Saj ste že slišali za mojo tovarno. Tovarno emajlirane posode imam.

»Saj,« je zinila, kakor bi otrok iz najrevnejše mestne četrti govoril o Rivieri. »Schindlerjeva *Emalia.* Sem slišala, ja.«

»Vi le ostanite zdravi,« je ponovil Schindler. Očitno je vedel, da bo to nekega dne odločalo o življenju in smrti. Kakor da bi se skliceval na zaupne informacije o tem, kakšne so – Himmlerjeve, Frankove, kdo ve čigave – prihodnje namere.

»Bom,« se je vdala.

Pokazala mu je hrbet, stopila h kredenci s porcelanom in jo odrinila od zidu s tolikšno silo, da je *herr* Schindler samo debelo gledal, kaj vse zmore tako shirano dekle. Iz zidu, ki ga je prej zakrivala kredenca, je izvlekla opeko. Iz vdolbine je privlekla na dan šop bankovcev, okupacijske zlote.

»V taboriščni kuhinji imam sestro,« je povedala. »Mlajšo od mene. S tem denarjem jo, prosim, odkupite, če jo bodo kdaj strpali na živinski vagon. Vi za te reči gotovo izveste dosti prej.«

»Se bom potrudil,« ji je rekel Schindler, vendar nekako zlahkoma, nič kaj podobno slovesni zaobljubi. »Koliko pa je tega?«

»Štiri tisoč zlotov.«

Vnemarno je pobasal njen prihranek za hude čase in ga stlačil v stranski žep. Pri njem je bil pač na varnejšem kot pri Amonu Göthu v zidni vdolbini za omarico za porcelan.

• • •

Tako torej začenjamo pripoved o Oskarju Schindlerju, sredi grozeče nevarnosti, v krogu mrkih, neotesanih nacistov, sredi esesovskega brezobzirnega uživaštva, z mršavim, kruto trpinčenim dekletom in z domišljijskim likom, ki se je ljudem priljubil že skoraj tako kakor lik dobrosrčne vlačuge: z likom dobrega Nemca.

Po eni strani si Oskar ne zakriva oči pred tem, kakšna je resnična podoba nacističnega režima, kakšen stekli obraz se skriva za nedolžno tančico uradniške olikanosti. Dobro ve, in to veliko prej, kakor bi si to drznila vedeti večina drugih, kaj pomeni *sonderbehandlung*.[8] Čeprav beseda sama pomeni *posebno obravnavo*, on ve, da to v resnici pomeni grmade posinjelih trupel v Bełżcu, Sobibórju, Treblinki in v mogočnem kompleksu zahodno od Krakova, ki ga Poljaki poznajo pod imenom Oświęcim Brzezinka, Zahod pa ga bo kmalu spoznal po njegovem nemškem imenu Auschwitz Birkenau.

Po drugi strani pa je Oskar posloven človek, po duši trgovec, ki vedno gleda, kje bo sklenil boljšo kupčijo, zato sistemu ne pljuva odkrito v obraz. Z njegovo pomočjo so se grmade trupel sicer nekoliko zmanjšale, vendar čeprav ne ve, kako zelo bodo po obsegu in številu zrasle šele to in naslednje leto, ne ve, da se bo teh grmad nakopičilo za celo goro, višjo od Matterhorna, pa kljub vsemu ve, da je ta gora vse bliže. Ne zna sicer napovedati, do katerih birokratskih premikov bo še prišlo med njenim formiranjem, vendar še zmeraj predpostavlja, da se povpraševanje po judovski delovni sili ne bo nehalo in se bo vedno našel prostor za delavce. Zato tudi med dobrodelnim obiskom pri Heleni Hirschevi tako vztrajno ponavlja: »Glejte, da boste ostali zdravi.« Prepričan je, tako kot se zunaj v zamračenem płaszówskem *arbeitslagerju*[9] prepričujejo nespečni Judje, ki se nemirno premetavajo po trdih pogradih, da si vendar noben režim ne more privoščiti, da bi spravil pod rušo tako neizčrpen vir zastonjske delovne sile, še najmanj zdaj, ko se plima že obrača proti njemu. Na transporte v Auschwitz vendar pošiljajo le najbolj iznemogle, take, ki že bljuvajo kri in zbolevajo za grižo. *Herr* Schindler je med sklicem k jutranjemu apelu ničkolikokrat na lastna ušesa slišal, kako so si interniranci na *appellplatzu,*[10] postrojitvenem prostoru płaszówskega delovnega taborišča, v brado momljali, kakor sicer v normalnem življenju modrujejo edinole starci: »Vsaj zdravje se me še drži.«

Tako se je tega zimskega večera *herr* Schindler ponovno dejavno vključil v reševanje človeških življenj, lahko bi rekli že takrat, čeprav je bila takrat za njim že dolga pot. Takrat je že hudo daleč zabredel; tolikokrat je že kršil rajhovsko zakonodajo, da bi ga morali za to že kdo ve kolikokrat obesiti, obglaviti ali deportirati v prepišne kolibe Auschwitza ali Größ Rosna. Vendar takrat še ni vedel, kako drago

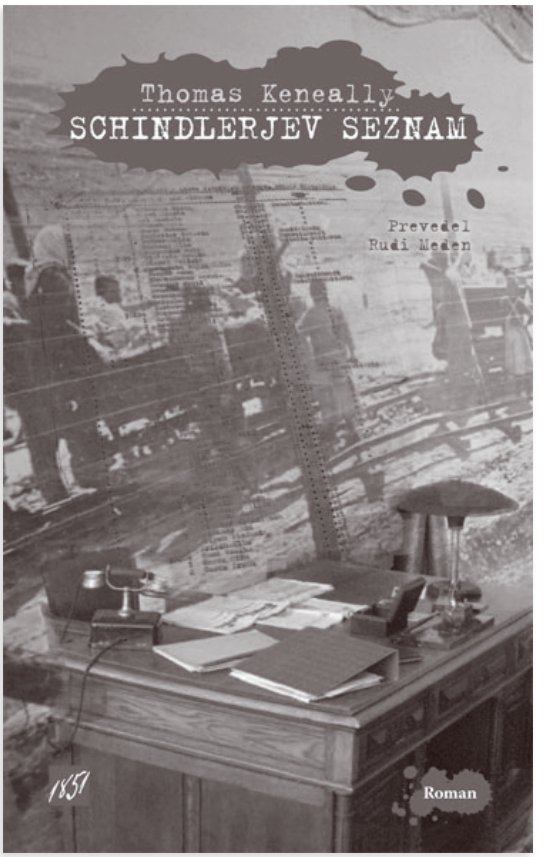
8. *Nem.* 'posebna obravnava'. Eden mnogih nacističnih evfemizmov za množične pomore (prvič so ga začeli uporabljati za poboje duševno bolnih in telesno onemoglih med 1939 in 1941.)

9. *Nem.* delovno taborišče

10. *Nem., zlasti v nemškem koncentracijskem taborišču* zborni/postrojitveni prostor

ga bo to v resnici stalo. Čeprav je do takrat za to porabil že pravcato premoženje, ni niti slutil, kakšno ceno bo še moral plačati.

Pripoved torej začenjamo z dokaj vsakdanjim izkazom dobrote, s poljubom, blagim glasom in tablico čokolade, da ne bi zgodba že takoj na začetku učinkovala premalo verjetna, da bi še lahko bila resnična. Helena Hirscheva ni namreč svojih štiri tisoč zlotov videla nikoli več – vsaj ne tako, da bi jih mogla prijeti v roko in prešteti. Pa zato Oskarjevi nenatančnosti pri denarnih zneskih še dandanes ne pripisuje prav velikega pomena. ~

Laurent Seksik

Primer Eduard Einstein

Izid: **maj 2016**
Založila in izdala: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Ludvik Jevšenak**
Uredila: Tadeja **Petrovčič Jerina**

Velika vrata so se škripaje zaprla. Od zunaj je stavba videti veličastnejša, kakor da njena streha lebdi na novembrskem nebu. V glavi se ji je zvrtelo. Ustrašila se je, da se bo onesvestila. Spomnila se je, kaj ji je za takšen primer svetoval zdravnik. Naj se osredotoči na kakšno točko v daljavi, globoko vdihne. Medicini verjame. Čeprav je danes zjutraj nekoliko izgubila zaupanje vanjo. Ali za temi zidovi res vlada znanost? Prej bi rekla, da je sinovo dušo obsedel hudič.

Bolničar, ki jo je spremljal proti izhodu, jo je pazljivo poslušal. Spet je opisala dogodke, ki so jo pripeljali sem. Nobene podrobnosti ni opustila. Vse se ji je zdelo pomembno in koristno. Bolničar ji je prijazno prigovarjal. »Nič naj vam ne bo žal, gospa Einstein! Prav ste storili, da ste prišli sem. V dobro naših bližnjih moramo včasih ukrepati proti njihovi volji. Pa še to: Ohranite upanje! Smo leta 1930. Znanost zelo napreduje. Pa kaj bi vam to pravil. Ne vznemirjajte se, pazili bomo nanj. Na svidenje, gospa Einstein!«

Ko so se vrata zapirala, je podstavila nogo. Mož jo je grdo pogledal. S suhim glasom je zahteval, naj stvari dodatno ne otežuje. Ubogala je.

Zdaj stoji sama pred stavbo. Morala bi se odločiti, da odide. Dovolj je slišala in preveč videla. Vendar ne more narediti koraka. Gleda okrog sebe, da bi opazila še koga, še kakšno žensko, ki nestrpno čaka, da bi izvedela, kako gre sinu, kdaj bi ga lahko obiskala. A pred stavbo ne čaka nihče. Najbrž ni prava ura.

Doslej ni jokala. Ni se vdala žalosti. Le strah ji je prevzel misli, neizmerna groza, strah matere. Potem je obup premagal strah. Čisto tiho ihti. Ure, ki jih je preživela, so zatrle solze. Pred seboj vidi smrtno blede in od trpljenja iznakažene obraze. Sliši krike upora in strahu. Usoda je spregovorila. Njena notranja trdnost je izginila. Življenje jo je zasovražilo in ji ugrabilo, kar je imela najraje.

Potem se zave, da mora zdravnika spomniti še na nekaj pomembnih stvari. Pritisne na zvonec. Zakaj ni na to pomislila prej? Eduard potrebuje dvanajst ur spanca. Ne glede na okoliščine. To mora zdravnik vedeti. To je zanj življenjskega pomena. Doma mu je pripravljala zeliščni čaj, ga spodbujala z izbranimi besedami. Ponoči je bdela nad njim, tukaj so ji zdravniki prepovedali spati pri njem. Zadostovala bi že blazina, četudi na tleh. Ta otrok potrebuje mamo. Njegov brat, Hans Albert, je drugačnega značaja, je samostojen in močan. Eduard pa je tako občutljiv. Ostal je

otrok, s katerim se je sprehajala ob reki Limmat. Pozibavanje otroškega vozička ga je uspevalo. Blaženo se je smehljal. V obraz se sploh ni spremenil, razen tistega vtisa odtujenosti, ki se odslej pojavlja v kotičkih njegovih ustnic. S svojimi velikimi, jasnimi očmi vedno zre v prazno.

Zadovoljila bi se z navadno odejo na tleh, samo da bi Eduard čutil njeno prisotnost. Vsaka malenkost ga podre. Že najmanjšo pripombo občuti kot napad. Samo ona mu lahko pomaga iz obupa in ga reši trpljenja. O njem ji ni nič skritega. Žal pa zadnje tedne ne more več obvladovati njegovih izbruhov jeze.

Nekdo jo je slišal. Vrata se odpro. Pred njo se ustopi moški v modri, nekoliko pomečkani srajci.

»Doktor Minkelnu bi rada sporočila nekaj pomembnega.«

»Doktor je na viziti.«

»Pred nekaj trenutki sem govorila z njim.«

»Pa menda ne mislite, da se sprehaja po Burghölzlijevih vrtovih? Rekel sem, da je na viziti!«

»Bi mu mogli prenesti neko sporočilo? Gre za mojega sina, Eduarda Einsteina, soba 109 …«

»Vem.«

»Vi … veste?«

»Einsteinov sin je pri nas. Novica se je že raznesla po Zürichu. Ljudje imajo strupene jezike.«

»Moj sin ni naredil nič slabega.«

»Ljudje povsod vidijo zlo.«

»Eduard trpi. To je vse!«

»Dandanes imajo nekatere vrste trpljenja slab prizvok.«

»Kaj hočete reči s tem?«

»Imeli boste dovolj časa, da boste razumeli. Povejte mi zdaj, kaj morate tako pomembnega povedati doktorju Minkelnu.«

Razloži, kako mora Eduard spati dvanajst ur in poudari, da je to pomembno. Moški posluša, prikima, obljubi, da bo povedal, ponudi roko, pozdravi in zapre vrata.

Opazuje strehe Züricha pred seboj, jezero v ozadju, zasnežene vrhove gora v daljavi. Ta pogled jo je navadno očaral. Danes pa je nebo sivo, napoveduje nevihto. Mesto pokriva meglen prt. Cerkev poleg hiše zabada zvonik v meglo. Domače okolje se ji zdi tuje.

Trda je od mraza. Ne čuti več prstov. Odide po cesti, ki se spušča v mesto. Tla so pokrita s tanko plastjo snega. Na vsakem koraku ji skoraj spodrsne. Pogreša rešilni avto, ki jo je pripeljal semkaj. Na vsakem koraku si prisega, da se ne bo obrnila. Pogled ji zatava po neštetih oknih Burghölzlija. Zdi se, da stavba zavzema ves hrib, vse obzorje. Kraj naj bi nudil zatočišče dušam v stiski. Spominja se osamljenih krikov, groznega, neustavljivega smejanja. Predstavlja si svojega sina med shujšanimi postavami, ki so nepremične, ali pa se pozibavajo na mestu. Ti ljudje so popolnoma

pozabili na sladkosti življenja. Nič več jih ne gane, niti ukazi niti udarci. Obraz jim odseva neko divje zaničevanje. A vse to sovraštvo ni nič v primerjavi s strahovi, ki jim trpinčijo srca, kakor scefran papir.

Raje bi sama bila na Eduardovem mestu, ona jetnica, on pa svoboden človek. Tekel bi, da bi mu zmanjkovalo sape. Na cesti čisto spodaj ne bi več pomislil na bolečino, ki jo je zadal mami. V daljavi bi opazil jezero in si zaželel, da bi postopal ob njegovi obali. Pomislil bi na mamo in se razžalostil. Neka deklica bi se mu nasmehnila, pa bi pozabil na svojo bolečino. Srečal bi prijatelja, ki bi mu predlagal izlet z jadrnico. Jadral bi, prepustil bi se vetru.

Usoda je odločila drugače. Ona mora biti svobodna, Eduard pa je zaprt.

• • •

Tako sem slaven kot moj oče. E v njegovi enačbi je E od Eduard.

Eduard = mc^2.

Naj vam povem, kaj vidim v teh risbah? S čim me navdihujejo te sence, narisane s črtnim tušem? Lahko bi vam lagal in rekel: ta plošča je obraz moje jezne mame, v tejle pa me napada veliki maček. A laž sovražim. Ponavljam, da je psihologija moje najljubše področje. Vaši Rorschachovi testi zame niso skrivnost. Poznam vaše zvijače. Mirno bi se lahko naredil norega ali pa obratno. Ali veste, da se je moj oče srečal s tem Rorschachom v klopeh züriške fakultete? Jaz pa bi rad srečal doktor Bleulerja, nekdanjega slavnega vodjo vašega Burghölzlija. Gospod profesor Bleuler se hvali, da je odkril shizofrenijo. Veliko bi ga lahko naučil.

Ne da bi vam vsiljeval, toda ali nama ne bi bilo lepše pri meni na Huttenstrasse 62, tretje nadstropje desno? Popila bi skodelico kavice na terasi. Seveda, če kaktusi, ki jih je posadila mama, niso prerasli prostora. Vseeno je čudna ta strast za kaktuse. Psst, tiho, sliši vse, kar govorim. Potem me pa kaznuje tako, da me pošlje v sobo.

S svojega okna vidim, kako Limmat niza svoje meandre v večernem rdečilu. Kadar sem zelo napet in živčen, me to pomirja. Strahotno trpim, zato mi študij medicine tudi povzroča toliko težav. Schopenhauer je napisal: »Človek lahko ima, kar hoče, ne more pa hoteti, kaj hoče.«

Je normalno, da me ljudje že nekaj časa nesramno opazujejo? Na cesti me zasledujejo. Do mene se vedejo, kakor da me za kaj sumijo. Prejšnji teden sem se kot vsak četrtek spustil na sprehod k jezeru. Pekovka zija pred vrati. Vpraša me, če mi je dobro. Odgovorim, da odlično. Pridruži se ji njen mož Hans, zdravorazumski človek, ki peče odličen kruh – pozdravite ga v mojem imenu. Ženo vpraša, ali ne bi bilo dobro poklicati zdravnika? Rečem, da ni treba, saj je gospa Frankel videti popolnoma v redu. Odidem, da ne bi koga vznejevoljil. Prečkam cesto. Ko sem prišel na breg Limmata, sem se naslonil na ograjo. Po vodi se mi približa par labodov. Samička me nepremično gleda s svojimi velikimi črnimi očmi. Ker sem po naravi plašen, povesim pogled. Vidim, da na vodo padajo velike kaplje krvi. Dvignem roko do čela. Dlan pordeči. S kazalcem grem preko obrvi. Opazim odprto rano. Vse mi postane jasno. Ra-

zumem pekovo vprašanje in raziskovalni pogled labodove samice. Ne razumem pa, kako sem se lahko ranil. Mama že nekaj časa skriva kuhinjske nože; saj vam pravim, da izgublja glavo. Nenadoma mi postane slabo, onesvestim se. Zbudim se na divanu v salonu, ob njem stoji mama, na čelu imam obkladek.

Vam je všeč moja zgodba? Takšne z živalmi imam vedno najraje. Razen uganke s kokošjo in z jajcem. Kaj je bilo prej? To ve moj oče. Zakoni vesolja zanj niso nobena skrivnost. Ukvarja se z osnovami. Jaz si prizadevam enako.

Naj spet govorim o moji mami? Z veseljem! Ljudje se navadno zanimajo samo za mojega očeta, kako je odkril relativnost, blablabla. Saj poznate to lajno, ali si jo vsaj predstavljate. Vsakdo si kaj misli o Einsteinu. Človek, kot je on, se pojavi enkrat na sto let, takšni, kot sem jaz, pa polnijo vaše čakalnice.

Brez mojega očeta jaz ne obstajam. Ste kdaj slišali zame, preden sem pristal tukaj? Ne, nisem obstajal. Kaj sem naredil, da ne bi obstajal? Nič. Nič nisem mogel narediti. Na tem svetu ni prostora za še enega Einsteina. Trpim za motnjo kulta osebnosti.

Zakaj sem tako sovražen do svojega očeta? Ne veste? Mislil sem, da je to javna skrivnost. Moj oče nas je avgusta leta 1914 zapustil: mojo mamo, mojega brata in mene; na berlinski železniški postaji. Potem se je začela vojna.

Ah, da, govorite o moji mami … Kadar ima kdo tako velike intelektualne sposobnosti, ga ne smete soditi po videzu. *Kuća ne leži na zemlji, nego na ženi.* Ko pomislim na mamo, se spomnim srbščine. »Hiša ne stoji na zemlji, ampak na ženi,« pravi pregovor. Bistveno izhaja iz moje mame. Po duši sem Slovan, ponosen na svoj rod in njegovo izročilo. Srbi se ne bodo nikoli predali. Turki jih niso obvladali, leta 1914 smo ubili nadvojvodo; pripravljeni smo sprožiti veliko vojn, da si ohranimo čast. Moja mama je bila edina deklica iz svojega letnika, ki so jo sprejeli na Politehnično šolo v Zürichu. Pomislite, kako so bili sorodniki nanjo ponosni! Predstavljajte si, kakšno praznovanje je priredil moj ded Miloš v vasi Kać. Poglejte ta življenjepis, legenda! Mala Mileva Marić zapusti podeželje in odide na Kraljevo šolo v Zagreb. Žal ji je avstro-ogrsko cesarstvo zaprlo vrata univerze v Pragi. Potem pa mala šepavka odide čez mejo. Novembra leta 1894 je pred stavbo Visoke sestrske šole, stara je sedemnajst let, nosi ortopedske čevlje in se drži očeta za roko. Že čez dve leti jo sprejmejo na eno najprestižnejših univerz v Evropi, na Politehnično šolo v Zürichu! Edino dekle na oddelku za fiziko in matematiko! Žal Mileva podleže privlačnosti mojega očeta. Če se podobna tragedija ne bi dogodila Marie Curie, bi ne poznali žarkov X.

Mileva Marić je žrtvovala svoje sanje o lastni slavi skrbi za malega Eduarda, opustila je študij, delo in ambicije. Da je meni menjavala plenice. Takšen je pravi genij. To je bitje, katerega fotografije bi morale biti na časopisnih naslovnicah po vsem svetu. Dobra dela niso nikoli nagrajena. Gospa Marić – svetnica; celovita osebnost, kljub telesni prizadetosti. V vsakem hudem je tudi kaj dobrega, čeprav še vedno ne razumem, zakaj sem tukaj. Nekoč se bo z mojim primerom ukvarjal moj oče. Čemu tolikšen razum, če ne služi ljudem? Ali se tisti, ki je odkril velike skrivnosti vesolja, ne more posvetiti desni polovici mojih možganov? ~

Wunibald Müller

Za vse življenje?

Izid: **maj 2016**
Založila in izdala: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Alenka Novak**
Uredil: **Ivan Mohar**

[Odlomek iz poglavja z naslovom Midva]

Če hočemo živeti v trajnih, zavezujočih, dolgih, morda celo vse življenje trajajočih odnosih in vezeh, je vredno upoštevati nasvet, naj vedno znova usmerjamo pogled vase, da bi odkrili, kaj lahko naredimo, kaj moramo pri sebi spremeniti ali v čem se moramo spremeniti, da bi se odnos nadaljeval ne le navzven, temveč bi trajal smiselno in izpolnjujoče. Pri tem moram pogledati zlasti, kako resno jemljem odnos in vez, v katero sem se spustil. Kako je z mojo zavezo? Ali se lahko drugi zanese(jo) name? Ali verjamem v naju? V to, da lahko ostaneva skupaj? Ali si prizadevam za to, čeprav je včasih težavno? Iz tega lahko izhaja nova moč, ki priteka vame in skozme lahko postane plodovita, tako da bo v najinem odnosu mogoče občutiti novo življenje in živost.

Če naj bi odnos trajal, je pomembno tudi, da v njem in prek njega izkušamo intimnost. Jean Vanier, utemeljitelj skupnosti Barka (Arche), ustanove za pomoč duševno prizadetim, suhoparno ugotavlja: »Človek preprosto potrebuje družino: dom, kjer lahko živi.« Da bi lahko živeli zdravo in imeli do življenja pozitiven odnos, je nujna vključenost v mrežo odnosov. Morajo biti ljudje, ki so zame nekaj takega kot družina, h katerim spadam in kateri spadajo k meni. Pri njih sem preprosto tak, kot sem, jaz sam, počutim se sprejetega in cenjenega, ne da bi moral za to kaj narediti. Tu lahko govorim o tem, kar me vznemirja, potešim svojo potrebo po sprejetosti in bližini. To so ljudje, pri katerih mi je vedno znova toplo pri srcu, ko sem pri njih ali ko pomislim nanje.

Spominjam se bivšega redovniškega brata, ki se je medtem poročil in ima dva otroka. Dejal je: »Ko se večeri in vem, da bom kmalu pri svoji družini, mi je toplo pri srcu, tega se veselim. Če bi takrat, ko sem še živel v samostanu, ob misli o prihodu domov občutil podobno, bi verjetno ostal v samostanu.«

Končno gre za to, da poskrbimo, da se lahko naša ljubezen pretaka, tista ljubezen, ki, kot piše v Prvem pismu Korinčanom, vse prenaša, vse veruje, vse upa, vse prestane. Tista ljubezen, ki me usposablja za to, da opustim vse pomisleke in se drugemu preprosto posvetim, predam.

»Če se ljudje razvijajo naprej, se spreminjajo tudi njihovi interesi. Če bi bili skupni interesi pogoj za srečno skupno življenje, bi bila zakonska zveza ovira, da se kot individuum ne bi mogli nadalje razvijati,« piše Markus Collalti (2015, 45). Vendar drži nasprotno. Odločilen je, tako pravita Marilyn in Irvin D. Yalom, temeljni, obojestranski interes za drugega, znotraj katerega je ob ustrezni empatiji veliko prostora za posameznikov osebni razvoj. Če je to navzoče v naših tesnih odnosih, lahko nastane veliko notranjih ali zunanjih sprememb, ne da bi te negativno vplivale na ljubezen.

[Odlomek iz poglavja z naslovom Krize kot priložnosti]

Kriza kot klic, naj natančneje pogledamo svoje življenje

Če ne bi bilo razgibanosti in lesketanja duše,
bi se človek v svoji največji strasti, inerciji, ustavil.

C. G. Jung

Kriza nas prisili, da se ustavimo

Če hočemo biti zvesti tesnim odnosom, v katere smo se spustili z vizijo, da bodo trajali vse življenje, moramo torej pričakovati krize in se vanje poglobiti. Védenje, da lahko prinašajo priložnost, ki na koncu pripomore k obogatitvi naših odnosov ali pripelje do nujnega razčiščevanja, ki nam omogoča, da se še globlje povežemo s svojim bistvom, v najboljšem primeru spodbudi celo pripravljenost za poglobitev v krizo. Še več lahko izvemo o svojih pričakovanjih glede življenjskih odločitev, da bi jih lahko dosledneje uresničevali.

Pogoj za to je, da smo fleksibilni, da bi lahko nekdanje odločitve dinamično nadaljevali, ustrezno vsakokratnim notranjim in zunanjim razmeram. Kajti: »Le kdor se spreminja, ostane zvest sebi.« Tedaj ostanemo gibljivi, pripravljeni smo naučiti se česa novega, ne preti nam nevarnost, da bomo otopeli. Vzdrževanje te napetosti zahteva seveda pošteno porcijo poguma. Toda hočeš nočeš velja: Naše življenjske odločitve se spreminjajo, čemur ne moremo uiti, dokler jih jemljemo resno in želimo, da so vsak dan izpolnjene z življenjem in pomenom. Statično in ozko mišljenje nas tu ne vodi naprej, temveč blokira in zmanjšuje naše razvojne možnosti. Če pa sledimo spremembi, se bo zgodilo, da bomo zapadli v krize in potem včasih doživeli tudi neuspeh.

Krize nas prisilijo, da se ustavimo, piše Verena Kast (2008). V takšnih trenutkih sploh ne moremo preprosto nadaljevati kot pred tem. Verena Kast to razlaga s prispodobo cevi, v kateri se znajdemo in iz katere ne vidimo izhoda. Že sama predstava nas lahko navda s paničnim strahom. Vendar natanko tako čutimo, če smo v veliki krizi. To je izredno močan občutek, da se vse v našem življenju vrti le še okrog te krize, da smo izgubili pogled za to, kar se sicer dogaja okrog nas, in za

dobro, ki nam je ob vsem, kar trenutno doživljamo kot hudo, vendarle ostalo. Pri tem mislim na mater, ki izve, da je njen otrok neozdravljivo bolan. Vse v njej je prekrito s tem. Tedaj razumljivo ni prostora za druge misli, druge osebe. Nenadoma se vse življenje zamaje.

Krize so lahko, tako nadaljuje Verena Kast, trenutki, ko je treba nujno ukrepati, ko se, podobno kot pri rojstvu, nekaj zaostri. Za nekaj se moramo odločiti, da bi se osvobodili pritiska. Sam sem zašel v veliko krizo, ko mi je začelo postajati čedalje bolj jasno, da nočem postati duhovnik, čeprav sem skupaj z drugimi ljudmi iz svojega okolja dolgo časa mislil, da je to moja pot. Šele ko sem se dokopal do tega, da jo moram prekiniti, sem se spet počutil bolje. Kriza me je prisilila, da sem se ustavil, da sem obstal na poti, da bi lahko navsezadnje ubral drugo smer, ki se je pokazala, tako lahko trdim danes, kot pravilna, kot moja pot.

Krize kot potencial moči?

Krize nas lahko raztrgajo, tako da se počutimo preprosto izčrpani. Lahko pa se izkažejo kot potencial moči in nekaj priženejo do kraja, spodbudijo proces izčiščevanja, na koncu katerega se jasneje pokaže, kdo smo in kaj hočemo. Lahko nam približajo osebno resnico. Ne da bi krize idealizirali, lahko pripomorejo k temu, da ohranimo budnost, da ne zaspimo, kar se nam lahko zgodi, če si življenje uredimo preveč udobno. Kajti, kot pravi Hermann Hesse:

Ob slednjem klicu novega življenja
srce naj bo nared za nov utrip,
zato pogumno in brez žalovanja
naj drugih, novih se vezi oklene.

Ko čutiš, da si kje zares doma,
zaupna blizkóst hitro te otopí,
le kogar zvabijo poti sveta,
rutini, ki hromi, morda ubeži.

(Prevedel Štefan Vevar)

Rešitev krize v odnosu ni v tem, da ga ohranimo za vsako ceno, pač pa je pomembno dognati, ali je mogoče v prihodnosti skupaj hoditi po poti, ki je neločljivo povezana z večjo živostjo, in ki nas približa lastni resnici, ali je bolje oditi po ločenih poteh, da bi dosegli to živost.

Krize lahko pomenijo konec, lahko pripeljejo v dokončni neuspeh, ki nas stiska in hromi. Torej ni samoumevno, da vsaka kriza postane priložnost. Krize so nekaj zelo resnega. Lahko pa tudi pripeljejo do tega, da še bolj udejanjimo sebe, lahko nas pripeljejo v naše globine, nas povežejo z našim življenjskim prostorom, nas naredijo ponižnejše. Potem se iz neuspeha porodi moč, ki preobrazi naše življenje.

Moč, ki nas popelje naprej, ki nas spodbuja, da se upamo lotiti in preizkusiti kaj novega, tudi zato, da bi se tako bolj uskladili s seboj. »In zato so krize lahko napete zgodbe« (Kast 2008).

Duša kot povzročiteljica kriz

Včasih mora duša pomagati, da se prebudimo, ustavimo in razmislimo o tem, kam gremo in ali gremo morda v napačno smer. Zato nas pripelje v krizo. C. G. Jung to delovanje duše opiše zelo prepričljivo: »Poduhovljeno življenje je živo bitje. Duša je življenje v človeku, ki živi iz samega sebe in povzroča življenje. Zato je Bog Adamu vdahnil živega duha, da bi živel. Duša z zvijačo in igrivo prevaro zapelje lenobnost brezvoljne snovi v življenje. Prepriča o neverjetnih stvareh, da bi polno živeli življenje. Polna je zank in pasti, da bi človek padel, dosegel zemljo, se tam zapletel in obvisel, da bi polno živel življenje, kot se že Eva v raju ni mogla upreti, da ne bi prepričala Adama o dobroti prepovedanega jabolka. Če ne bi bilo razgibanosti in lesketanja duše, bi se človek v največji strasti in lenobnosti ustavil« (navaja Jacobi 1971, 49).

Kako pogosto sem že srečal ljudi, ki jim je duša 'podstavila nogo', da so padli in se končno zbudili. Včasih, tako se zdi, duši ne preostane nič drugega, kot da nas zapelje v krizo, ker njenih prejšnjih manj dramatičnih opozoril na naše stanje nismo opazili. Nekdo na primer poneverja denar, čeprav gotovo lahko pričakuje, da ga bodo odkrili. Nekdo drug se spusti v ljubezensko razmerje in se obnaša tako nespretno, da je skoraj nemogoče, da zakonec tega ne bi ugotovil.

Zdaj – končno – so se nam odprle oči. Ne vemo več, kako naprej, nimamo več zamisli. Okoliščine nas prisilijo, da se ustavimo in pogledamo, kaj prav zdaj dejansko poteka, kaj vse to pomeni. V takšnih trenutkih je pomembno, da krizo, v katero smo zašli zaradi svojega ravnanja, razumemo tudi v njenem globljem pomenu. Ali je mogoče, da nas je duša pripeljala v ta položaj zato, ker smo se čedalje bolj oddaljevali od tega, kar nam dovoli biti v skladu s seboj? Ali nas kriza kliče, naj se znova povežemo s tem, kar nam je pravzaprav namenjeno in to potem čim bolj izražamo v svojem življenju in početju?

Kriza je lahko v takšnih primerih spodbuda za že zdavnaj potrebno spremembo. Dokler je bilo le mogoče, smo se skušali temu izogniti, raje smo vztrajali v nejasnih, navsezadnje nezadovoljivih razmerah, v 'coni udobja', ki nas je domnevno obvarovala pred dušnimi bolečinami, katerih smo se bali, misleč, da jih bomo utrpeli, če bomo opustili staro in se spustili v novo. Domišljali smo si, da 'cona udobja' – čeprav se ob podrobnem pogledu dejansko ne izkaže kot takšna – našemu življenju daje varnost, »v resnici pa ga utesnjuje« (Stutz in Michels 2012, 27). Mathias Jung to zelo nazorno opiše z naslednjo zgodbo: »Neki moški sedi v potniškem vlaku, ki se ustavlja na postajah. Pri vsaki postaji iztegne glavo k oknu, prebere ime kraja in zastoka. Po nekaj postajah ga sopotnik zaskrbljeno vpraša: 'Vas kaj boli? Kaj se dogaja?' Tedaj moški odgovori: 'Pravzaprav bi moral izstopiti. Nenehno se vozim v napačno smer. Ampak tu notri je tako prijetno toplo!'« (Jung 2004, 107).

Obstaja duševna bolečina, ki jo moramo vzdržati, ki je cena za to, da se v našem procesu rasti ne skrčimo. Da bi živeli življenje, ki nas izpolnjuje, si moramo vedno znova upati ven iz 'cone udobja', moramo se spoprijeti s krizami v svojih odnosih, zdržati preizkušnje, ki so lahko s tem povezane – izkušnje potrtosti, tesnobe, obupa in brezupa. Dokler ne prestanemo teh bolečin, tvegamo, da bomo opustili svoje najdragocenejše sanje in upanje (prim. Stutz in Michels 2012, 37). Tedaj za nas velja to, kar je zapisal učitelj, zdravnik in pisatelj Oliver Wendell Holmes: »Kako škoda je ljudi, ki nikdar ne pojejo in svojo pesem odnesejo v grob« (Stutz in Michels 2012, 38).

Če tako gledamo na krize, jih lahko razumemo kot klic, naj natančneje pogledamo na svoje življenje in eventualno naredimo popravke, da bi potem dejansko živeli lastno življenje in izčrpali možnosti, ki so nam načeloma dane. Namen kriz je, tako pravi psihoterapevt Irvin D. Yalom, zbuditi v nas neko pozitivno, konstruktivno moč, ki nas pripelje nazaj k samim sebi. Neko moč, ki jo zadržujemo, dokler se v 'coni udobja' počutimo vse preveč domače.

O svobodi gibanja Svetega Duha

Če hočemo, da bodo naši odnosi trajali, moramo biti pripravljeni spustiti se v pustolovščino življenja – in to do njegovega konca. Tedaj se odpravimo na pot, ki praviloma ne poteka naravnost. Kompromisov, na katere moramo na poti včasih pristati, ne bi smeli vnaprej razvrednotiti. Nihče, ki se je odločil za radikalno rešitev, recimo da bo odnos dokončno opustil, ne bi smel biti vzvišen nad tistimi, ki se niso dokopali do tega, kajti zavedati se je treba, da se vsakomur lahko zgodi to, kar se je zgodilo nekomu drugemu. V večini primerov ne obstajajo le preproste rešitve. Tedaj je pomembno, da v danih okoliščinah naredimo najboljše. Za to potrebujemo sposobnost prilagajanja, ustvarjalnost in vztrajnost ter včasih tudi slovo od idealov, prepričanj, upanj.

Dinamičen odnos do življenjskih odločitev zagotavlja, da bomo ohranili manevrski prostor, v katerem lahko ostanemo gibljivi, da bi lahko tudi nekoč sprejete odločitve prilagodili notranjim in zunanjim razmeram, se jih držali ali jih vzdržali. Tista moč, ki jo, če se izrazim duhovno, pripisujemo Svetemu Duhu, potrebuje svobodo gibanja, da se lahko pretaka. Včasih nas celo pošteno vrtinči, da bi nas pripeljala do tega, kar je naše poslanstvo. Kdor misli, da je enkrat za vselej 'opravil', da tej moči malo možnosti za vpliv na njegove življenjske odločitve in njihovo živost.

To velja tudi za naše odnose. »Radi sedimo v kontrolnem stolpu, kjer imamo pregled nad svojim življenjem, svojimi čustvi, svojim delom, svojimi odnosi. Kdor pa hoče druge nadzorovati z vzvišenega odmika, se zapre pred živim odnosom. Potreba po tem, da bi bili glede druge osebe nenehno prepričani, spodkopava prijateljstvo,« je zapisal Andreas Knapp (2015, 19). Nadalje meni: »Prijateljstvo in partnerstvo lahko uspeta le, če drugih ne nadziramo, temveč zaupljivo dopustimo in cenimo to, kar se zgodi nenadoma in spontano. Seveda tudi takšni odnosi zaidejo v krize, ker 'vstopi v igro' tudi kaj novega. Čustva imajo svojo lastno dinamiko,

ki je ne moremo vnaprej dokončno načrtovati. Toda kdor zaupa moči živosti, bo deležen prijateljstev, ki ohranijo vznemirljivost, ki so polna presenečenj, lepa in spodbudna.«

Kdor pa drugi osebi nekaj zaupa in ji podari prostor, v katerem se bo lahko razvijala, ta bo, nadaljuje Andreas Knapp, »doživel čudeže. Kajti lahko se razvijejo darovi in sposobnosti, o katerih prej nismo ničesar slutili. Svoboda, ki si jo vzajemno podarjamo, je ustvarjalna sila, ki omogoča rast novega. Celo tam, kjer razbijanje togih vzorcev boli in smo morda celo česa krivi, se lahko z odpuščanjem prijateljstvo obnovi. V takšnih zaupnih odnosih ostane ljubezen sveža in živa.«

Tedaj ima Sveti Duh možnost, da deluje. Kajti milost se razvije v vzdržljivosti, v skrbi za živost odnosa in ne v stanju, ko smo z nečim opravili. To velja tudi za naše življenjske odločitve, za katere so odločilni dinamika, prilagodljivost in pripravljenost za spremembe in preobrazbe. Tako odločitve ne le 'preživijo', temveč dejansko živijo in nas, ki smo jih sprejeli, ohranjajo žive. Ta moč – Sveti Duh – ne odneha tako hitro. Včasih, ko propadejo vsi drugi poskusi, da bi nas opozoril na napake, mu ne preostane nič drugega, kot da nam 'podstavi nogo', tako da se spotaknemo, pademo na nos in tako naša togost končno popusti. Potem so dani vsi pogoji, da lahko gremo v življenju naprej, da spet oživimo, da naše življenjske odločitve spet dobijo pomen, da lahko vdahnemo življenje.

Podpora v kriznih časih

V kriznih časih je pomembno, da izkusimo podporo drugih ljudi. Lahko nam pomagajo, da vzdržimo in prestanemo težavno obdobje. Pogovori s profesionalnimi pomočniki na primer pripomorejo, da spoznamo, kakšno je ozadje tega težavnega obdobja, kaj moramo zdaj narediti ali, izraženo v verskem jeziku, kaj je zdaj Božja volja. »Človek je preklet, če ji ne sledi. Uniči lastno življenje, svoje zdravje. Del svoje duše je prodal ali izgubil,« pravi C. G. Jung (1994, 199).

Da bi odkrili Božjo voljo, to, kar mi želi sporočiti tisto globlje v meni, moja duša, je dobro iti navznoter. »Ljubljenim ljudem priporočam, naj se sprostijo, umirijo, da bi začutili, kako Bog deluje v njih in v vsemirju,« piše Robert Lax (2006, 17), prijatelj Thomasa Mertona. Po Hermannu Hesseju se človek v globokem spanju spusti v svojo notranjost. V življenjskih obdobjih, ko ne vemo več, kako naprej, smo lahko posebej odprti za sporočila naše duše, ki nam jih posreduje prek sanj. To je tudi način, kako se povežemo s temnimi, neosvetljenimi platmi v sebi.

K temu, naj se v kriznih časih posvetimo temí, da bi tam spoznali, kaj moramo narediti, nas spodbuja tudi Jungova učenka Marie-Louise von Franz. Tam skrita usmerjenost k cilju je, tako pravi, največkrat tako nenavadna in vedno znova tako edinstvena, da je pravzaprav le s sanjami in nezavednimi fantazijami mogoče spoznati, kam se ustvarjalni tok življenja želi pretakati.

Nadalje je pomembno, da v takšnih obdobjih občutim, da me drugi podpirajo. Če začasno ali tudi dokončno zapustim pot, po kateri sem hodil do zdaj, je pomembno, da se mi drugi prehitro ne odrečejo. V skupnosti mi lahko tisti, ki so

se znašli v primerljivi situaciji, povedo, kako so ravnali. Kot zunanji opazovalci bi morali sprejeti in dojeti, da je oseba, ki je v krizi, v prehodnem času, da preizkuša nove poti, da bi jasneje spoznala, kako je mogoče nadaljevati tako, da bi bila v skladu s sabo.

Tu je zaželeno dobro ravnovesje med solidarnostjo in sprejemljivostjo. To pomeni, drugemu pojasniti, kako pomemben je, kako zelo bi obžalovali, če bi končal odnos, zapustil skupnost, po drugi strani pa v njem vzbuditi védenje, da je prav posloviti se, če se izkaže, da ne gre več ali da ubrana pot zanj morda celo nikoli ni bila prava. Prizadeti bi morali občutiti, da se naklonjenost in podpora, ki smo ju izkazovali doslej, z njihovo odločitvijo ne končata. To ne izključuje našega razočaranja in žalosti ter dejstva, da se morda celo jezimo ali njihovega ravnanja ne razumemo, vendar ne zmanjša načelnega pozitivnega odnosa do njih kot oseb.

Nekdanji opat v Münsterschwarzachu, Fidelis Ruppert, je pred nekaj leti dal zgled, ko je vse bivše sobrate iz opatije skupaj z njihovimi družinskimi člani povabil v samostan. To je bilo zelo čustveno srečanje, na katerem je preteklo veliko solz, zgodila pa se je tudi sprava in bila izražena hvaležnost. Včasih je takšno priznanje mogoče tudi pri ljudeh, ki so dolga leta živeli skupaj in katerih skupna pot se je končala. Kljub vsej bolečini, jezi in razočaranju jim vsaj čez nekaj časa uspe skupaj z vso hvaležnostjo pogledati na to, kar je bilo dobro in kar je še vedno in bo vedno del njihovega življenja. ~

Miran Suša

Dvorišče indumbe

Izid: okt**ober 2016**
Založila in izdala: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Alenka Veber**

Edina stalnica v avtorjevem življenju, kot je sam zapisal, je razdvojenost. Veliko popotniške kilometrine se je nabralo in veliko iskanja v različnih smereh, a tista temeljna razdvojenost je ostala, dokler je ni sprejel za svojo in je postala, kot pravi, njegov poklic, poslanstvo.

Knjiga je splet študija antropologije in osebnega iskanja. V njej se prepletajo osebna doživetja med bivanjem pri afriškem zdravilcu, etnografija in biografija zdravilca, vse v želji, da na čim bolj neposreden način spoznamo bistvo afriškega zdravilstva in njihovega pogleda na bivanje nasploh. Etnografski podatki dajejo tekstu vsebino, osebna doživetja pa zgodbo, ki pa se ne začne in konča v Afriki, se pa v njej nekako dopolni in izpiše, kot zadnje dejanje že davno prej začetega iskanja.

Naposled je prišel dan, ko mi je zmanjkalo denarja. Prišel je prej, kot sem upal in si želel, a bil je neizbežen. Še posebno po festivalu se je na dvorišču vsak dan pojavil kdo, ki je zahteval svoje plačilo. Pa naj je šlo za plačilo kokoši, drv ali za kak drug strošek festivala, ki mi ni bil znan. Denar je v nekaj dneh izpuhtel in ostalo mi je le še sto petdeset randov. Polovico tega zneska sem potreboval za avtobus do Johannesburga, drugo polovico pa sem nameraval zapraviti zadnje dni za manjše poslovilno slavje in morda še za kakšno malenkost. Na vsak način sem bil odločen, da se preostanka denarja do konca ne dotaknem, pa naj se zgodi karkoli.

To sem razložil tudi Mosesu in Lungile, ki ju že nekaj časa nisem več opozarjal na svoje denarne zmogljivosti. Tudi sicer so bila opozorila o denarju v njunem kontekstu povsem neustrezna in nepotrebna. Dokler denar je, je, ko pa ga ni več, ga pač ni. Zelo preprosto. In sedaj sem naznanil, da ga ni. Spet je bilo preprosto. Njuna reakcija pa enaka kot takrat, ko je še bil.

»Ni problema. Naj te denar ne skrbi!« je Moses ponovil že znano stališče.

Res je vsak dan prišel po pomoč kateri od pacientov, a večinoma so bili brez denarja in so Mosesu ostajali dolžni. Ali pa so za plačilo prinesli kokoš, ki smo jo še isti dan tudi skupaj pojedli. Tudi sicer so bila plačila majhna, običajno med desetimi in dvajsetimi randi, in bi tudi ob rednem plačevanju težko zadoščala za sprotno porabo.

Stvarnost je počasi stiskala obroč in zdelo se je, kot bi iz oblakov sestopili na zem-

ljo. Vse se je nekako ujelo v isti ritem. Izginil je zanos druženja, ki je bil ob izobilju skoraj samoumeven, izginilo je prešerno razpoloženje, zmanjšala se je dinamika obiskov in transi so postali redkost. A najhuje je bilo, da je bila vez spontane komunikacije med mano in Mosesom nekako prekinjena. Po tistem, ko je postavil piko na konec zgodbe in odložil svinčnik, sva ostala vsak na svojem bregu, ločnico med nama pa je postavila njegova reakcija, ko sem se skoraj dotaknil gonja.

Šele sedaj je postalo jasno, da sva se ujela ravno v njegovi razpetosti med šolsko izobrazbo in svetom sangom, v njegovem nenehnem prehajanju iz enega sveta v drugega. Sedaj, po festivalu in nekajdnevni pisni seansi, se je zdelo, da je s to razpetostjo opravil. Da se je dokončno poslovil od načrta, da bo dokončal študij, in se z vsem bitjem zazrl v svoj prvotni svet, v notranji svet zdravilstva. V njem je bil brezkompromisen. In na zunaj cel. Ob takem Mosesu pa nisem bil potreben in sem ostal le opazovalec.

Svet pisane besede in njegov nedokončani študij sta zapolnjevala najin skupni prostor. V njem in na njem sva lahko gradila odnos. V tej smeri bi lahko naredila kaj ustvarjalnega, konkretnega in za oba koristnega. Moses je bil idealen povezovalni člen dveh svetov. Njegova težava je bila le v nezmožnosti osredotočiti se na eno idejo. Njegove misli so letele na vse strani in povezovale mogoče in nemogoče. Vse se je zdelo povezano.

A prav v tem bi lahko združila moči. Tu se mi je ponujala možnost vstopa v njegov svet, kjer bi se najini vlogi dopolnjevali. Pa se je prav v tej točki pokazala glavna težava. Nobeden od naju ni zares verjel v študij. Oba sva v njem videla slepilo. Sam sem ga videl zato, ker sem bil z njim takrat prenasičen, Moses pa je bil s srcem in dušo povsem na strani svojega afriškega šamanizma. K pisanju ga je gnala le močna želja po dokazovanju superiornosti življenja sangom. Zahodno izobrazbo je želel napasti z njenim orožjem. S pisano besedo je hotel dokazati resničnost sveta sangom in poudariti ničevost znanja, pridobljenega na univerzi.

Toda življenje je zaostrovalo svoje pogoje in tak motiv se je izkazal za prešibkega. Kazati so se začeli zobje boja za vsakdanje preživetje in v takih trenutkih je sestop na zemljo nujen. Zdelo se je, da se vse začenja znova. Naše poti so se začele razhajati, osebni interesi so vlekli vsak na svojo stran in vsak zase se je moral zazreti v svojo notranjost. Sobivanje ni bilo več samoumevno. Šele tedaj je postalo povsem očitno, kako zelo sem v Mosesovi hiši in na njegovem dvorišču odvisen od njegove dobre volje, njegove zvedavosti, odprtosti in prilagajanja. Brez tega se je moj življenjski prostor skrčil na minimum. Ali pa je celo izginil. Medsebojna sprejetost v pravem pomenu besede je bil ta prostor, prostor, v katerem ni bilo občutka odvečnosti, napote ali celo nadležnosti. Prostor, v katerem se je dihalo in delovalo svobodno.

Zdelo se je, da mi je denarja zmanjkalo ob najbolj nepravem času. Bolj kot kdaj prej sem čutil, da bi si bivalni prostor lahko kupil. Ne prostor sobivanja. Tega se v celoti ni dalo in ne da kupiti. Lahko bi si kupil prostor, kot se kupi soba v hotelu in so pri tem koristi in medsebojni odnosi jasni. Ne vem, ali bi ob Mosesu to povsem delovalo, meni pa bi bilo veliko lažje. Lažje bi zjutraj mirno odšel in se zvečer prav tako mirno vrnil. Odnosi bi se spremenili, a stvari bi se ponovno postavile na svoje mesto.

Biti belec brez denarja v tistem okolju ni ravno zavidanja vreden položaj. Na površje so ponovno privrele vse moje travme, povezane z nezmožnostjo služenja denarja, in mi še otežile pogled. Na srečo smo vsak zase ostajali ujeti v svoj svet in je bilo osebnih soočenj bolj malo. Lungile je največ časa prebila v notranjosti hišice, Moses je, kadar se ni ukvarjal s katerim od pacientov, pregledoval in mešal zelišča, jaz pa sem se posvetil druženju z okoliškimi otroki in ob tem čutil, da je to beg.

Največ časa sem preživel z osem let staro deklico Grace, za katero sem šele proti koncu izvedel, da je Mahliphitova hčerka. Nihče mi tega ni povedal, in ker je živela pri svoji mami in ne pri Mahliphiti, tega nisem ugotovil. Se je pa Grace v marsičem razlikovala od ostalih otrok in se tudi sicer držala bolj zase. Najbolj je izstopala po odločnosti. Kadar si je kaj zaželela, je to tudi zahtevala. In to strogo, ukazovalno in takoj.

Nekaj dni zapored smo jedli samo še polento. Zjutraj v obliki močnika z vodo, opoldne in zvečer pa trdo kuhano. Vedno brez dodatkov, kar se je začelo odražati tudi v splošnem malodušju. Komunicirali smo malo, transi so izginili, enako tudi vse moje zanimanje za obsedenosti in duhove. Želel sem si potice, pasulja, mineštre z zeljem ali repo in drugih dobrot domače kuhinje. Suhe polente sem imel čez glavo zadosti in z vedno manjšim čarom sem jo gnetel med prsti in s toliko večjo težavo potiskal v usta.

Bolj kot kdaj prej se je pokazalo, da je za trans potreben telesno močan in zdrav človek, poln energije in življenjskega elana. Lačen ali slabo prehranjen človek nima posluha za potrebe duha. Postane ujetnik potreb telesa, njegove misli pa so v celoti usmerjene v njihovo zadovoljevanje.

Posluh za duha se je tako kazal kot slavljenje življenja, ne ujetost vanj, kot njegovo preseganje, ne zadovoljevanje potreb. Le močno telo je sposobno skoka v svet duha, le telo na višku svojih moči je sposobno vpogleda preko sebe. Ta vzajemna odvisnost duha in telesa se je kazala kot nekaj nepremostljivega. Utrujeno telo je postalo ječa za duha in duh v njem brez moči. Zato ni bilo presenetljivo, da so bili vsi sangome telesno zelo vitalni.

Po nekaj dneh takega vzdušja sem sanjal, da hodim po temačnem podzemnem prostoru, polnem Afričanov, ki so bili zaradi obolenja za aidsom prisilno zaprti pred zunanjim svetom. Rinil sem med njimi in iskal točilni pult, da bi si naročil kozarec vina. Ob naročanju vina pa me je nad tilnikom nekaj zbodlo. Obrnil sem se in za seboj zagledal dekle z dvema injekcijama v rokah, ki je z nasmeškom na ustih in velikimi očmi pričakujoče in nepremično strmela vame ter čakala na mojo reakcijo. Ob pogledu nanjo me je spreletelo, da me je zbodla zato, da bi me okužila z virusom. Zgrožen ob tej misli sem jo ostro in osorno nadrl, češ kaj si upa in kdo misli, da je. Moj izpad je dekle užalil, brez besed je odšla stran in izginila med množico ljudi.

Takoj zatem mi je postalo žal, da sem tako grobo odreagiral in jo s tem užalil. Želel sem se ji opravičiti in sem jo začel iskati. Toda med prerivanjem skozi množico in spraševanjem po njej so začele leteti name sovražne opazke, kot so: Glej ga, morda ima štiri tisoč, pa je tukaj, ali: Tam zunaj ima vse, sedaj bi rad pa še tu nekaj dokazoval. Prepoznali so me kot vsiljivca, ki je prišel od zunaj vohunit in zbirat zgodbe, kot ne-

koga, ki se je prišel naslajat nad njihovimi tegobami. Ob tem spoznanju me je popadel nelagoden občutek in po najkrajši poti sem hotel zapustiti prostor. Med iskanjem izhoda sem se prebudil.

Dolgo sem odprtih oči zrl v slamnato streho nad sabo in ostal v napol budnem stanju. Nisem vedel, ali sem sanjal, ali pa je bilo vse res. Sanje so bile tako neposredno položene v moje srce in dvome, da so se zdele resnične. Kot bi jim naročil, naj izrišejo mojo podobo in mi na pladnju servirajo nekaj, česar si sam nisem upal ali znal priznati.

Globlje ko sem vrtal, globlje sem čutil svoje slepilo. Zdelo se je kot večno vračanje ene in iste teme, kot večno ponavljanje že stokrat doživetega. Kot da mi življenje v nedogled nastavlja ene in iste zanke, iz katerih mi ne uspe prilesti. Kot da se vedno zataknem na odločilni točki, ki me izvrže in na kateri se obrnem in zdrvim nazaj v varno zavetje že znanega sveta.

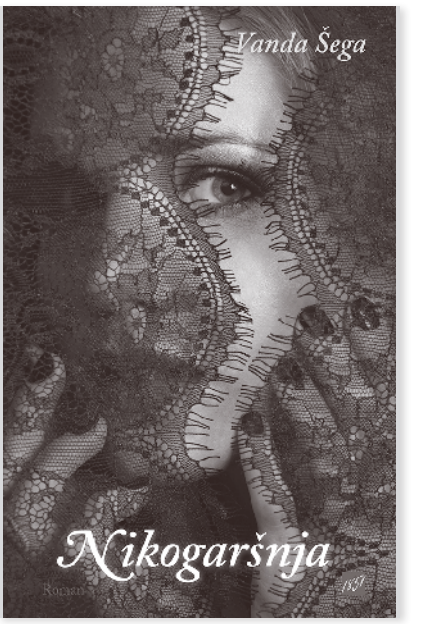
Sanje so mi povedale prav to, da se grem frajerja in vtikam nos v nekaj, v kar ga v resnici nočem, da me zanima le maska, ko pa pridem pred dejstvo, ko bi moral zarezati v svojo najbolj intimno raven, ko se življenje dotakne točke, v kateri si ali pa nisi, ko si prisiljen izstopiti iz svojega scenarija in je treba pogledati resnici v oči, takrat se ustrašim in zbežim, in takoj v naslednjem koraku to obžalujem in se z varne razdalje ponovno vrnem in poskušam stvari popraviti. Kot bi nekaj hotel dvakrat prijeti prvič.

Lahko se je bilo naslajati nad doživetji in sobivanjem, dokler je bilo samoumevno, da bo opoldne in zvečer ob ognju hrane v izobilju. A se je to naslajanje že po nekaj dneh žvečenja suhe polente razblinilo kot mehurček in nas je iz grižljaja v grižljaj bolj vleklo vsakega v svoj svet. Ko se golo preživetje spusti na tla, pride do izraza le še surova moč želodca in le še poudari človekovo sebičnost. »Lijaha sisu!« Moški je želodec, je Moses po navadi ponavljal. In res se je to potrjevalo.

Na tem dnu preživetja so se naše poti dokončno razhajale. Naj sem si še tako belil glavo in v sebi iskal dejanje, ki bi bilo povsem čisto in brez primesi kockanja, ga nisem našel. Dejstva, da prihajam iz drugega sveta, se ni dalo preseči. V primerjavi z njimi, sem imel izhodov veliko in manevrskega prostora za kockanje tudi. Te dokončne ujetosti v okolje, s katero so živeli oni, se nisem mogel dotakniti. V okolju, kjer smo bili, ko v suhi dobi pusta zemlja molči in počiva, ko se hrane enostavno ne da pridelati, ko je gmajna požgana in se v njej razen nekaj gomoljev ne dobi nič užitnega, je brez denarja za nakup hrane težko preživeti. Na tem dnu preživetja se zaupanje ali nezaupanje v življenje najbolj izkaže, na dan pride vse, kar globoko v sebi imaš ali pa nimaš. Vse slepilo se razblini in običajno se izkaže, da je globoko v človeku bolj malo ali raje nič, da je vse, kar človek zares ima, zunaj njega v realnem svetu, pa naj bo v obliki materialnih dobrin ali pa odnosov z bližnjimi, ki se v takih trenutkih materializirajo v obliki hrane in omogočajo preživetje.

To občutje dna je bilo po svoje vznemirljivo. Začutil sem poštenje, ne poštenja sveta, ampak poštenje življenja samega, njegovo goloto, ko se bojiš lastnih misli in moraš pri sebi zavestno ohranjati in vzdrževati prav posebno koncentracijo, s katero se ohranja zaupanje v življenje. Ko je to zaupanje edina vez z življenjem in varuje pred blaznostjo. ~

Vanda Šega:
Nikogaršnja
Celjska Mohorjeva družba, 2016,
223 strani

MATEJA GOMBOC

V iskanju prepletanja

V najintimnejšem zapisu človeštva je imperativ po pripadnosti. Zato je naslov romana Vande Šega *Nikogaršnja* zgovoren in uvede bralca v usodo ženske, ki priznava, da ob sebi nima človeka, s katerim bi prepletla svojo življenjsko pot. Toda že po prvih straneh se razkrije, da sta iskalki dve. Ana in Ellie, ženski iz različnih svetov – ena v hiši na robu slovenskega mesta, druga v pariškem stanovanju, namreč izpovedujeta isto tragičnost enako neuresničene želje.

Droben nostalgičen vzgib, ki ga v izseljenki Ellie zbudi malomarno puščena slovenska revija sredi Pariza, je bil dovolj za začetek komunikacije med njima. Počasi se med njima izrisuje resnica o skupni preteklosti in vljudne fraze dveh neznank kmalu nadomestijo zaupne besede prijateljic iz mladostnih let, ko sta še ohranjali upanje v življenje in se ga veselili. Druga v drugi prebudita ščemeči spomin na mladostno hrepenenje, smele načrte in skupne izkušnje. Ena drugi postavljata vprašanje: kdo si pa ti v sedanjosti? Toda v resnici morata najti odgovor najprej zase: kdo sem pa jaz, kaj je življenje naredilo iz mene, na čigavo ramo se lahko naslonim, kdo me sliši?

Anica in Elizabeta, sošolki s podeželja, ki ju je veliki svet potegnil vase in oddaljil od korenin, kažeta na zunaj življenje uspešnih žensk, v resnici pa sta dve trpeči žrtvi v vrtincu osamljenosti in nerazumevanja, svobodni le na videz. Ellie prizna prijateljici Ani, da se ji zdi, kot »da stoji na železniški postaji, mimo katere vlaki ne vozijo več«, in ona še vedno čaka, da pride tisti »edino pravi«. In tudi Ana stoji pri oknu in gleda dneve, ki polzijo mimo. S ponujenim življenjem pa si ne znata pomagati in narediti v njem odločilnega koraka.

Prvemu naključju sledi niz naslednjih. Toliko jih je, da se nenadoma zagledata. Toda med njima je tisti, ki sta mu nekoč pripadali obe, Ellie iz daljne, Ana iz bližnje preteklosti. Življenje – kruta šala? Pogled na moškega, ki sta ga nekoč ljubili, je bil dovolj, da obe skleneta: nikogaršnja sem.

Poetični jezik avtorice nas povede v intimno sfero osrednjih likov, ki se v svojem doživljanju sveta zlijejo v eno. Roman je pretanjena paleta človeških usod v labirintu življenja, ki se mnogokrat zazdi brez možnosti izhoda in te zato na koncu vznemiri lirična odločitev, da je bolje ne pripadati, ker manj boli. Bosta zmogli? ~

Stanko Sivec:
Skozi ogenj
Goriška Mohorjeva družba, 2015,
264 strani

Lucija Tavčar

Že naslov knjige obeta zanimivo branje. Gre za spomine duhovnika Stanka Sivca, ki jih je napisal tako rekoč na pragu svojega devetdesetega leta. Praznoval ga je 19. marca 2016. Pri tem ga je spodbujala in mu pomagala prof. Miroslava Cencičeva, ki je prispevala tehtno spremno besedo.

Iz teh strani vseskozi odseva trdno zaupanje v Božjo previdnost in v moč molitve. G. Sivec opisuje svoj rojstni kraj, to je Livek pod Matajurjem, svojo družino in kako je bil kot deček svojega časa naravno vpet v vsakodnevno življenje na vasi in v cerkvi, kjer je skrbno stregel pri sv. mašah. Po spodbudi domačega duhovnika je v njem začel zoreti tudi duhovniški poklic, ki ga je najprej kalil v slovitem Sedejevem malem semenišču v Gorici in nato v Castelleriu pri Vidmu ter z molitvijo in negovanjem duhovnosti ta poklic utrjeval. Za časa zavezniške vojaške uprave je hodil v šole v Gorico, maturiral pa je leta 1947. Po razmejitvi se je odločil, da bo šel v Ljubljano in tam vstopil v bogoslovje. Lep del knjige je namenjen opisu križevega pota, ki ga je prestal. Avgusta 1949 so ga namreč aretirali, ker je zbiral podpise v korist zaprtega livškega župnika Kraglja. Znašel se je v tolminski samici, nato v delovnem taborišču Litostroj, nekaj mesecev kasneje pa v Tacnu, kjer so gradili policijsko šolo. Skupno je bil na prevzgoji eno leto. Prestal je zasliševanja in pritiske, da bi postal sodelavec udbe oz. da bi opustil misel na duhovništvo, a je veliko molil in vzdržal. Končno je lahko šel domov in se s šolskim letom 1950/51 spet vrnil v bogoslovje, a že nekaj mesecev kasneje je bil aretiran pod obtožbo, da sodeluje s skupino duhovnikov, ki so jih aretirali na Tolminskem. Tudi njega je zasliševal 'strokovnjak' Zdenko Rotar. Med devetmesečno preiskavo so ga sedem mesecev mehčali v samici, zasliševali, poniževali, a zanesel se je na Božjo pomoč. Po svoje je pretresljivo, ko zapiše, kako samica lahko postane tudi 'katapulta, ki te vrže na duhovna obzorja'. V zavesti, da ima vsak dan svojo lastno težo, je prenesel tudi to, kakor tudi montirani proces v Tolminu marca 1952, ko je bil obsojen na tri leta in pol zaporne kazni s prisilnim delom. Spet se je znašel v Ljubljani in je z drugimi duhovniki delal na Žalah. Tudi v zaporu na Miklošičevi je bil s sobrati. Ganljiv je opis o 'ilegalni' maši, ki so jo darovali v zaporu 29. novembra 1952. Ob amnestiji januarja 1953 je bil osvobojen. Ko je prišel na svobodo, mu ni bila prihranjena vojaška suknja, ki jo je pol drugo leto nosil sredi vojvodinske nižine, a tudi ta izkušnja mu ni omajala vere in volje, da je nato januarja leta 1955 nadaljeval študij teologije in bil 29. junija 1955 posvečen, zadnjega julija tega leta pa je v domači vasi pel novo mašo.

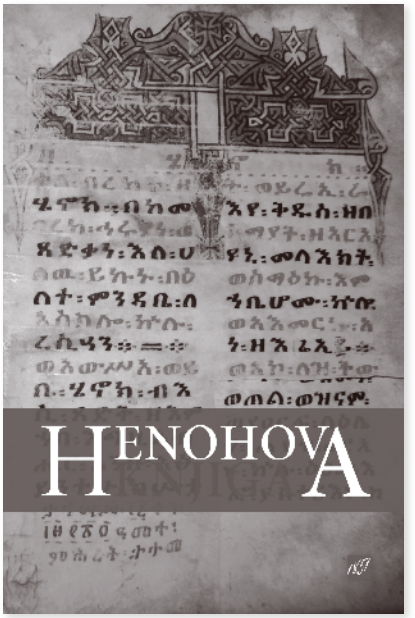
S tem se spomini končajo, a gotovo bi avtor znal še marsikaj napisati o letih svojega dušnega pastirstva v Šempasu, na Otlici, v Bovcu, kjer je bil od 1974 do 2002 in v Prvačini, kjer živi in pomaga tudi po upokojitvi leta 2013.

G. Sivec je zadnji pričevalec navajanih dogodkov, ki so jih opisovali tudi Marc, Kragelj in drugi, znanje o tistih mračnih letih je tako dobilo še novo dragoceno dopolnilo. ~

Henohova knjiga

Celjska Mohorjeva družba, 2016,
84 strani

MARIJAN PEKLAJ

Potem ko smo leta 2015 od Celjske Mohorjeve dobili zbirko novozaveznih apokrifov v slovenskem jeziku v knjigi *Zgodnjekrščanski spisi,* je zdaj izšel prevod enega glavnih apokrifov Stare zaveze. Hvaležni smo lahko Klemenu Jelinčiču Boeti, ki mu je uspelo iz hebrejskega prevoda narediti slovensko besedilo s pravo biblično patino. Delo se je v celoti ohranilo v etiopskem jeziku geez in se zato knjiga pogosto imenuje Etiopski Henoh. Ta judovski spis je imel velik vpliv na verovanje in mišljenje tako judov kot kristjanov. Njegove razgibane podobe odsevajo v Janezovem Razodetju, v Judovem pismu pa imamo izrecno omembo Henoha in navedek iz te knjige (Jud 14–15; 1 Henoh 1,9). Tam je Henoh označen kot »sedmi za Adamom«. Dobimo ga v Adamovem rodovniku v petem poglavju Geneze. Med tako imenovanimi predpotopnimi očaki, zadnji je Noe, je Henoh izjema, saj se mu pripisuje »samo« 365 let življenja na zemlji. Potem pa sploh ni umrl, ampak »Bog ga je vzel« (1 Mz 5,24). Kot človek, ki je torej domač v nebeškem okolju, je postal odlično izhodišče za apokaliptična videnja in razodetja, v katerih nastopajo dobra in slaba angelska bitja. V maniri apokaliptične literature se Henoh giblje med angeli, posamezni izmed njih mu pojasnjujejo videnja in podobe. Že kmalu v začetku se srečamo z razlago zagonetnega odlomka o »Božjih sinovih«, ki jih je pritegnila lepota »človeških hčera« iz Geneze (1 Mz 6,1–4). Iz Henoha izvemo, da niso samo zaplodili zaroda nefilov ali velikanov, ampak so ženske tudi začeli »učiti čarovnij in urokov …« (1 Henoh 7,1). To naj bi bil izvor vsega človekovega uporništva proti Stvarniku in njegovih posledic v zgodovini.

Za krščanske pisce prvih stoletij je bil brez dvoma pomemben skrivnostni lik »sina človekovega«, ki spominja na ta Jezusov naslov v evangelijih. Vendar je izraz doma v kanonični Stari zavezi. Pri Danielu beremo: »Njemu je bila dana oblast, čast in kraljestvo …« (Dan 7,13–14; prim. Ezk 2,1). Bog, ki temu bitju podeli »večno oblast«, se imenuje »Staroletni«, po Jelinčiču »Starodavni« (glej 1 Henoh 46,1–6; 48,1–10). Sicer pa je pri Henohu komaj moč slutiti usmiljenega Očeta, kot ga oznanja Jezus.

Škoda, da se je prevajalec odločil za besedo »pravičneži«. Najbrž ni najbolj posrečena, saj označuje »pravične«, kar pomeni toliko kot všečne Bogu. Njim nasproti stojijo grešniki, ki so zlobneži, nasilneži, mogočneži, trdosrčneži. Sam bi raje izbral obliko »pravičniki«.

Slovenska izdaja Henohove knjige je obet prihodnje obsežne zbirke starozaveznih apokrifnih besedil. ~

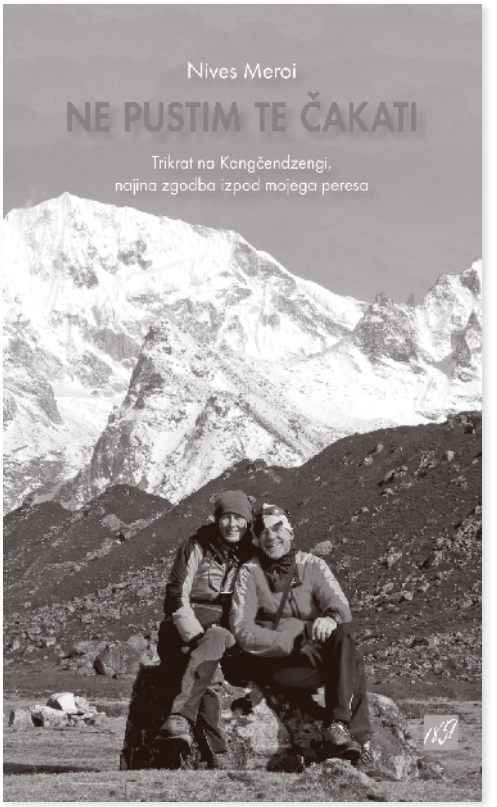
Nives Meroi
Ne pustim te čakati
Prevod Mateja Gomboc
Celjska Mohorjeva družba, 2016,
144 strani

ŠPELA ZUPAN

Knjige, ki jih pišejo alpinisti, že od nekdaj rada berem. Lahko rečem, da me je prav alpinistična literatura naučila ljubiti oboje, kar nam razkriva – mogočnost gora in lepoto besede. Čeprav je knjig z alpinistično oziroma plezalno vsebino veliko, je malo takih, ki te zares prevzamejo. Takih, ki jih z domače knjižne police, potem ko jih preberemo, v roke ne vzamemo samo še, da z njih obrišemo prah, pač pa še kdaj vmes – da si znova osvežimo odlomek, ki nas je navdušil, da si iz nje prepišemo misel, ki nas je prevzela, in si jo nalepimo nad pisalno mizo, da se spravimo v dobro voljo ob šaljivih prigodah. Tiste knjige z alpinistično vsebino, ki jih večkrat vzamem v roke ter jih znova in znova prebiram, vsebujejo več kot le poročila vzponov, več kot reportaže odprav – pravzaprav se zdi, da je spremljanje vzpenjanja in sestopanja pisca zgolj nek zunanji okvir, v katerega spretno pero stke osebna razmišljanja o smislu in nesmislu vsega, kar ga obdaja tam in doma, vplete hvalnice mogočni naravi ter prežame z drobnimi malenkostmi, ki krojijo njegov vsakdan in bi jim lahko rekli banalnosti, a jih bralci ravno zato še najhitreje razumemo in začutimo. Sem in tja pa navrže še kakšen zabaven ali smešen odlomek, anekdoto, ki se mu je pripetila s soplezalci. Vse to je je prepleteno tudi na straneh knjige italijanske alpinistke Nives Meroi, alpinistke svetovnega merila, ki je v stalni navezi z možem Romanom Benetom, Beneškim Slovencem, pustila velik pečat v domačih Julijcih, nato v zahodnih Alpah, od leta 1994 naprej pa uspešno osvajata osemtisočake.

Ne pustim te čakati ni zgolj knjiga o alpinističnem podvigu, še zdaleč ni zgolj dnevnik osvajanja himalajskih velikanov, je predvsem izpoved tenkočutne ženske duše, ki si je alpinizem izbrala iz globoko skritih notranjih vzgibov in so jo šele uspehi, ki so prišli sami od sebe, pripeljali do medijske pozornosti. Ta jo je iz umirjene zavezanosti goram pahnila v samo središče »tekme«, ki si je ni izbrala sama. In takrat, ko je bila Nives Meroi še v igri, da postane prva ženska z vsemi osvojenimi osemtisočaki, se je v njej pojavil slab občutek, podoben občutku krivde, da nekaj počne narobe. Povsem razumljivo ob dejstvu, da alpinizma ni izbrala zaradi potrebe po slavi, pač pa jo je ljubezen do gora pripeljala tudi do širše prepoznavnosti. Ob kateri pa priznava, da se skromna in tiha, prej samotarka kot ne, ne počuti domače.

In takrat nastopi zgodba o izstopu iz ene tekme, da se lahko v dvoje prične pomembnejša tekma zanjo in njenega moža Romana. Premagati morata najbolj zahrbtno oviro, ki se jima je postavila na poti, preplezati morata labirint najbolj zahtevne stene doslej, Romanove bolezi. Na tej poti najdeta veliko vzporednic z osvajanjem najvišjih vrhov sveta, zato pot do ponovnega zdravja poimenujeta kar vzpon na njun petnajsti osemtisočak. Če sta do Romanove bolezni na vseh enajstih stala skupaj, je samoumevno, da se bosta tudi na »petnajstega«, ki je prišel iznenada, podala s skupnimi močmi, v navezi, ki je sicer uigrana, a tokrat potrebuje še veliko pomoči drugih – zdravnikov, družine, prijateljev in ne nazadnje – neznanega darovalca, ki bo Romanu omogočil nadaljevanje »vzpona«.

Pred nami je alpinistična knjiga, katere najbolj napeto poglavje je ravno tisto, ki se dogaja daleč od gora, a so prav misli na gore in pretekle izkušnje s strmih pobočij njun glavni adut pri premagovanju bolezni. Spremljamo njuno preizkušnjo, ko morata brez osvojenega vrha sestopiti v dolino, kjer se šele začne najbolj nepredvidljiva odprava njune skupne naveze, ko alpinistična oblačila zamenja bolnišnična halja, šotorsko platno sterilne bolnišnične stene.

Navdihujoča knjiga, kako po še tako težavni preizkušnji, ki življenje prekucne na glavo, znova vstati in stopiti nazaj na stare poti. In ne izgubiti upanja, da bo po toliko in toliko sprehodih prišel čas tudi za trening in po toliko in toliko treningih čas za novo odpravo. Na tej ju kljub dobri pripravljenosti in ugodnim razmeram spremlja nesrečno naključje in tako sta znova na začetku. Roman pa vmes še v operacijski sobi. A naposled zmaga njuno tiho, vztrajno zavezništvo, zmaga njuna potrpežljivost, ki jo zmoreta tako pri premagovanju bolezni kot pri še tretjem poskusu vzpona na Kangčendzengo. Z mesta, kjer je bolezen njuno pot osvajanja osemtisočakov leta 2009 prekinila, pet let pozneje nadaljujeta proti vrhu.

Kar neverjetno se zdi, da sta Roman in Nives, vse odkar zahajata v Himalajo, na vseh osemtisočakih stala vedno skupaj, vedno sta se nanje povzpela brez uporabe dodatnega kisika in brez pomoči višinskih nosačev. Še bolj neverjetno je, da se je Romanu na dvanajstega uspelo povzpeti po težki bolezni, dveh presaditvah kostnega mozga in povrh vsega še z umetnim kolkom.

Poklona vredno pa, da zgodba še ni končana. Čeprav se knjiga zaključi z osvojenim dvanajstim osemtisočakom, se jima je prav v tistem tednu, ko je knjiga izšla v slovenskem prevodu Mateje Gomboc pri založbi Celjske Mohorjeve družbe, 12. maja 2016, uspelo povzpeti še na trinajstega po vrsti – Makalu. Manjka jima samo še Anapurna in želimo si, da bi jima tudi ta vzpon kmalu srečno uspel ter da bi dočakali nadaljevanje pričujoče knjige.

Z odličnim pripovednim slogom, s številnimi razmišljujočimi odlomki, ki napolnjujejo tišino čakanja bodisi med zdravljenjem v bolnišnici bodisi med čakanjem na ugodne razmere v šotoru, bo knjiga navdušila zelo raznovrstno bralstvo, saj presega zgolj oznako alpinistične literature, znotraj nje pa jo lahko uvrstimo v sam vrh. ~

Gorazd Kocijančič:
O nekaterih drugih
Štirje eseji o preobilju
Beletrina, Ljubljana, 2016,
471 strani

URŠA ZABUKOVEC

Misliti iz totalitete izkušnje

V središču zanimanja Kocijančičeve najnovejše knjige so štirje pojavi: živali, sanje, jezik in nič. Če se ti pojavi zdijo vsakdanji, pa je avtorjev položaj, s katerega se o njih izreka, zagotovo nevsakdanji.

Kocijančič namreč izhaja iz spoznanja, da jaz kot hipostaza *nisem sam svoj gospodar.* Kot bit, ki vznika iz apofatičnega Niča, ne morem do konca prodreti v nedoumljivost struktur, ki so v osnovi vsega bivajočega. S tega ponižnega gnoseološkega položaja se avtor loteva sodobne znanstveniške *dóxe,* ki k svetu pristopa kot k nečemu *udomačenemu* in njegovo ontologijo nereflektirano vpisuje v vsakdanjo zavest. Tako se do živali in narave vedemo, kot da so nam v celoti na razpolago, sanje imamo za nižjo obliko zavedanja, glede jezika se gibljemo na osi lažne dileme inatizem *versus* konvencionalizem, nič, ki je temelj vsega bivajočega, pa zanikamo in smrt spreminjamo v znotrajsvetni dogodek. Takemu redukcionizmu se Kocijančič zoperstavi z mislijo, ki se v zvestobi totaliteti izkušnje odpira za paradoks, za radikalno transcendenco, pri tem pa se navezuje na Grke in cerkvene očete, ki so vedeli, »da prek askeze in molitve očiščeni *noûs* lahko uzira logose sveta in celo participira v 'dejavnostih' *(enérgeiai)* samega Boga« (s. 15).

*Živa*l je s filozofskega gledišča naš tovariš pred ničem: je hipostatična, a radikalno drugače kot jaz. Do nje lahko vzpostavim etičen odnos le tako, da samega sebe suspendiram in se agapično razprem za drugo (od) bit(i), po domače, *da jo imam rad.* Krščanska religija nam kot »izvedenost za *tremendum* in *fascinosum*« (s. 77) omogoča, da sobivamo z drugačnostjo skrivnostnega v živalih, kar potrjuje judovsko-krščanska zgodovina odnosa do živali; skrajni primer tega so svetniki, ki lahko po meri svoje svetosti razumejo govorico živali.

Esej O sanjah zavrača tezo, da so sanje zgolj produkt naših možganov. Sanjske podobe vame vdirajo iz Niča, iz radikalno drugega (od) biti, in so torej nekakšna »kathipostatična okna v drugačne realnosti, drugo-biti drugih in nas samih« (s. 198). Religije so to vedno slutile – zanje so bile tako sanje kot budnost hkrati resnične in neresnične, saj se je bilo treba razpreti za Resničnost nad obema.

Jezik Kocijančič motri v njegovi ekscesni dimenziji: v njej ta ostaja logičen, ohranja sintakso, a hkrati ruši običajno pomenskost, izgrajuje novo govorno semantiko, saj nam *»šele oblike najvišje, najgloblje rabe jezika dajejo videti predmet, ki ga moramo razbirati, ko razmišljamo o jeziku nasploh«* (s. 290). Filozofska izvajanja avtor zaostri v teološkem delu s simbolno-energetičnim pojmovanjem besede, ki so ga zasnovali Kapadočani, razvijali pa ruski *imjaslavci,* izhajajoč iz svoje (molitvene) izkušnje resnične Božje navzočnosti v Imenu. Imjaslavci se opirajo na palamitsko razlikovanje med Božjim bistvom *(ousía),* ki je za nas nedoumljivo, ter neustvarjenimi močmi *(enérgeiai),* ki prežarjajo naše stvarstvo in smo jih, v odvisnosti od našega duhovnega stanja, lahko deležni. Jezik ni samo konvencionalen znak, ampak je lahko nosilec navzočnosti imenovanega (Boga), ne da bi se dotikal njegovega bistva. Božje Ime

hkrati je in ni Bog, in ta logika paradoksa nakazuje temeljni hierarhični ustroj resničnosti, kjer jezik nastopa kot povezovalni člen med različnimi ontologijami ter je »odsev in odjek trinitarnega misterija v najstrožjem pomenu besede« (s. 335). Ljudje kot ustvarjena bitja smo obsojeni na jezik, a prav prek njega smo lahko deležni Boga.

Nič se manifestira na raznovrstne načine; štirim filozofsko najpogosteje razbiranim ničem Kocijančič doda še petega – *nič mene samega oziroma anhipostatični nič.* Ta *mračni nič,* ki je zanikanje biti vsega bivajočega, je trn v peti zahodne sekularizirane družbe: ta ob izbrisu odnosa do Boga *»ne ve več, kaj bi z ničem«* (s. 376). Nič je postal skrivna vednost civilizacije, kar se udejanji v nihilizmu: ljudje ubijajo in se ubijajo, omamljajo, ustvarjajo ideologije in mitologije, se izgubljajo v denarju, stvareh, službi in načrtih – vse zato, da bi *pozabili prav na ta nič.* Premagovanje nihilizma zahteva vzdrževanje radikalne zareze med apofatičnim in mračnim ničem, kar v praksi udejanjam s predanostjo, odpuščanjem lastne biti oziroma opuščanjem obsesivne navezanosti na končno: *»kontemplativno uzrtje lastne ničnosti je istočasno možnost uzrtja Božje vsemogočnosti in njegove milosti«* (s. 412). Ko vame vdre transcendenca, spremenim samorazumevanje, dojemam se kot prostor združitve apofatičnega Niča in končne ničnostne samoizkušnje, kar mi na vsakdanji ravni, kjer sem pretežno omejen, omogoča ohranjanje spomina na najgloblje središče, kjer obstaja »točka čiste svobode, v kateri in zaradi katere postaja skoz celoto našega življenja jasno, kdo pravzaprav smo« (s. 430).

Kocijančič se z raznovrstnostjo ničev, ki zrcalijo raznovrstnost biti, vrača k uvodnemu eseju *O biti(h)* ter tako vsebinsko prepričljivo in jezikovno »ekscesno« sklene svoj sistem hipostatične (post)fenomenološke misli. ~

Virgil Gomizel:
Moje življenje
Štirje eseji o preobilju
Mladika, Trst, 2015,
382 strani

ANDREJ ARKO

Pretresljiv odmev

Kako je mogoče, da se šele po skoraj sedemdesetih letih od objave resolucije informbiroja pojavi knjiga o Golem otoku, bi se lahko kdo (izmed mlajših) vprašal. To je mogoče zato, ker so morali interniranci na Golem otoku, tisti seveda, ki so preživeli, ob odpustu podpisati, da ne bodo nikoli nikomur črhnili ali pisali o tem, kje so bili in kaj se je tam z njimi počelo. Tako smo lahko prvo tako knjigo dobili šele po osamosvojitvi Slovenije, ko je počasi odpadel strah pred komunističnim maščevanjem. Med najodmevnejšimi tovrstnimi pričevanji se je zaradi pretresljivosti znašla knjiga Ivana Jezerška – Sokola *Arhipelag Goli*. A od takrat je minilo že četrt stoletja.

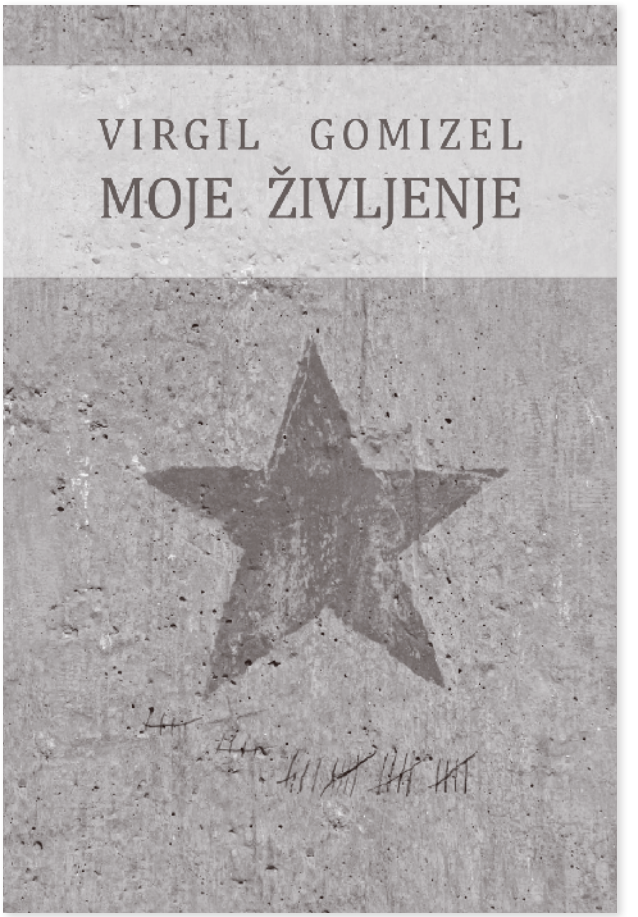
Zdaj pa se je na knjižnih policah pojavila knjiga z naslovom *Moje življenje,* ki jo je napisal Virgil Gomizel, kraški rojak. Pa še ta ni knjige niti po toliko letih od formalnega padca komunizma objavil v domovini, čeprav je, bi se reklo, varno odmaknjen v daljni Avstraliji. Tako velika je bila nemara njegova bojazen, da se mu ne bi spet zgodil Goli otok, čeprav v kaki drugi, bolj pretanjeno zahrbtni različici.

Virgil Gomizel (1928) je svoje življenje popisal od svojih pastirskih let na skromnem kmečkem domu do svoje pozne starosti v avstralski slovenski skupnosti, kjer ga najdemo z imenom Vern Gomezel. Toda glavnino svojih spominov je namenil desetletju od 1941 do 1951, ko je po nadvse dramatičnem pobegu prek močno zastražene jugoslovansko-italijanske meje ušel iz komunističnega raja, kot je svojo domovino poimenoval ta nekdanji komunist. Pravzaprav ni ušel dokončno, saj se je v kratkem – spet spektakularno – vrnil po svoje dekle, s katerim sta se v noči ob prvem pobegu izgubila.

Virgil Gomizel torej popisuje, kako se je zavzeto pridružil partizanom že kot najstnik, saj so ga očarale mamljive besede njihovih komunističnih vodij: svoboda, demokracija, kruh. Že kruha na Krasu nikoli ni bilo dovolj, kaj šele svobode in demokracije pod fašisti. Pisec je zato rad postal strasten borec, pogumen in tudi predrzen, kot sam priznava, in bil hudo ranjen, kar ga spremlja vse življenje.

Konec vojne je dočakal, ko se še niti ni poslovil od najstništva. Kot pogumnega partizana in politično obetavnega zavzeteža so ga oblasti poslale na šolanje. A ker je kmalu razočaran ugotovil, da je bilo tisto, za kar je večkrat tvegal življenje, ravno nasprotje demokracije in osebne svobode ter da je tudi kruha še vedno primanjkovalo, si je z nepremišljenim jezikom prislužil zapor na Golem otoku, kjer so komunisti s svojimi nekdanjimi tovariši počeli znana grozodejstva.

Presunljivo je, kako se Virgil Gomizel do podrobnosti spominja posameznih dogodkov. Strašni trenutki v življenju se pač globoko in nazorno vtisnejo v spomin – to je lahko razlaga. Tisto, nad čimer je lahko bralec očaran, pa je tudi Gomizelova neposredna pripoved v prepričljivem in izčiščenem jeziku. Piše tako izrazno učinkovito, da se bralec občasno počuti, kakor da bi dogodke doživljal sam. Posamezne jezikovne nerodnosti kaže pripisati dejstvoma, da nima prave izobrazbe in da že desetletja biva v tujejezičnem okolju.

Tako zanimiva besedila v tej obsežni knjigi kar zdrsnejo skozi bralčeve oči v zavest. Pisec občasno menjava časovno perspektivo, za kar se povsod galantno opraviči in spet nadaljuje v kramljajočem slogu.

Verodostojnost tem spominom daje tudi piščeva samokritičnost ter tu in tam celo samoposmeh, nikoli pa ne samopomilovanje. Razumljivo je, da tako pisanje še danes v nekaterih krogih vzbuja mučen občutek in tudi negodovanje. A ta nelagodnost je lahko samo slaba vest in prav škoda je, da ni Virgil Gomizel svojih spominov objavil že prej.

Knjigi je napisal tehtno spremno besedo Gomizelov sotrpin na Golem otoku mag. Andrej Aplenc. ~

Dr. Edvard Kovač

O neumnosti, pribežnikih in svobodi izražanja

Vtisi z 48. mednarodnega srečanja pisateljev PEN na Bledu

Letošnje pisateljsko srečanje PEN na Bledu je doživelo širši odmev v slovenski javnosti. Najprej zaradi tega, ker je prišla na pisateljsko konferenco tudi nova predsednica Mednarodnega PEN Jennifer Clement in s tem počastila 90-letnico Slovenskega centra PEN. Pretresla je s svojo izpovedjo o ugrabljenih mehiških deklicah in s svojim bojem za izginule novinarje. Zanimivost srečanja je izzval poseben gost, holandski romanopisec Matthijs van Boxsel s svojo knjigo Enciklopedija neumnosti. Okoli nje se je razburkala prva okrogla miza. Bili pa sta še drugi dve, in sicer na temo »Mi vsi smo migranti« in pa »Terorizem in svoboda izražanja?«. Srečanja se je udeležil tudi esejist prof. dr. Edvard Kovač.

Bogastvo ženskih pisateljic

Med vsemi vzporednimi programi, kot so bili npr. literarni mladinski natečaj »Bogastvo drugega«, razstava dokumentov ob 90-letnici Slovenskega PEN v NUK ter številni literarni obiski in večeri, je morda okrogla miza Mednarodnega odbora pisateljic, ki se je odvijala pred uradnim začetkom srečanja, najpomembnejša. Na njej so pisateljice svoje težave predstavile v širšem obzorju strahu pred drugim, nenavadnim, novim in neustaljenim, saj so tudi v kulturnem zahodnem svetu premalo sprejete in cenjene.

Ob vseh pretresljivih poročilih o stanju in položaju žensk iz Republike Kitajske (pisateljica Fan Yanquiong kljub pridobljenemu vizumu in kupljeni vozovnici ni smela zapustiti države), iz Irana, Bangladeša, Mehike in Turčije se je izkristaliziralo mnenje, da so svoboda, spoštovanje in priznanje ženske tista merila, preko katerih se kaže spoštovanje in dostojanstvo vseh zoperstavljenih, ponižanih in preganjanih družbenih, kulturnih in religioznih skupin. Zato je ženska podoba vseh ranljivih skupin, v katere spadajo predvsem otroci ter etnične, jezikovne in kulturne manjšine. Ženske pisateljice vsem tem skupinam stopajo v bran in one so tiste, ki tudi preko svoje literature začenjajo razumeti druge in drugačne. Zato članice Odbora ženskih pisateljic Mednarodnega PEN svojega boja ne razumejo kot neko novo feministično gibanje, prav obratno, zanje je zahteva po spoštovanju in potrjevanju žensk zahteva, da spoštujemo vse manjšine, vsakega obrobnega človeka, posebej pa vse ranljive družbene skupine.

Slovenki predstavnici MIRE, Tanja Tuma in Mirjam Drev, s podpredsednico Mednarodnega Pen-a Lucijo Kathman

Zato so udeleženke pripravile zahteve po pravicah ženskih pisateljic in vseh žensk, ki jih bodo predložile kot dopolnitev temeljne Listine PEN na prihodnjem Mednarodnem svetovnem kongresu.

Moški pisatelji smo se tokrat zavestno odločili, da smo te zahteve le poslušali, kajti želeli smo, da ženske pisateljice same povedo, kaj jih tare in kako si zamišljajo prihodnjo družbo. Prevečkrat so že od drugih slišale in brale, kaj morajo storiti, da bodo srečne, uspešne in uresničene. Morda pa se tukaj javlja tudi nov tip literature moških pisateljev, da še preden se predajo ustvarjalnemu zagonu, še preden se jim duša ob zapisani besedi umiri, začno pozorno poslušati misli in melodije ženskega glasu, ki poleg že ustaljenih pojmov in besed izražajo nove odtenke misli, vznemirijo duha in zvalovijo človeško dušo. Tudi moški pisatelj, ki posluša žensko dušo, lahko zazna javljanje skrivnosti nekega drugega sveta, ki ga doslej še ni uspel ubesediti.

Neumnost kot temelj civilizacije

Prva okrogla miza se je vrtela okoli izzivalne teze, da je človeška neumnost tista, ki je izzvala spremembe v družbi in tudi zahteve po racionalizmu. Zaradi tega so se pisatelji spraševali, ali ni kritika te neumnosti prebujala prevratniškega duha in hkrati tudi nove iznajdbe ter rešitve? Ali niso neumne državne in družbene ureditve ter nespametne vladarske poteze povzročile zgodovinskih preobratov? V tem obzorju so bili ovrednoteni vsi kritiki pretekle in obstoječe družbe, od dvornih norcev pa vse tja do modernih oporečnikov totalitarnih družb in ne nazadnje tudi današnji kritiki brezglavega tehničnega razvoja in podivjanih financ.

Toda za filozofa se zastavlja vprašanje, ali ni največji racionalizem hkrati že odklon od razumnosti? Naj pojasnim z anekdoto. Ko sem pred leti začel kot mlad profesor predavati na Univerzi v Toulousu, sem imel v prvi vrsti malgaške študente. Karkoli sem rekel, so se mi smejali. Bil sem v zadregi in kolegi so mi pojasnili, da se

Dr. Edvard Kovač z romunsko pesnico in pisateljico Eleno Stefoi na radovljiški gimnaziji

smejijo mojemu srednjeevropskemu naglasu, ki ga niso vajeni, in se pri tem čudijo, da me razumejo. To se jim je zdelo smešno. Toda ko sem jih poslušal na izpitih, sem doumel, da je še nekaj drugega bolj smešnega. Ne gre samo za tuji naglas, ampak za presenečenje, da je resničnost lahko tako preprosta in razumljiva. Afriška duša je vajena skrivnosti in globine, zato se jim je zdela moja filozofija preveč preprosta in posledično tudi smešna. Njihovo srce jim ni dovolilo, da bi um lahko vse zaobjel z enim samim pojmom, da zlo kot tako ne bi obstajalo, ampak bi bilo le pomanjkanje dobrega, da bi življenje kot tako bilo lahko popolnoma razumljivo itd. Ob njihovem smehu sem razumel, da je lahko čista racionalnost na meji smešnega, in če hoče biti filozofska govorica povedna, se pravi, če želi govoriti o resničnem življenju ljubezni in hrepenenja, smrti in trpljenja, mora izoblikovati novo govorico. Tako sem začel v svojih predavanjih »uhajati« v literaturo in sem sedaj ob koncu svoje univerzitetne kariere pristal med poeti, med tistimi, ki se ne bojijo več pomenskosti besede, ki s prispodobami sežejo onkraj izrečenega in si ne domišljajo, da bi s svojimi besedami lahko zaobjeli samo večnost.

Poezija in z njo vsa literatura je razkritje besede, ki tudi filozofiji pomaga, da postane manj »smešna« in da razširi svoje polje v neznano ter zatipa v večnost. Zato nam literatura prinaša nove pojme, takšne, ki niso zgolj abstraktni in ki se hitro sprevržejo v nasilje ideologij. Gre za pojme, ki izhajajo iz življenja vsakega trpečega in ljubečega posameznika, ki nas etično vznemirjajo in ki v nas prebujajo nov polet ustvarjalnega duha.

Vsi mi smo migranti

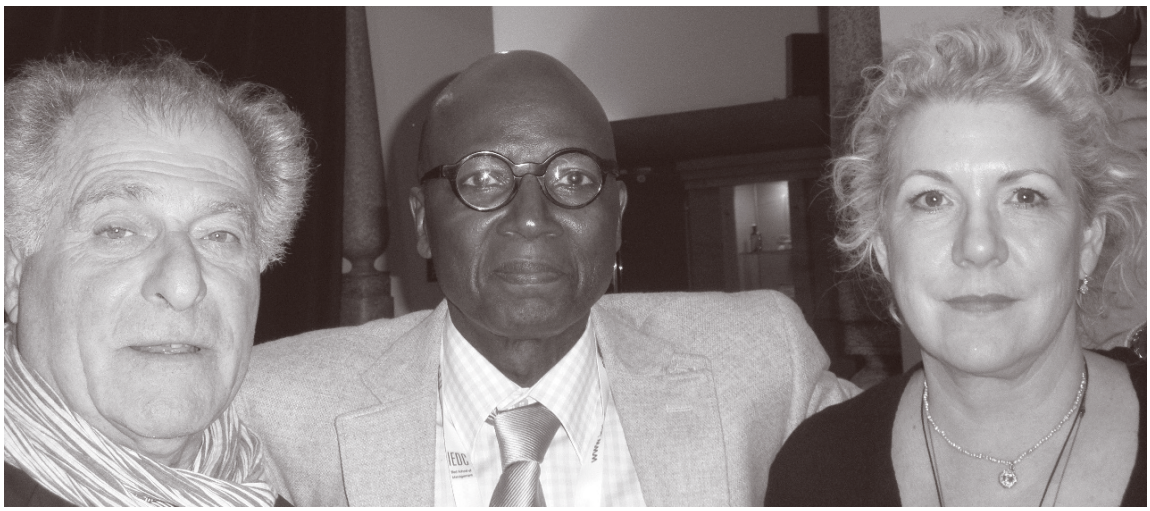
Drugo okroglo mizo že tradicionalno pripravlja Mednarodni odbor pisateljev za mir. Tokrat ni mogel obiti velike zgodovinske in družbene krize pribežnikov in priseljencev. Debato je uvedel Tone Peršak, ki je bil do zdaj predsednik Odbora in je zaradi vstopa v vlado moral oddati to službo. Do svetovnega Kongresa jo je sprejel slovenski pesnik, izjemni prevajalec in publicist Marjan Strojan. Pisatelji so poudarjali zgodovinski trenutek, ko mora Evropa pokazati, ali so njene vrednote o spoštovanju vsakega človeka, njegove kulture, jezika in vernosti resnične ali ne, ali je Združena Evropa resnično prostor azila, človekoljubnosti in blagostanja za vse ljudi.

V sami debati se je ponovno razkrila kriza uveljavljanja evropskih vrednot. Ne gre več za vprašanje, ali te obstajajo ali ne. Odgovor je, da vsekakor obstajajo. Gre pa za veliko dilemo: ali Evropa vanje resnično verjame ali ne? Težave se kažejo tam, kjer se nismo nadejali. Evropa namreč znotraj sebe poraja izseljence, kar pomeni, da se znotraj velikih evropskih mest rojeva in vzgaja mlade, ki uhajajo v islamski radikalizem, kjer humanističnih vrednot ni več. To so otroci, ki so se rodili pri nas, ki so šli skozi evropski šolski sistem, imajo svoj poklic, zaposlitev in volilno pravico. A vendar je v njih praznina in ne znajo sanjati o prihodnosti Evrope in njenega razcveta. Je Evropa pripravljena obdariti mlade s svojimi ideali in nato vzpostaviti nov medkulturni dialog, preko katerega bi se obogatila z miselnimi obzorji drugih in tudi sama obdarila s svojo mislijo priseljence?

Evropa za zdaj še nima institucij, ki bi bile sposobne razviti takšen medkulturni in tudi medverski dialog. Morda je prav pisatelj tisti, ki je po svoji naravi popotnik in izseljenec in ki je s svojo sposobnostjo vživljanja v svet drugih poklican, da znotraj svoje literature vzpostavi takšen dialog.

V tem smislu sem spregovoril o pisatelju izseljencu, ki je najprej popotnik, saj se zanima za druge dežele, narode in kulture. Vsak pisatelj potuje po svetu dejansko ali pa preko literature tujih avtorjev, ki jih bere, in hkrati živi med ljudmi, ki niso razumljeni, ki so potisnjeni na družbeni rob, ki so pravzaprav tujci v svoji lastni deželi. Vendar, da bi pisatelj razumel druge, njihovo brezdomstvo in tavanje po svetu, mora biti najprej iskren s seboj in »migrirati« v svojo notranjost. Le če v sebi odkrije še neuresničene vzgibe, boje, temine in porajajočo se svetlobo, bo lahko poromal ali se tudi izselil v srce drugega človeka.

Tudi pisatelj je v stiski, ko mora razločevati skrito dobro od mikavno slabega, temino od same globine skrivnosti, neizrekljivo v zmešnjavi vrednot. Kdo mu bo

Francoski pesnik Sylvester Clancier, francosko-senegalski pisatelj Malick in nova predsednica Mednarodnega PEN-a Jennifer Clement

pomagal razbrati, kaj je v njegovi notranjosti klic k novemu življenju in kaj šepet demonov? Že Platon omenja sedemglavega zmaja, ki spi v človeku, in kako nevarno ga je razburiti. Edina pot iz lastne stiske je, da ustvarjalec s peresom izstopi iz nje in se zateče k drugemu. Tisti drugi mu bo povedal, kaj je resnično trpljenje, kaj je v njegovem ustvarjanju resnično dobrega, kaj naj iz sebe pripelje na svetlo in s čim lahko nagovori drugega. Končno je človeški obraz tisti, ki pisatelju nudi azil, ki ga lahko navdahne, potolaži in hkrati pove, da verjame vanj.

Seveda pa bo pisatelj veliko lažje odpotoval v deželo trpljenja in veselja drugega, če bo vedel, kje je sam doma, kje je njegova kultura, njegova »rodna Itaka«, kamor se lahko vedno vrne, kjer je prisotnost njegove ljubeče govorice. Njegova domača kultura ga bo znova okrepila in mu pomagala, da se pogumno ponovno odpravi na pot.

Terorizem nad svobodo izražanja

Tretja okrogla miza se je odvijala ob soočenju s tragičnimi terorističnimi dogodki prejšnjega leta v Parizu. Preden bi spregovorili pravniki in utemeljevali pravno zahtevo po svobodi besede, izrečene in pisane, se nam je zdelo prav, da se o svobodi izreče pesnik. Spomnimo se, da so bili tudi v vseh totalitarnih režimih poeti prvi, ki so spregovorili o resnici, ki so jo nosili v sebi in ki so jo videli v svoji okolici. Častni gost tega pogovora je bil Sylvester Clancier.

Častni predsednik Francoskega centra PEN je predstavil svojo osebno pesniško pot kot nenehno odklanjanje nasilja in kot prinašanje lepote in prijateljstva na ta svet. Če družba ni sposobna razrešiti svojih sporov in nasprotij, jih je obratno pesnik sposoben, ko pokaže, da so lahko nasprotja tudi zdravilna. Pesnik ima moč prinesti na svet novo resničnost ter navdihniti odpuščanje in prijateljstvo. Od svojih prvih pesniški zbirk, kot so: »Glasba travnih bilk …« in »Večna enodnevnica obrazov in teles« pa do pesmi iz zrelega obdobja, ki jih predstavlja v knjigah »Malo verjetni

spomin« in »Negotovi pričevalec«, dokazujejo, da je preko poezije mogoče uiti tako fanatizmu kot različnim ideologijam. Prisluhniti pesmi drugega človeka pomaga, da se človek tudi sam prebudi k ustvarjalni poeziji, in takrat je že rešen pred nasilnim radikalizmom.

Ker sem imel priložnost voditi pogovor te okrogle mize, ko je pesnik odgovarjal na vprašanja, sem mu lahko zastavil prvo izzivalno misel: Kako lahko prepričamo nekega islamista, da mi, z evropskega Zahoda, nismo »pokvarjenci«, se pravi, nismo gluhi za duhovne vrednote, in da svoboda govora ne pomeni moralnega razvrata?

Sylvestre Clancier, ki je sicer tudi profesor filozofije in je poleg številnih pariških literarnih srečanj organiziral tudi že dvoje Sredozemskih konferenc PEN na temo svobode izražanja, je razložil, da je naša zahodna družba vendarle razvila pojem laičnosti. Laičnost ne pomeni samo ločitve Cerkve od države, ampak prepričanje, da je treba vsako intimno prepričanje spoštovati. Laičnost pomeni na obzorju francoske filozofije svobodo duha, da vsak sme čutiti, kot mu veleva srce, in da vsak tudi misli, kot mu narekuje njegova lastna modrost. To je aksiom svobode. In če začnemo tej zahtevi postavljati meje, kaj pomeni moja svoboda za mišljenje drugega, potem ne vemo, kdaj se bomo ustavili, in kmalu bo svoboda okrnjena, saj lahko vsak trdi, da ga mišljenje drugega žali.

V debati se je pojavilo mnenje, da gre pri tem za nekakšno »metafiziko« svobode, se pravi za izraziti humanistični temelj zahodne družbe, in da brez tega temelja ni ne demokracije in ne novega porajajočega se duha. Zanimiv je bil poseg naše rojakinje, ki je sicer predsednica Hrvaškega centra, Nadežde Čačinovič, ki nas je opozorila, da je treba ugotoviti, komu je bila beseda, besedilo ali risba namenjena. V nekem okolju so npr. neki dovtip, opazka ali pripomba čisto sprejemljivi, v drugem ne. Tudi tednik Charlie Hébdo ni bil namenjen muslimanom, ampak je želel biti duhovit med bralci, ki so sposobni biti hudomušni tudi do drugih religij in do ateizma, kot tudi do svojih miselnih in političnih vzornikov. Gre za hermenevtiko znotraj neke čisto določene kulture. Francija se mora sprijazniti, da njena kultura v vseh plasteh ni več univerzalna. Seveda pa je nastopilo zagatno vprašanje, kako lahko neko govorico, ki naj bi ostala znotraj neke skupine ali samo določene družbe, ohranimo na lokalni ravni, ko pa je nastopil čas globalnih družbenih omrežij.

V tej zanimivi debati sem poudaril, da je neumestno zoperstavljati svobodo izražanja in religioznost kot tako. Prav misel ruskega filozofa Nikolaja Berdjajeva je zelo izzivalna, ko pravi, da je svoboda tisti temelj podobnosti med človekom in Bogom, ki se mu Bog Stvarnik noče odreči. Svoboda je za rusko mistiko nekaj absolutnega, tudi ko gre za človeško svobodo. Zato Bog raje tvega izgubo človeka, kakor pa da bi ga osiromašil za svobodo. Svoboda, to je on sam!

Morda pa je na srečanju nas vse najbolj pretresel francoski pisatelj senegalskega rodu, ki so ga kot dečka ugrabili in imeli štiri leta za sužnja v Mavretaniji. Debato je sklenil z vzklikom kot vodilom za pogovor z islamisti: »Dajmo jim upanja!« ~